

Religiøsitet og lokalitet

Embetsblikk på periferiens Norge

REL- 3900

Silja Andersen

Masteroppgave i religionsvitenskap
Institutt for Historie og Religionsvitenskap
Fakultet for Humaniora, Samfunnsvitenskap og Lærerutdanning
Universitetet i Tromsø
Våren 2013

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	7
1.1	Tema.....	8
1.2	Problemstilling og oppbygning	9
1.3	Oppgavens teoretiske perspektiver.....	10
1.3.1	Narratologi	11
1.3.2	Kjønn og makt.....	16
1.4	Forskningshistorie	21
1.5	Empiri.....	23
1.5.1	Dikka Christophersen: En prestekones erindringer.....	23
1.5.2	Mads le Maire: Fra Sydvaranger	26
2	Historisk kontekst.....	31
2.1	Folkegrupper i grenselandet	31
2.2	Skolepolitikk, språkundervisning og misjonsvirksomhet	35
2.3	Sammendrag om de religiøse forholdene i Sør-Varanger	39
2.4	Industri og samfunnsforhold	40
2.5	Hva kjennetegnet datidens opplyste mennesker?.....	45
2.6	Embetsmenn i Sør-Varanger og deres sosiale liv.....	47
3	Biografiske skisser	51
3.1	Dikka Thinn Christophersen	51
3.2	Mads le Maire.....	53
4	Nærlesing av skriftene.....	59
4.1	Dikka Christophersen: <i>En prestekones erindringer</i>	60
4.2	Mads le Maire: <i>Fra Sydvaranger</i>	71
4.3	Komparasjon	86
4.3.1	Prestekone Dikkas og sogneprest Mads sitt blikk på Sør-Varanger	87
4.3.2	Religionsmøter	90

4.3.3	Sosiale statuser	93
4.3.4	Kjønnsperspektiv.....	99
4.3.5	Ektefellens stemmer	102
4.3.6	Hvordan forholdt de seg til språk?	104
4.3.7	Kontrastlitteratur	104
4.4	Konklusjon	108
4.5	Avslutning	111
	Kildehenvisninger	113
	Vedlegg 1.....	118
	Vedlegg 2.....	119

Forord

Denne oppgaven har blitt skrevet over relativt lang tid, med intensive arbeidsperioder innimellom lengre opphold. Underveis har Ida og Emil kommet til, og jeg gikk i startfasen av prosjektet over fra fulltidsstudier til fulltidsjobb. Jobben ved Sør-Varanger museum har bidratt til faglig nærhet til prosjektet, og jeg takker for studiepermisjoner som har gjort det mulig å gjennomføre.

Takk også til veileder Roald Kristiansen som har forholdt seg rolig til mitt høyst varierte tempo i prosessen, men alltid med tilbakemeldinger og råd som har gitt driv til å fortsette.

Gode naboer fortjener takk for at hverdagslogistikken har gått opp. Familie og venner takkes for formateringskrisehjelp, korrektur, gjennomlesinger, oppmuntring og interesse for oppgaven.

1 Innledning

Foto: Ellisif Wessel, 1898. Sør-Varanger museums samlinger.

På bildet ser vi Kirkenes¹ i 1898. På det tidspunktet bodde det svært få fastboende på stedet. Lokalbefolkningen, i hovedsak same² og finlendere, bodde i distriktene. Kirken på neset statuerte befestelsen av kirke og stat i Sør-Varanger; den yngste norske kommunen etter grenseoppgangen mot Russland i 1826.

Få år senere skal bildet endre seg til nesten det ugjenkjennelige; i forgrunnen kommer industribygg til å reise seg, elva fylles igjen, og kirka omkranses av boliger og et voksende handelssentrum.

¹ Tidligere het stedet Akkolagnjargga (= Håkjerringnes), eller Piselvnes som det ble kalt på norsk.

² Benevnelsen same har sitt opphav i samisk språk, og er det offisielle navnet på folkegruppen. Benevnelsen oppfattes som opprinnelig og er utviklet innenfor gruppa selv. I Norge ble tidligere ord som lapper eller finner brukt om samene, men disse regnes for å være nedsettende. (Niemi 2000:102).

Det vi ikke ser, utenfor bilderammen til høyre, er en prestegård med utsikt mot kirken og det voksende tettstedet på den ene siden, og til vannveien mot den russiske grensen på den andre siden. Personer som har betjent presteembetet og bodde i prestegården har satt sine spor med sin tilstedeværelse og medbrakte tankegods, arbeidsoppdrag og personligheter. Opplevelser av stedet og lokalbefolkning har likeledes satt sine spor i dem.

Bak kirken som institusjon, står menneskene som representerer den. Som den gang, og fortsatt ofte i dag, har reist til periferien fra sør, og møter lokalbefolkningen både i private hjem og i kirken.

I dag er både kirken på bildet og prestegården borte, og erstattet med nye bygg som betjenes av prestefolk av en moderne verden. Lite vitner nå om tida og stedet rundt år 1900, og prestefamiliene som levde da, er for lengst borte. Noen av dem har etterlatt seg skrifter, som kan fortelle om hvordan de opplevde sin tid på stedet. Slike skrifter har jeg fordypet meg i, og er inspirasjonskilden til denne masteroppgaven som har fått navnet *Religiøsitet og lokalitet - embetsblikk på periferiens Norge*.

1.1 Tema

Temaet for oppgaven er en prestekones og en prest sitt blikk på Sør-Varanger-samfunnet henholdsvis på slutten av 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet. Det geografiske, kulturelle og sosiale rammeverket er lokalisert til Sør-Varanger, som er Norges grenseområde mot Russland og Finland. De to personene har uavhengig av hverandre skrevet og utgitt hver sine beretninger om sine midlertidige opphold der; *En prestefrues erindringer* av Dikka Thinn Christophersen (1902), og *Fra Sydvaranger* av Mads le Maire (1982). Det empiriske hovedmaterialet i oppgaven baserer seg på disse bøkene.

Sentralt i oppgavens gjennomgang av beretningene, står religiøsitet og hvordan den påvirket de to kirkerepresentantenes måte å se seg selv og omgivelsene på. Med religiøsitet mener jeg i vid betydning offisiell norsk kirkereligiøsitet som prestekona og presten representerte, i møte med lokal læstadiansk og russisk ortodoks tro, og lokalbefolkningens uoffisielle religiøsitet.

Forfatternes egne virkelighetsbeskrivelser brukes som kilder til å finne den religiøse dimensjonen i tekstene. Dermed utgjør deres statlige, norske kirketro synsvinkelen på omverdenen i oppgaven.

Prestekonas statusmessige utgangspunkt er lek-kvinne, mens presten er utnevnt som embetsmann. De to rollene medfører forskjellig utgangspunkt med hensyn til makt, virke og relasjoner til andre. Jeg vil i sammenheng med rollene se på hvordan kjønn spiller inn på deres fremstillinger.

Selv om de ikke oppholdt seg samtidig i Sør-Varanger, er bakteppet for begge et Sør-Varanger-samfunn under omstilling i og med en kraftig endring i innbyggingsammensetning som førte til et vannskille rundt 1900. Nasjonalt var det en tid med sterke kultur-, kirke-, og politiske debatter. Som embetsfolk sørfra kom de for å representere den kirkelige øvrigheta i periferiens Norge.

1.2 Problemstilling og oppbygning

Problemstillingen for oppgaven er hvordan kirkens embetsrepresentanter opplevde og videreformidlet sine inntrykk fra Sør-Varanger rundt år 1900. En komparasjon av en valgt prest og en valgt prestekones blikk på Sør-Varanger, gjenspeilet i hver deres fortelling, er her eksempler på slike «blikk». Underveis søker jeg å finne svar på hvilken forståelse av seg selv og egne roller de hadde, sett i lys av kirkeembetet og konteksten de levde i. Som delspørsmål vil jeg se på hvordan deres forståelse var påvirket av religion, sosial status, kjønn og makt, og i hvilken grad ektefellenes stemmer trer frem. Et annet spørsmål som melder seg, er hvordan de valgte fortellingene posisjonerer seg i forhold til andre samtidige fremstillinger. Ved hjelp av eksempler på kontrastlitteratur vil jeg til slutt kort se funnene mine i et slikt samtidighetsperspektiv.

I kapittel 1 beskriver jeg tema og innfallsvinkel på oppgaven, konkretisert i problemstillingen. De teoretiske perspektivene *narratologi* og *kjønn og makt* presenteres som verktøy for hvordan jeg vil forsøke å løse oppgaven, før jeg kort plasserer den inn i forskningshistorien. Så presenterer jeg de empiriske tekstene til Dikka Christophersen og Mads le Maire som

ligger til grunn for undersøkelsen. Kapittel 2 er et riss av den historiske konteksten som empirien leses i, nemlig Sør-Varanger med vekt på sosiale forhold i perioden 1860-1920. I kapittel 3 tar jeg for meg Dikka og Mads sine biografiske skisser. Kapittel 4 er en redegjørelse av bøkene etter nærlesing av dem, og innholdet som presenteres utgjør grunnlaget for komparasjonen som følger i kapittel 5. Komparasjonen deles inn i overskrifter som i punktene i problemstillingen, som jeg underveis prøver å besvare. I konklusjonen oppsummerer jeg hva jeg har funnet, og antyder i avslutningen noen forslag om videre forskning på temaet.

1.3 Oppgavens teoretiske perspektiver

I dette kapitlet vil jeg presentere de analytiske verktøyene jeg bruker når jeg skal beskrive hvordan de to representantene for embetsstanden opplevde det Sør-Varanger der de oppholdt seg.

Mitt basisperspektiv er narratologisk, supplert med perspektiver fra maktanalyse og kjønnssystemer, til en viss grad inspirert av diskursteoretiske perspektiver. Mitt faglige utgangspunkt er religionsvitenskapelig, mens jeg låner perspektiver fra litteraturvitenskap, sosiologi, historie og sosialantropologi. Det teoretiske rammeverket gjenspeiler det metodiske arbeidet underveis, gjennom den konkrete gjennomgangen av tekstene. Teori og metode vil på den måten ikke løsrives fra hverandre. Metoden er veien fra det abstrakte, overordna systemet (teorien) til det spesifikke materialet (jfr. Cavallin 2006:14).

De sentrale begrepene kjønn og makt behandles ut i fra sosialt baserte systemer knyttet til bruken av dem. Boktekstene er produktet som den sosiale samhandlingen har ført frem til. Nærlesing og tolkning behandles med teoretiske verktøy tilpasset tekst. En fortelling eller narrativ kan tolkes i sammenheng med hva den i praksis sier noe om, og med de sosiale strukturene rundt. I motsatt fall kunne jeg ha sett fortellingene kun som ren tekst, men da ville jeg ha gått glipp av muligheten til å kaste et nytt lys over konteksten de ble skrevet i. Sosial samhandling og språk er grunnlaget for konstruksjon av mening. Slik er meningskonstruksjonen alltid i prosess, og ikke fastfrosset slik en tekst uten hensyn til sin sammenheng med verden rundt ville vært.

En slik produksjon av meningsinnhold, kan knyttes til diskursbegrepet. Med diskurs forstår jeg ulike, gjerne konkurrerende sosialt skapte representasjoner av virkeligheten. Min oppfattelse av forfatterens virkelighet blir videre også en del av bildet, da jeg som forsker ikke kan plassere meg selv i en fullstendig nøytral posisjon. Selv med en kritisk distanse i behold, gjør tilstedeværelsen av min stemme at oppgaven mer er en del av diskursene som studeres, enn et uavhengig, nøytralt prosjekt (Olsen 2006:58). Måten ting beskrives på i tekstene, og sammenhengen rundt temaene, viser religiøsiteten slik den er i bruk hos fortellerne. Situasjoner og ting de støter på, gir i sin tur naturlig noe å fortelle om. Slike situasjoner kan være møter med folk og som vekker en bevissthet om seg selv i forhold til verden. Ulikheter er ofte mer interessant å beskrive enn likheter, hvis man som forfatter av en levd beretning skal fortelle om forhold med utgangspunkt i seg selv. Jeg velger i denne oppgaven å se på diskurs som en type konfliktpunkt. Med konfliktpunkt mener jeg her ikke nødvendigvis en åpen konflikt, men ulikhet eller konformitets- «brudd» som har kommet frem gjennom sosiale relasjoner. For å si noe om deres virkelighet, kan vi se den som konstruert gjennom konfliktpunkter som kommer til syne. Diskurser i storsamfunnet som modernisering, industrialisering, fornyelse og kirkens utvikling er makro-perspektiv. Forfatterne som enkeltmennesker i møte med personer fra lokalbefolkningen, er mikroperspektiver. På individnivået finnes den mellommenneskelige kontakten og selvforståelsen som uttrykkes i skriftene.

1.3.1 Narratologi

For å få svar på spørsmålene om hvordan presten og prestekona så på Sør-Varanger, har jeg tatt for meg en bokutgivelse fra hver som nærgående beskriver deres opplevelser. Konteksten jeg leser dem i, er Sør-Varangers historie i det aktuelle tidsrommet. Sør-Varanger-samfunnet sees som periferi i forhold til et nasjonalt perspektiv, og der nasjonsbygging sto sentralt som premiss innenfor kirke og samfunn.

Som tilnærming til meningsinnholdet i bøkene, har jeg gjort grundige nærlesinger av dem. ”Nærlesing er en metode som forstår teksten som et organisk system av sammenhenger, og som vektlegger samspillet mellom tekstens helhet og dens enkelte deler” (Meistad 1996:150). Tekstene plukkes fra hverandre for så å settes inn i en tematisk fortolket sammenheng. Underveis i prosessen som veksler mellom oversiktslesing og dybdelesing som i en hermeneutisk sirkel, blir stikkord og sitater grunnlag for videre fortolkning av materialet.

Dette grunnlaget har endret seg ettersom jeg fikk nye forståelser av fortellingene. Noe ble sett i et nytt lys, andre ble grundigere befestet, mens andre igjen ikke lenger var så relevante som jeg først trodde, og måtte forkastes.

De to tekstene sees så i et komparativt perspektiv som kan være med på å kaste et nytt lys over beretningene og omgivelsene rundt i den gitte historiske perioden. Selv om sammenligning ikke regnes som en selvstendig vitenskapelig metode innenfor religionsvitenskapen, er det en vitenskapelig strategi (Stausberg 2006:38) som gir mulighet for å hente ut virkelighetsforståelsen i tekstene som så er grunnlaget for min forståelse av dem.

Jeg velger å definere de skriftlige skildringene her som selvbiografiske memoarer, og bruker begrepet selvbiografisk i vid forstand (Mikaelsson 2006:116). Begge tekstene inneholder dessuten elementer av reiseskildringer, i ikke-vitenskapelig betydning. Vitenskapelige reiseskildringer er mer objektive og faktaorientert i forhold til innholdet (Karlsen 2011:34), mens disse er subjektive med litterær og noen ganger poetisk form. Mye tid ble for prestekona og presten brukt på å forflytte seg i området under tjeneste, og naturskildringer er viet stor plass hos begge. Man kan tenke seg at forfatterne var inspirert av samtidens reiselitteratur som følge av ekspedisjoner til og ny interesse for nordområdene i nasjonsbyggingstida rundt det 19. århundreskiftet. Det er derfor nærliggende å se de selvbiografiske memoarene i skjæringspunktet til reiseskildringer som sjanger, og vil i andre perspektiver like gjerne kunne kalles det. Den viktigste forskjellen for meg er at i reiselitteratur er det ofte selve reisen som er målet, mens for de som dro ut på oppdrag i embetets tjeneste, var oppdraget bakgrunnen for å reise.

Silje Solheim Karlsen tar i sin doktorgradsavhandling om ekspedisjonslitteratur opp det hun kaller for annenposisjonsberetninger (Karlsen 2011:16). Det er de opplysningene som for eksempel kan leses skrevet av ekspedisjonsmedlemmer som ikke har myndighet til å være den som forteller den offisielle historien. Lojalitet til leder og medreisende, samt skrevne og uskrevne regler for hva som er greit å fortelle, har innvirkning på fremstillingen. Typisk for slike annenposisjonsberetninger, er ifølge Karlsen at de blir kjent i etterkant av at den offisielle historien er kjent.

I presten Mads le Maire sitt tilfelle, er brev som kona Lagertha le Maire skrev mens de bodde i Sør-Varanger kilde til en type annenposisjonsberetning.³ Stikkprøver av de upubliserte brevene kan kaste nytt lys over le Maires fortelling, som representerer den publiserte versjonen, og der Lagertha selv kommer lite til syne i teksten.

I prestekone Dikka Christophersens tilfelle, lar hun mannen komme litt mer til syne i teksten, men han har derimot ikke gitt ut sin egen historie. Likevel vil jeg si at Dikka i denne sammenhengen kan karakteriseres som «annenposisjons», i og med hennes stilling som prestekone som var med på ”lasset” til sin mann. Det er ikke fortellingen, men henne selv jeg ser i annen posisjon. Hans jobb var grunnen til at de reiste nordover. Men selv om hun var underordnet mannens plikter, er det ikke sikkert hun var bundet til de samme «reglene» for hva som kunne fortelles om etterpå som presten var. Hennes blikk kan tenkes å være mindre programforpliktet og kanskje mer åpent for personlige refleksjoner. Stikkprøver av prestens ansettelsesbrev er en strategi for å se om den publiserte versjonen stemmer overens med den upubliserte. Slik håper jeg å oppnå at ektefellenes stemmer trer tydeligere frem.

Selv om stikkprøver av brev gjøres som underbygging eller kontrast til basiskildene, er det viktig å understreke at det er de publiserte versjonene i form av utgitte bøker som er grunnlaget for analysen. Jeg vil i slutten av komparasjonen også komme inn på en annen type publisert kontrastlitteratur relevant for sin tid, av andre personer som har skrevet basert på opplevelser fra opphold i Sør-Varanger, nemlig Magdalene Thoresen (1819-1903) og Nils Collett Vogt (1837-1937) (nærmere presentasjon av dem i kapittel 4.3.7). Valget av disse er gjort fordi jeg på forhånd er kjent med at de på hver sin måte har markert sin stilling til sentrale samtidsspørsmål relevant for min oppgaves historiske kontekst. Disse vil jeg derfor også supplere med for å forsøke å sette mitt empiriske materiale inn i et større samtidighetsperspektiv.

Dikka og Mads sine tekster er kort oppsummert subjektive fortellinger om opplevelser innenfor en begrenset periode i de to forfatterens liv. Den selvbiografiske formen gir mulighet til å fange opp fortellernes virkelighetsforståelse, og samspillet med mennesker de møter. Begge forfatterne skrev selv ned sine historier fra Sør-Varanger i etterkant av oppholdet, og

³ Brevene er tilgjengelig i Sør-Varanger museums arkiv.

ser således tilbake på den tida da de gjorde seg erfaringene som fortelles om. Skildringene er derfor retrospektive med innenfra-perspektiv, der små og store fortellinger basert på memoarer bindes sammen til hver sin overordnede beretning om livet nordpå.

Lisbeth Mikaelsson (2006: 122) peker på begrepet vendepunkt i fortellers liv, som noe retrospektivt skapt. Erfaringene har vært så viktige for Dikka og Mads at de valgte å nedtegne dem for utgivelse til allmennheten. De har blitt ivaretatt gjennom hukommelse og memoarer, samt muntlige gjenfortellinger. Man kan gå ut i fra at oppholdet nordpå har gjort så sterkt inntrykk på dem at det formet dem som personer, slik en skjellsettende opplevelse gjør. Det ga dem en innsikt de ikke hadde fått ellers, og kan på den måten sies å ha vært individuelle vendepunkter i livene deres. Ved å tolke opplevelsene de har valgt å dele med sine lesere, gir det mulighet til sammenlikning av erfaringene deres.

Egen posisjon

Jeg er født og vokst opp i Sør-Varanger, og har som mange derfra både samisk, finsk og norsk slekt. Bestemors farfar innvandret fra Nord-Finland, giftet seg med ei samejente, og slo seg ned i Bugøyfjord. Jeg har vært oppmerksom på om noen av de nevnte personene i skriftene kan føres til kjent slekt, og ikke funnet slike sammenfall. Da jeg vokste opp hørte jeg lite om kultur- og religionsbakgrunnen i området, og hvordan det samiske språket kunne bli nærmest usynlig i forhold til finsk og norsk. I skolen var heller ikke fokuset på disse tingene særlig stort. Først i voksen alder og gjennom studier har jeg lært flere sammenhenger rundt dette, og slik fått en ny forståelse av historien til Sør-Varanger og menneskene som hører til der.

Med min bakgrunn, var jeg bevisst på faren for å bli «fornærmet» på den beskrevne lokalbefolkningens vegne. Ved første gangs gjennomlesning av Dikka Christophersens bok, tok jeg meg i å føle litt på det. Men ettersom jeg underveis anvendte materialet i lys av samtidskonteksten i oppgaven, gikk det over til at jeg i stedet ble opptatt av å bli kjent med Dikka som person for å se det hun så. Da jeg kom til Mads le Maires bok, var jeg kurert for streif av hårsårhet, og for hver gang jeg har lest bøkene etter det, har jeg blitt mer fortrolig med forfatterne, og min egen forsker-rolle ble tydeligere. Et kritisk blikk ser jeg likevel at jeg har hatt gjennom prosessen, samtidig som jeg føler at jeg beholdt distansen til materialet.

Kildekritikk

I nærlesinga av bøkene, er jeg oppmerksom på at enkelte ting som fortelles, må være

tilføyelser gjort i ettertid for å få flyt i fortellingen. Når det refereres til folk sine utsagn og historier som forfatterne gjenforteller, må jeg regne med at det ikke er ordrett, men slik forfatterne husket dem. Meningen i det som er sagt, er igjen omtolket med forfatternes persepsjoner. Informantene, eller de refererte, har ikke hatt muligheten til å sjekke opplysningene, og de har nok ikke visst at det kom til å bli offentliggjort i ettertid. Selv om det heller ikke var vanlig praksis på det tidspunktet, må jeg ta hensyn til at folk muligens ville ha uttrykt seg annerledes om de hadde visst at de kom til å bli beskrevet i en bok. Et tredje moment når det gjelder informasjonen forfatterne har fått eller eventuelt gått glipp av, er at deres statuser har lagt føringer på hvordan folk har forholdt seg til dem.

Andre viktige kildekritiske momenter til de selvbiografiske skildringene, er at forfatterne har gjort selektive valg i det de ønsket å formidle, mens ting som jeg ikke har oversikt over, ikke kommer frem. De har på hver sin måte som prest og prestekone vært forbilder i samfunnet og særlig i kirken, og man må gå ut i fra at enkelte ting fremheves, og annet holdes tilbake. Virkeligheten er beskrevet slik de opplevde og har valgt å fremstille den. I tillegg er utvalget også basert på hukommelse, i og med at de er skrevet i ettertid av opplevelsene. Ting kan være glemt, eller de kan huske feil. Dette er forhold som gir distanse fra opplevelsene til de skriftlige formuleringene av dem. Religiøse aspekter og mulige konfliktpunkter som ikke er fremhevet, vil måtte leses mellom linjene.

Når det gjelder utdrag av private brev, må jeg ta hensyn til mottakeren av brevenes påvirkning på hvordan brevene skrives. De fremviser flere personlige opplysninger, men er skrevet med tanke på den som skal lese dem, og er dermed ikke «usensurerte», selv med privat mottaker. Derimot har det ikke vært tenkt at brevene skulle komme i offentlighet, og jeg har derfor et ekstra ansvar for at innholdet i dem behandles respektfullt.

Ansettelsesbrev er formelle, med en føring på at de vil bli arkivert i et offentlig system. Korthet og saklighet preger innholdet i dem, og man kan forvente at det som står der er korrekt. En større forståelse av budskapet får jeg ved å se det i sammenheng med annet (her i Christophersens tilfelle publisert) materiale.

Ordenes betydning

Forfatterens språk, formuleringer og ordvalg møter meg i teksten med min språklige forståelse. Man kan ikke være sikker på at leser og forfatter legger samme betydning i ordene. Den russiske forskeren Mikhail Bakhtin (1895–1975) var opptatt av språkets flertydighet, og er kjent for den dialogiske tenkemåten. Ved å sette meg så godt jeg kan inn i den virkeligheten som beskrives gjennom ordene, og også slik forfatteren bak ordene opplevde det, gis en vekselvirkning mellom det som ytres og det som tolkes mening i form av dialogisk relasjon. Selv om Bakhtin hovedsakelig snakket om romanformen, vil også en tolkning av de biografiske memoarene forutsette at jeg som aktiv leser forsøker å sette meg inn i dem. Det forfatterne forteller, vil i forlengelsen forme min forståelse av dem. En slik type kommunikasjonsprosess mellom avsender og mottaker i form av «den andres» aktive rolle, er en fundamental tanke hos Bakhtin (Holm og Skorgen 2006:8).

Jeg vil i lesingen av tekstene se etter ektefellenes stemmer i forhold til de fremtredende forfatterstemmene. Da må jeg prøve å se «bak» forfatterne, og la ektefellene som bipersoner komme frem gjennom linjene. Slik kan flere stemmer være med å sette fortellernes i perspektiv. Det er Bakhtins begrep polyfoni jeg forstår som flerstemmighet. Hvis jeg legger Bakhtins ide til grunn om at «(...) tekster kan romme flere stemmer og tankesett som til dels står i kontrast til hverandre» (Olsen 2006:60-62), støtter det opp om min tanke om se etter konfliktpunkter for også å observere disse lavere stemmene. Andre lave stemmer i beretningene finnes gjennom omtale av enkeltpersoner fra lokalbefolkningen. Disse kommer jeg til å observere, men av plasshensyn og fokuset på embetsblikk-perspektivet som oppgaven springer ut av, vektlegges de ikke i komparasjonen.

1.3.2 Kjønn og makt

Kjønnsperspektivet i oppgaven omhandler på hvilken måte kjønn påvirker formuleringer og vinkling i kildedokumentene. I sammenligningen av dem vil det være et mål å prøve å finne ut om de uttrykker seg ulikt som mann, og som kvinne. Kjønnsbegrepet, og roller knyttet til kjønn er et naturlig utgangspunkt. Til kjønnsroller må det tenkes at det er ulike forventninger, ut i fra alder, livsfase, tid, sted og handlingsrom. Kjønnroller ser jeg som ikke statisk, men i endring slik som samfunnet også er i endring.

En (kjønns)rolle henger sammen med status. Prest- og prestefruestatuser var kjønns spesifikke ut i fra hvordan samfunnet var formelt organisert. Lisbeth Holtedahl (1994 [1988]) peker på at sosiale personer er en del av det sosiale systemet som et lokalsamfunn består av. Til de sosiale personene, hører et status-sett. For eksempel i Dikkas tilfelle: mor, prestefrue, vertinne, og for Mads: prest, ektemann, far. Til hver status hører en eller flere roller:

Et samfund har således et specifikt social person-inventar med forskjellige former for statusrepertoier. I tillegg er i nogle samfund visse status dominante, dvs de afgør, hvilke andre mulige status en aktør kan have. Køn, klasse og etnicitet gives hyppig en sådan dominans (Holtedahl 1994 [1988]:70).

Slik var *presten* for Mads le Maire, og *prestefruen* for Dikka Christophersen de dominante statusene i samfunnet og tiden de levde i, og som deres identitet først og fremst var knyttet til. Lisbeth Holtedahl og Inger Haugen (1994 [1984]:339f) sier at vi må finne ut hvordan folk i miljøene som studeres, tenker og kategoriserer, for å kunne si noe om deres referanserammer. Referanserammene til Mads og Dikka var førende både for dem, som beskrev andre, og for de som ble beskrevet.

Kjønn er altså ikke bare noe som tilhører institusjonelle eller ytre føringer, det er biologisk og individuelt. Den enkeltes opplevelse av, og måte å forholde seg til strukturene rundt på, spiller også inn. Status og etnisitet, samt utdanning medvirker til grad av frihet til utøvelse av kjønnsidentitet og dens grenser i samfunnet. Menn og kvinner har ulike sett med normer for hva som forventes av kjønnene, og i boktekstene vil det være av interesse å forsøke og avdekke hvordan forfatterne forholder seg til disse føringene. Presters virke er generelt synligere og mer dokumentert offentlig, mens prestekonene og deres virke er det i mindre grad.

Prestefruerollen

Som prestefruer i en tid der prestens virke og kall definerte ektefellens liv, var disse kvinnenes identitet uløselig knyttet opp mot ektemennenes jobb. Kristin Lervåg (2007) tar opp temaet om prestefruer før og nå i sin hovedfagsoppgave i sosiologi. Selv om Lervåg skriver om tre generasjoner prestefruer, der den eldste tilhører mellomkrigstiden og således er i generasjonen etter Dikka, sier Lervågs oppgave mye om føringene som lå til grunn for tidligere tiders prestefruer. Siden generasjonene bærer med seg historien til forgjengerne sine, er hennes informanternes opplevelser av rollen relevant også i min forståelse av Dikka. Videre

lever Dikka midt i den kirkelige konteksten som ligger til grunn for Lervågs eldste informanter (Leirvåg 2007: 20). Den tidligere enhetskirken med den styrende embetsmakten i sentrum, var bakgrunnen for prestenes og kirkens sterke posisjon i samfunnet. Dette førte til at også prestefruenes samfunnsrolle fikk en sterk betydning. Presteboligen var samlingssted i lokalsamfunnene før kirkebygg med arbeidsrom og plass for det sosiale ble vanlig, og presteboligen ble også brukt som overnattingssted for andre reisende embetsmenn. En forventning om åpent hus gjorde at prestefruen fikk en vertinnerolle og hun var en sentral og synlig del av kirken som institusjon. Hun kom tett på både «sognebarna» og presten i hans virke, og man kan si at prestens kall også var prestefruens kall, fordi hans arbeid styrte både bosted, hverdag og hjem. Å være prest var ingen ni til fire jobb, det var en livsstil og i ekteskapet var prestekallet noe som var større enn dem selv. Dette betydde felleskap, men også gjensidig avhengighet mellom presten og hans kone (ibid: 51-54).

For Mads sin del betydde det at kona hadde hånd om hjemmet, at han alltid hadde et representativt hjem å ta med andre øvrighetspersoner til. Det var viktig for prestens omdømme at gjestene fikk godt stell og et bra inntrykk. Mye av hans maktfunksjon lå i forbindelsen til representanter fra øvrigheta og opprettholdelse av kontakt med geistlige både fra den norske statskirken, fra den russiske menigheten og områdets læstadianske predikanter.

Prestefruene kom i likhet med prestene fra det øvre sjiktet i samfunnet, og selv om fruene kunne ha god utdannelse, var det i kraft av prestefruer de levde, noe som krevde mye av dem. Foreningsliv og menighetsarbeid kunne i stedet for egen yrkesutøvelse være måter å bruke evnene sine og utvikle seg på. Lervåg viser til at prestefruene var synlige i samfunnet, de hadde status i kraft av sin manns posisjon, og forventinger var knyttet til rollen som prestens frue både i menigheten og i ekteskapet (ibid: 93).

Presterollen

Torjer A. Olsen tar i sin doktoravhandling om lyngelæstadianerne opp begrepet kall i forhold til maktbegrepet. En del av den konservative kristne tankegangen er kallstanken, der man i form av kall fra Gud og menighet dedikerer sitt liv til kristen tjeneste. Prestenes posisjon rundt år 1900 kan sammenliknes med predikantenes, som var ansett som kalt til å forkynne Guds ord og være menighetens leder. «Kallet blir beskrevet som grunnleggende bibelsk, og framstår som noe som omslutter hele mennesket, i forsamling, menighet og dagligliv» (Olsen

2008: 11). Det er klart at prestene, som utelukkende var menn, hadde stor makt både i samfunnet, menigheten og i familien.

Mads le Maire fylte flere maktposisjoner i samfunnet i tillegg til at han var sogneprest, med en periode som formann i skolestyret (1903-1910), og siden borgerlig ordfører i Sør-Varanger (1911-1916). Slike posisjoner er sterke maktstatuser i seg selv, og til sammen har hans makt blitt ytterlige forsterket. Som sogneprest har han vært i posisjon til å få tilgang til flere av de mest innflytelsesrike samfunnsrollene.

I menigheten var rollen som sognebarnas «far» en type maktposisjon som naturlig tilhørte le Maires stilling som sogneprest. Med dette utgangspunktet er forholdet til lokalbefolkningen på forhånd definert. I begrepet «far» ligger føringene for hvordan forholdet skulle være, med sognebarnas tillit og underlegenhet til presten på den ene siden og prestens overordnede rolle som beskytter for de rettroende. Presten var ubetinget en øvrighetsperson, mens benevnelsen «far» både assosieres med Gud og med familiefaren som på den tiden var familiens overhode og en som ble sett opp til både innad og utad i familien.

På den måten følger makten le Maire som en sirkel fra å være født mann, via presteembetet, til politisk makt, videre til en lokalbefolkningens farsfigur, og tilbake igjen som sin families overhode.

Prestene rundt år 1900 hadde stor innflytelse overfor menighetene sine gjennom sin posisjon som forvaltere av den offisielle kristne trosretningen. De var prester på heltid i møte med lokalbefolkningen, og bar dermed sin rolle og makt som tilhørte den, både i uformelle og formelle settinger. Man kan si at på det tidspunktet opptrådte prestene alltid formelt, da posisjonen deres fulgte dem i alle møter med folk. Presten har kanskje kun kunnet være «uformell» i hjemmesfæren, overfor hustru og barn. Ellers var embetet en livsform. Makt sees altså i relasjon til andre. Makt som tilligger *sosiale relasjoner* fremfor individer, er sammen med besittelse av bestemte ting forutsetning for å knytte makt til *avhengighet* (Wadel 1990 [1988]: 81). Prestens status og dens tilhørende makt satte premisene for samhandlingen med lokalbefolkningen, og avhengighetsforholdet til presten og andre embetsmenn ble vedlikeholdt fordi statusene lå langt fra hverandre.

Der et kjønn er overordnet det andre i samfunnet, er det en asymmetrisk maktrelasjon. I forhold til kristendommens pietistiske og patriarkalske tankegang, var menn lenge overordnet kvinner. Jeg følger Torjer A. Olsens måte å omtale kjønn i forhold til det patriarkalske på: «Utgangspunktet er at kristne, pietistiske bevegelser har det bibelsk funderte patriarkatet som grunnlag for idealer om kjønn» (Olsen 2008:44). Slik er den kirkelige institusjonen definisjonsbærer for hva som lå til grunn for prestens og prestekonas rekkevidde i sin utøvelse av makt knyttet til sine posisjoner.

Prester var utelukkende menn, mens prestekoner kunne ha posisjoner i forbindelse med organisasjonsarbeid eller i annet samfunnsnyttig arbeid. Kjønn kan dermed i denne sammenhengen knyttes opp mot en offentlig, institusjonell overordnet stemme i motsetning til den uoffisielle, hjemlige fra «bakkenivå». De patriarkalske idealene som kristne organisasjoner sto for på 1800-tallet og til godt utover 1900-tallet, gjenspeilte samfunnet rundt på mange måter. Kvinner fikk for eksempel først stemmerett i 1913, og i 1952 fikk kvinner adgang til geistlige embeter.⁴ «Makt er et viktig aspekt ved kjønn. Dette er tydelig innenfor konservative kristne bevegelser gjennom den patriarkalske ideologien» (Olsen 2008: 50).

I det foregående har vi sett at makt er noe som styrer over noe annet. Makt i denne sammenhengen er sosiale konstruksjoner som henger sammen med relasjonene mellom representantene for kirken, og den øvrige befolkningen. Gjennom utøvelsen av makt i Sør-Varanger samfunnet rundt 1900-tallets nasjonsbyggingstid, var maktutøverne instrumenter på vegne av nasjonalstaten. En del av deres oppdrag var å bidra til religiøs endring i den samiske og kvenske⁵ lokalbefolkningen. Presten og prestekona var i et sosialt sjikt overordnet andre.

⁴ www.LDO.no: Likestillings- og diskrimineringsforbundet: Milepæler i den norske kvinnehistorien: http://www.ldo.no/Global/Brosjyrer%20PDF/LDO_Kvinnehistorie_milep%c3%a6lerNO.pdf

⁵ *Kvener* er en innarbeidet benevnelse på finner og deres etterkommere som utvandret (fra Nord-Finland og finskspråklig Nord-Sverige) til kysten i Nord-Troms og Finnmark i flere puljer særlig utover 1800-tallet. *Kvensk* er betegnelsen på språket deres. Begrepet kven har vært omdiskutert og i perioder blitt brukt nedsettende. Særlig i Sør-Varanger velger mange fortsatt å kalle seg finske innvandrere, mens språket betraktes som finsk dialekt. Den offisielle benevnelsen er *kven*. (Niemi 1991:135)

I tekstene kan slike relasjoner avdekkes ved ordene som velges og hvordan syn på andre uttrykkes. Hvordan maktrelasjoner kommer til syne, kan leses i forhold til hvordan de vurderer seg selv i forhold til andre. Dikka var utdannet og hadde ressurser. Mads hadde presteembetet. Vurderer de sin status i møte med folk? Rangerer de seg selv i forhold til andre? Slike spørsmål håper jeg å kunne svare på ved hjelp av de teoretiske perspektivene om makt og kjønn.

1.4 Forskningshistorie

Her vil jeg trekke frem det forskningshistoriske materialet som er mest relevant for temaet i min oppgave, og består for det meste av lokalhistorisk materiale og andres avhandlinger. Det historiske Sør-Varanger er bakteppet for mitt arbeid, og hovedblikket er på den tida som oppgaven omhandler, det vil si slutten av 1800-tallet til begynnelsen av 1900-tallet.

Dr. phil. Aage Lundes bok *Sør-Varangers historie* (Lunde 1979), med bidrag av arkeologen Povl Simonsen og etnologen/kulturforskeren Ørnulf Vorren, er det største samlede verket om Sør-Varanger som er gitt ut. Tidsrommet i boka som omhandler perioden 1826-1940, bygger i hovedsak på et manuskript av rektor Axel Borgen.⁶

Dr. Andreas Bredal Wessel har også arbeidet med verk om grensekommunens historie. Han var distriktslege i Sør-Varanger fra 1886 til 1928, og ga ut kildeskriftene *Fra vor grændse mot Russland* (Wessel 1979, nytt opplag i 1991), *Optegnelser fra Sør-Varanger* (første gang utgitt i 1938) samt *Småskrifter om Sør-Varanger* (Wessel 1978). Jeg har i liten grad brukt dette materialet. Skriftene er illustrert med foto av Ellisif Wessel, som fotodokumenterte natur og folk i området. I Sør-Varanger museums arkiv finnes en stor fotosamling etter Wessel, som i skrivende stund er under digitalisering.

Både Mads le Maire og kona Lagertha blir flere steder omtalt i Steinar Wikans: *Ellisif Wessel En biografi* (Wikan 2008) og *Grubeforeningen Norden Klippe. Arbeiderkamp i nord 1906-*

⁶ Borgenmanuskriptet, et utkast til bygdebok for Sør-Varanger. 1965. Sør-Varanger museums arkivsamling.

2006 (Wikan 2006), som jeg har brukt. Wikan har gitt ut flere bøker med Sør-Varanger-historie, blant andre: *Grensebygda Neiden: møte mellom folkegrupper og kampen om ressursene* (Wikan 1995) og *Kolonisering og buesing i Pasvikdalen* (Wikan 1980).

Om norsk statlig sikkerhetspolitikk i området mellom 1860-1940, gjør jeg bruk av boken *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940* (Eriksen og Niemi 1981).

Kari Storaas doktoravhandling: *Finland er bak oss, Norge er vårt land. Konteksters betydning for etniske endringsprosesser i Sør-Varanger* (Storaas 2007), er benyttet om læstadianismen og dens forhold til embetsstanden.

Om prestekoner i nyere forskning er Kristin Lervågs hovedfagsoppgave i sosiologi fra 2007: *Prestefruerollen-en kvinneverole i takt med tiden?* en nyttig kilde for mitt arbeid med å forstå hva det innebar å være prestefrue.

Hovedoppgaven *Etnisitet, kultur og natur i reiseskildringer fra Finnmark på 1800-tallet* av Eva Marie Talseth (1999) og dens vektlegging av møter mellom folk i lys av samfunnsstrømninger og kulturhistorisk utvikling på 1800-tallet, har jeg gjort bruk av. Eva Marie Talseth har skrevet sin hovedoppgave i historie på grunnlag av en rekke skildringer gjort av noen norske, men flest utenlandske, reisende og turister i Finnmark. Der hun velger å se bort fra de fastboende embetsmennesenes skildringer som er gjort på bakgrunn av lengere opphold i Finnmark, velger jeg i stedet å se på to slike.

Det er ikke skrevet avhandlinger eller biografier om spesielt Dikka Christophersen eller Mads le Maire, så vidt jeg har fått oversikt over. le Maire er for øvrig generelt oftere nevnt enn Christophersen i kilder.

1.5 Empiri

I denne delen vil jeg kort presentere skriftene til henholdsvis Dikka Christophersen og Mads le Maire. Presentasjonen her er av bøkens opprinnelse, struktur, handling og et forsøk på å sette dem inn i forhold til sjanger.

1.5.1 Dikka Christophersen: En prestekones erindringer

I 1902 kom boken *En prestefrues erindringer*, skrevet av Dikka Thinn Christophersen, mer enn 30 år etter at hun reiste nordover. Forfatteren reiste til Finnmark som nygift prestekone i 1867. Som første prest med oppdrag i grensetraktene i nord, forpliktet Christian Christophersen seg til å lære seg finsk, noe som innebar et opphold i Muonio som varte en vinter. Ekteparet oppholdt seg deretter flere steder som i Bugøynes, Vadsø og Nord-Troms. Da jobben som sogneprest i Sør-Varanger ble ledig i 1871 flyttet de til Kirkenes der de bodde til 1875. I denne oppgaven avgrenses materialet geografisk stort sett til det som omhandler Sør-Varanger og Muonio.

Bokens opprinnelse

Boka ble utgitt på forlaget H. Aschehoug & Co (W. Nygaard) i 1902. Dikka Christophersen innleder boka med å si at det hun skriver om, er basert på erindringer om livet fra de første årene nordpå. Fortellinger derfra var blitt holdt muntlig levende ved at Dikka og hennes mann ofte mimret om dem, og ved at andre viste interesse og satte pris på å få dem fortalt. Målet med å skrive boka er å gjengi sine personlige opplevelser til glede for andre lesere, til tidsfordriv.

En artikkel i boka *Et prestegårdsliv* (Christie 1976) med tittelen «Over Nordkalotten til sprogkurs i finsk prestegård / Dikka Thinn Christophersen forteller», har lånt innhold fra *En prestekones erindringer. Fra de unge dage i Finmarken* (1902). Dette er de eneste utgivelsene jeg har funnet med Dikka Christophersen som forfatter.

Struktur

Dikkas bok er et lite hefte på 92 sider, fordelt på fem kapitler. Kapitlene er kronologiske, og overskriftene sier kort hva man kan forvente skal omhandles. De har ulik lengde. Kapitlene relateres til en overordnet ramme, som gitt tittelen på boka er hennes «Erindringer fra Finmarken». Hun orienterer seg ut i fra stedene hun har vært, og boken er bygd kronologisk

opp rundt hennes stadige forflytninger. Det gjør det naturlig å lage en kort oversikt eller oppsummering av kapitlene, i rekkefølge og med hennes egne titler, før en mer tematisk og grundigere gjennomgang av innholdet presenteres i komparasjonskapittelet.

Kort innblikk i bokens oppbygging

Tittelen *En prestekones erindringer. Fra de unge dage i Finnmarken* angir hovedtemaet i boka; det er den unge prestekonas opplevelser av Finnmark, skrevet ned ut i fra erindringene hun sitter igjen med i ettertid. Siden boka er skrevet kronologisk, bruker jeg kapitlenes rekkefølge som grunnlag for å gi et innblikk i handlingen.

Det første kapittelet, «Reisen nordpaa», beskriver reisen fra Kristiania med båt til Tromsø, og opphold der mens Dikka Christophersen, nygift med prest Christian Christophersen, venter på å reise videre til Alta og derfra til Finland. En bomtur på grunn av været i mellomtiden til Alta og tilbake til Tromsø igjen sammen med Kautokeino-samen Lars Hætta⁷ er også tatt med.

Det andre kapittelet, «Reisen til Finland og opholdet i Muonioniska», tar for seg ferden til hest fra Alta over til Karesuando, og med elvebåt videre til Muonio. Her beskrives reisens rute, overnattingssteder og møter med folk på disse stedene. Møtet med Muonio, huset de skulle bo i og folk på stedet er viet stor plass i kapittelet.

Kapittel tre, «Tilbagerreisen til Norge», markerer starten for mannens prestegjerning, da han etter et halvt år i Muonio har blitt god nok i finsk til å begynne arbeidet blant finsktalende på norsk side. Reisen mot Vadsø via Neiden foregikk med reinskyss, med overnattinger både utendørs og innendørs.

Kapittel fire, «De egentlige stiftskapellansaar» er det lengste. Mannen var stiftskapellan, og kunne følgelig beordres av biskopen dit det var behov til enhver tid, ofte for bare noen uker om gangen. Kapittelet beskriver først en varm velkomst i Vadsø. På ordre fra biskopen ble virkestedet endret til Bugøynes, og de flyttet dit. Her nevnes fiske, hvalfangst og utflukter

⁷ Lars Hætta hadde sonet en straff for deltakelse i Kautokeino-opprøret i 1852. Siden arbeidet han med oversettelse av Bibelen til samisk. Han hadde for øvrig en fire måneders opplæring i samisk for Just Qvigstad i 1878, i forbindelse med at læreren Qvigstad ved Tromsø Seminarium ble pålagt å undervise i samisk. Dette ble begynnelsen på Qvigstads omfattende forskning i samisk kultur og språk, og innsamling av samisk fortellertradisjon. Jfr. Pollan, Brita (1999: 28)

som en del av hverdagslivet. Etter videre beordring til Tana, dro de dit for en kort periode. Stedet beskrives som øde. Her ble ekteparets første barn født. Videre gikk ferden til Kistrand ved Porsangerfjorden, og derfra til Karasjok via Lakselv. Fra oppholdet i Karasjok vektlegges omgangskrets og det sosiale livet i teksten. Etter Karasjok dro de til Nesseby, til Vadsø igjen, og tilbake til Bugøynes for seks uker denne gangen. Etterpå bar det til Nordreisa, og siden tilbake til Kistrand, Lakselv og Karasjok, slik som året før. Andenes var neste virkested, og deretter Bø i Vesterålen. I Balsfjorden var de en hel vinter, og her beskriver Dikka et ensformig og ensomt liv, men med sønnen og julefeiring som lyspunkter. En dramatisk reise til Vadsø, med sykt barn og dårlig vær avslutter oppholdet i Troms. Mot siste kapittel er det igjen Sør-Varanger som blir ekteparets bosted.

I det femte og siste kapittelet, «Oppholdet i Sydvaranger» slår de seg ned i prestegården på Kirkenes, etter fire år uten fast bosted, da Sydvaranger prestekall var blitt ledig. Boligen kalles deres første hjem, og prestestedet beskrives som et lite sted, med et par familier like ved de kunne omgås. Nærheten til Russland fortelles om ved møter med russefinner og den russiske presten, samt besøk til Boris Gleb.

Boka slutter med at de forlater Sør-Varanger for Vadsø i 1875. Vi ser av kapitlene at strukturen i teksten retter seg etter virkestedene og steder de oppholdt seg. Oppholdene i Sør-Varanger har fått forholdsvis stor plass i boka.

Sjanger

For å sette beretningen til Dikka inn i en spesifisert litterær sjanger er sakprosaens erindringslitteratur nærliggende. Hun skriver subjektivt og ikke oppdiktet, og hun skriver retrospektivt. Tidsmessig kan man si at teksten befinner seg midt i mellom nasjonalromantiske heimstadskildringer, og realismens virkelighetsbeskrivelser. Opplevelsene gjorde hun seg i en tid preget av eksotiske og romantiske forestillinger, og dens interesse for nasjonal folkedikting med Asbjørnsen og Moes store verk med innsamlede norske folkeeventyr i spissen (først utgitt heftevis fra 1841). Nedtegnelsene til Dikka ble gjort i etterkant der tiden hadde dreid mot en mer kritisk holdning til samfunnet og mennesket med debatter om religion, borgerskap og moral, med Ibsen (1828-1906), Bjørnson (1832-1910) og Kielland (1849-1906) i spissen.

Det er likevel inntrykket av den eksotiske og romantiske måten å se verden på som først og fremst preger boka. Kritiske uttrykk er ikke mest fremtredende, men kan leses mellom linjene. Hun har en gjennomgående subjektiv vinkling som aldri fremstår som del av en samfunnsdebatt. Fortellerstemmen er hele veien personlig, i jeg-form, mens mannen hennes som regel omtales som «presten».

Beretningene til Dikka kan også leses som en type reiseskildringer, da en god del av beretningene er fra reiser mellom stedene i, og opp til Finnmark. Sammen med aviser og tidsskrifter, har reiseskildringer tradisjonelt et mål i seg selv om folkeopplysning; historie, geografi og oppbyggelse. Men selv tar hun ikke mål av seg til å drive folkeopplysning, i og med at hun kaller boken sin for «tidsfordriv» for leseren. Reiseskildringer forstår jeg her som litterære skildringer av gjennomførte reiser, altså en fortelling med en rød tråd og ikke bare en loggbok eller en liste over besøkte plasser. En slik reiseskildring har gjerne beskrivelser av de besøkte stedene, men er ikke ment for å bli brukt som praktiske hjelpemiddel på den måte som reise guider er det. I tråd med dette vil hennes beretninger kunne passe inn også i sjangeren reiseskildringer. Jeg velger imidlertid å betrakte boken først og fremst som biografisk erindringslitteratur, med reiseskildringsinspirerte innslag.

1.5.2 Mads le Maire: Fra Sydvaranger

Opprinnelse

Boka, som egentlig er en artikkelserie, ble utgitt av Sør-Varanger museum i 1982. Foranledningen var at manuskripter som tidligere ikke hadde vært kjent, ble samlet for utgivelse. Samtidig benyttet man anledningen til en nyutgivelse av en artikkel kalt «Fra Sydvaranger» som hadde vært publisert i *Tromsø Stifts Aarbok* i 1916.

Den nye artikkelsamlingen beholdt denne tittelen, og inkluderte den tidligere utgitte artikkelen som et kapittel i boka. Artikkelen er basert på notater eller memoarer fra oppholdet i Finnmark. Det er de eneste kjente nedtegnelsene fra Sør-Varanger-området av le Maire som er kjent. Manuskriptene ble ikke utgitt mens han levde, antakelig døde han før han kom så langt som å få en avtale med et forlag. De håndskrevne tekstene ble i sin tid lånt ut av Mads sønn Audun le Maire, i forbindelse med innsamlingsarbeid av fotografier. Det finnes i dag en relativt stor fotosamling etter Mads le Maire i Sør-Varanger museums arkiv. Boka er illustrert med noen av disse fotografiene. Manuskriptene er beholdt mest mulig i opprinnelig form,

men småord som nu, jo og så er utelatt. Der redaksjonen har tilføyd eller anmerket noe, er det som fotnoter. For øvrig har le Maire har gitt ut en annen bok, i forbindelse med et opphold i Karasjok og Kautokeino vinteren 1922-23: *Med rein og pulk i kirkens tjeneste* (le Maire 1946). Jeg har ikke tatt for meg denne boken i dette tilfellet.

Struktur

Boka *Fra Sydvaranger* har 134 sider, og delt inn tematisk, men ikke kronologisk. Kapitlene kan leses uavhengig av hverandre, men alle relateres til rammen rundt som er beskrivelser «*Fra Sydvaranger*». Kapitlene har svært ulike lengder. Fortellerstemmen veksler mellom jeg-form og tredje person entall. Slik veksler teksten mellom det personlige og det mer beskrivende og noe mer distanserte. Den personlige fremstillingsmåten er mindre enn den mer distanserte. Han fletter også inn tilbakeblikk til tidligere hendelser, eller til ting som har skjedd i etterkant, underveis i teksten, noe som gjør at den veksler i tid. I tillegg har han forklarende avsnitt, som opplyser om omstendigheter og forhold rundt temaene. Han forteller med tanke på folk som ikke kjenner sted og natur, han forklarer og beskriver i opplysningsøyemed, antakelig også i forlengelse med en oppfordring til andre prester om å søke jobb i Finnmark.

Boka har en tematisk form i kapitler som kan hoppe frem og tilbake i tid og mellom steder. Jeg nevner her kort hva kapitlene handler om for å gi et innblikk i deres hovedtema.

«*Nordover*» er det første kapittelet. Her skildres reisen til Finnmark i 1901 med båt fra Trondheim med det unge ekteparet Mads og Lagertha le Maire om bord. Det er flere betraktninger av steder de passerer og kystnaturen, og ved et stopp i Loppa minnes le Maire et tidligere besøk på stedet. Fra Hammerfest gikk turen videre med lasteskip, før de endte opp i Kirkenes som beskrives som et stille, lite sted, med båtanløp og handel med russere fra innlandet. Han ser kort fremover mot det som Kirkenes i fremtiden skal utvikle seg til, som industristed og med innblanding i 1. verdenskrig på grunn av de krigførendes bruk av malm fra stedet.

le Maire innleder det andre kapittelet «*En grensereise*» med refleksjoner rundt handelssituasjonen mellom folk på russisk og norsk side av grenseelven ved Boris Gleb. Han har en skildring av forskjellige steder man passerer hele veien langs Pasvikelva fra Kirkenes i retning oppover forbi Elvenes og til Grensefoss. Ved en fiktiv reise langs elva

beskrives steder og folk som passerer. Han forteller sagnet om den hellige Trifon, som det etter sagnet skal finnes en hule etter ved fjorden mot Elvenes. Kirkene som var reist til ære for de russiske helgenene Boris og Gleb samt det russiske kirkestedet Boris Glebs prestegård beskrives også.

«En sommertur til Grense-Jakobselv» er tittelen på det tredje kapittelet, som handler om en kirkereise til Grense- Jakobselv i dårlig vær, og der husly søkes hos en kjenning som het Iver Bigga. I det fjerde kapittelet «Fra Grense-Jakobselv» forteller le Maire om bygda Grense-Jakobselv, ved grenseelva lengst mot øst. Der er Kong Oscar IIs kapell, som beskrives som et hvitkalket norsk grensemerke, godt synlig mot svart fjell. På russisk side var et lite trekapell, og noen finske og russere beboere. Laksefiske nevnes som en viktig næringskilde, som man samarbeidet om på tvers av grenseelva. le Maire holdt gudstjeneste i det norske kapellet, og på hjemtur ble han med en liten dampbåt som gikk til Vardø med agn. Vardø beskrives som det største fiskeværet fra gammel tid, med stor tilgang på fisk. Fra Vardø tok han hurtigruten hjem til Kirkenes.

«En vintertur til Grense-Jakobselv og videre til Petsjenga» (kapittel fem) handler om en bispevisitas i 1911, med besøk til Kong Oskar IIs kapell og Strand kapell i Langfjorddalen, og med et stopp i Petsjenga. Han forteller fyldig om ferden på vinterføre, og om møtet med den russiske geistligheten og skikkene både rundt traktingen av gjester og den russiske gudstjenesten.

«Med Moses som fører over fjellet til Petsjenga» (kapittel seks) handler om en tur til Petsjenga i forbindelse med Hellige Trifons dag. Mange fra russisk side, og Varanger pleide å dra dit. Den russiske veiviseren til le Maires følge het Moses, og på turen blåste det opp slik at de mistet retningen og måtte raste i et russisk hjem før de kom seg videre. Vel fremme betrakter le Maire folk som er til stedet på festlighetene.

«Kirkereiser» (kapittel syv) tar for seg ordningen med gudstjenester i Sør-Varanger. Det var lange avstander, og utfordringen var å forflytte seg mellom kirkene fort nok når det var kort tid mellom gudstjenester på ulike steder, med båt på sommeren og med rein og pulk på vinteren. I «En natt for den hele menighet», (åttende kapittel), får vi en forståelse av dilemmaet som kunne oppstå på grunn av lange avstander. Noen ganger kunne prestevirket medføre en hel dags reise for å besøke enkeltpersoner. I «En hel dag for et eneste menneske»

(niende kapittel), får vi en slik episode beskrevet ved et besøk til et eldre ektepar, som bodde ytterst i en av fjordene. Hjemmebesøk ble ofte lagt til reisene mellom kirkestedene.

Om forholdet til Russland, nevner le Maire i kapittel ti: «Lars Tolk i Horsvåg» også hvor viktig russehandelen var for folk, med blant annet mel, planker, tjære og næver lastet i russiske båter som ble byttet mot fisk i fiskeværene på norsk side. Familien til Tolk levde et karrig liv, og livberget seg ved fiske, husdyrhold, sanking og russehandel.

Fjellsamen Iver Bigga er nevnt flere steder i le Maires betraktninger fra tida i Sør-Varanger. Iver Bigga var sogneprestens faste skysskar i ti år. I «Iver Bigga, en fjellsame» (ellefte kapittel) blir vi nærmere kjent med han.

I «En læstadianerpredikant» (tolvte kapittel) vier le Maire et helt kapittel til å fortelle om et møte med den læstadianske samiske predikanten Hans Abrahamsen Hellander (1838-1914), som omtales med stor respekt.

«En tur i uvær» (kapittel tretten) beskriver en strabasiøs reise på landsiden mellom Bugøyfjord og Bugøynes i februar 1917, der le Maire blir overmannet av en snøstorm.

Det siste kapittelet «Birgit-Per, en fattig sjøsme» (fjortende kapittel), forteller livshistorien om en fattig sjøsme som het Birgit-Per. le Maire hjalp han og familien hans ved flere anledninger, og ble godt kjent med han.

Sjanger

Sakprosaens erindringslitteratur er nærliggende å sette beretningen inn i, når en skal forsøke å spesifisere den litterære sjangeren som boka tilhører. Forfatteren har forflyttet seg mye i området og sjangeren grenser mot reiseskildring, da henvisninger til steder og skildringer av reisene mellom dem er mange. Jeg velger imidlertid å betrakte boka som biografisk erindringslitteratur, med reiseskildringsinspirerte elementer.

Samtidig finnes det elementer av diktning. Han forteller enkelte ting ut i fra de han forteller om sine perspektiver, ved å sette seg inn i deres opplevelser. Han beskriver forholdene folk lever under, men også området de lever i. Han veksler mellom det rent opplysningsmessige, faktaorienterte, til det romantiske, med maleriske beskrivelser, særlig når han forteller om

naturen. Han er opptatt av naturens skjønnhet, og det eksotiske. Natur og vær setter betingelsene i hverdagen for alle, både sogneprest så vel som lokalbefolkning, og det er han opptatt av å formidle.

Tiden le Maire virket som prest i Sør-Varanger, var preget av etterdønningene fra kritiske holdninger til samfunn og mennesker med debatter om religion, borgerskap og moral, der Ibsen (1828-1906), Bjørnson (1832-1910) og Kielland (1849-1906) hadde preget samfunnsdebatten. Opplysningstiden var i full gang, og den nye nasjonalstaten Norge skulle «settes». Som embetsmann skinner prestens ståsted gjennom hele veien i teksten. Det finnes referanser i boka til datidige politiske diskurser som kirkebygging, skolepolitikk og norsk språkopplæring, der le Maire stiller seg positiv. Samfunnskritiske spørsmål tas opp i noen grad, som rasjonering av matvarer for de fattigst stilte. Sin politiske rolle som ordfører, nevner han derimot ikke, heller ikke oppstarten av A/S Sydvaranger og utfordringene i samfunnet forholdt til det. Det er først og fremst presten le Maire som skriver, og ikke politikeren le Maire, derfor fremstår ikke boken som bidrag til politisk debatt.

2 Historisk kontekst

Denne delen inneholder et riss av Sør-Varangers historie, med vekt på de religiøse forholdene. Konteksten er Sør-Varanger-samfunnet hovedsakelig i perioden Dikka Christophersen og Mads le Maire bodde der, det vil si i tidsspennet fra 1860-1920. Tidlig befolkningshistorie tas kort med for å gi et bakteppe for fremstillingen. Sør-Varanger-samfunnet sees videre i en kontekst av nasjonale strømninger og samfunnsutvikling. De sosiale forholdene i Sør-Varanger utgjør en viktig del av fremstillingen.

2.1 Folkegrupper i grenselandet

Samisk bosetning

I historisk tid har man kjennskap til flere samiske grupper i grenselandet som det nåværende Sør-Varanger er en del av. Området er preget av tidlig å ha vært et sted der mennesker fra ulike kulturer har møttes og påvirket hverandre, men på en annen side også med konkurranse mellom de ulike gruppene. Samene betegnes som urfolk i området, med et næringsmessig, språklig og kulturelt mangfold (Vorren 1979:51-96).

Sentralt i samenes gamle religion sto den animistiske tankegangen der alt liv hadde sjel og derved var levende og maktfylt. Mennesket og natur var nært forbundet med hverandre. Det var viktig å holde seg inne med maktene i naturen, og ved seidesteiner ble det ofret for god lykke. I likhet med andre nordlige folkegrupper hadde religionen en sjamanistisk form der noaiden var den religiøse lederen. Noaiden formidlet kontakt med ånde verdenen (Vorren og Manker 1976:162f).

Befolkningsgrupper, næring og geografisk tilhørighet

Til Sør-Varanger regnes det to samiske språkgrupper, østsamer⁸ og nordsamer. Østsamene har bebodd området lengst. De østsamiske siidaene forflyttet seg gjennom året fra kysten, via elver til fiskeplasser ved f. eks. Boris Gleb, og så videre innover i området til vinterboplassene. Deres viktigste næringer var sjø-, og laksefiske, jakt, fangst og noe reindrift (Wikan 1980:13). Nordsamene er etterkommere av samer som kom til området fra tidlig på

⁸ Om østsamene har tidligere *skolter* blitt brukt nedsettende. En gruppe østsamer i dag velger imidlertid å bruke det alternative begrepet *skoltesame*. (Niemi 2000: 97f)

1700-tallet. Disse var sjøsamer og reindriftssamer, og kom fra den nordligste og østligste delen av det nordsamiske området, rundt Tana og Varanger og nord- Finland. Gruppene hadde beslektede språk og kunne til en viss grad forstå hverandre. Den største forskjellen når det gjelder religiøsitet, var at nordsamene ble kristnet av den lutherske kirken i vest mens østsamene ble kristnet av den russisk-ortodokse kirken i øst.⁹

Sjøsamenes næring var hovedsakelig basert på havfiske kombinert med jordbruk/fehold, fangst og handverk, og til en viss grad handelsvirksomhet. De kunne også flytte mellom vinter- og sommerboplasser i løpet av året (NOU 1995:6). I området som Sør-Varanger var en del av, var det både reindriftssamer fra det nordsamiske språkområdet, og samer fra Inari (som tilhører de østlige samiske språk).

Fra 1600 tallet og fram til 1826 var Neiden-, Pasvik-, og Petsjenga siidaene et norsk-russisk fellesdistrikt, der Neiden utgjorde den vestligste delen av området, og dermed betalte skatt til både Russland og Danmark-Norge (Wikan 1995:14).

Samisk møte med kristendommen

Østsamene kom i kontakt med kristendommen gjennom den ortodokse kirkens arbeid i middelalderen, og ble preget av dette. På 1500-tallet kom østsamene inn under russisk kirkeordning og rettsstyre (Wikan 1980:13).

Sergej Sjaljapin (1992:9) peker på de ulike og viktige funksjonene som de mange ortodokse klostrene og kirkene ved Kvitsjøen hadde helt frem til midten av 1700-tallet. Både opplysningsarbeid, landbruk, misjonsvirksomhet, politikk og militærvesen virket fra disse kirkene og klostrene, som i historisk sammenheng har stått i sentrum for mesteparten av begivenhetene som utspant seg i området. De mektigste kirkene og klostrene ble administrative og økonomiske sentre i sine områder, og på Kola halvøya hadde Trifon-klosteret i Petsjenga den mest sentrale rollen som forsvars- og kontrollinstans mot vest, selv om klosteret på Solovki var det mektigste i nord.

⁹ Sør-Varanger museums nettutstilling: www.Det.grenseløse.vannet.no [26.09.12]: http://www.pasvikelva.no/index.php?page_id=4&article_id=64

Ifølge en legende, var det den russiske munken Trifon som kristnet østsamene. Sagnet om Trifon sier at han ble født omkring 1495 inn i en beskjeden prestefamilie i Novgorod-området. Som ung fikk han en åpenbaring hvor Kristus befalte ham å reise opp til det «hungrende og vansmektende land» ved Ishavskysten for å forkynne evangeliet. Han lærte seg etter hvert noe av språket og begynte å forkynne kristentroen. Trifon skal ha vært en driftig kirkebygger, og i 1565 bygde han Boris og Glebs kirke ved Pasvik-elvens vestre bredd. Den enkle tømmerbygningen brant ned i 1944, men en større kirke bygd rett ved siden av på slutten av 1800 – tallet står fremdeles (Johansen 2004:11).

Omtrent på samme tid bygde Trifon et lite bedehus til den hellige martyren Georgs ære i Neiden, og det er det eneste som fremdeles står igjen av det munken bygde. Det ligger på en liten høyde ved Neiden-elven, nedenfor Skoltefossen og Trifonskulpen, som var det gamle dåpsstedet ifølge tradisjonen. Rundt kapellet er det en gravplass, da det også ble brukt som gravkapell (ibid: 14). Den russisk-ortodokse kirkens ritualer ble overholdt i den grad det lot seg gjøre. Fortsatt holdes det messe i St. Georgs kapell i Neiden (ibid: 17).

Grenseoppgangen og dens følger for befolkningen

Unni Sildnes (1997) belyser Trifon-legendene i fra et norsk perspektiv, i Grenselandet der østkirken møter vestkirken. Hun påpeker det unike ved at selv om skillet mellom den ortodokse og den protestantiske kirken var en viktig sak ved forhandlingen om grensetrekkinga i 1826, forløp dette i fredelige former. Til tross for at grupper med ulike trosretninger og med ulik kulturbakgrunner møttes i et område der nasjonal tilhørighet i utgangspunktet var uklar, levde folk fredelig i området både før og etter grenseoppgangen (Sildnes 1997:19).

Men selv om prosessen politisk gikk fredelig for seg, resulterte den i siida-delinger som gikk ut over bruk av opprinnelige landområder, og førte til endring i leveform og livsgrunnlag for befolkningen i det tidligere fellesdistriktet.

Etter at Neiden og Pasvik ble delt ved grenseoppgangen i 1826, og befolkningen hadde måttet velge statstilhørighet, mistet folk rett til enten vinter- eller sommerboplassene sine. Neiden-samene ble norske statsborgere (Lunde 1979:62f). Østsamenes russiske ortodokse tro og nærhet til Russland skapte frykt blant norske myndigheter. Det var derfor en aktiv politikk for at østsamene skulle bli lutheranere, og at russiske prester ikke skulle komme til kapellet i

Neiden. Det var også misnøye og motarbeidelse fra myndighetene med hensyn til at de russiske prestene utførte kirkelige tjenester som barnedåp på norsk side (Eriksen og Niemi 1981:66).

Fra politisk hold ble viktigheten av å markere norsk suverenitet ofte påpekt. Her var kirke og skole viktige samarbeidspartnere, nært knyttet opp mot hverandre. I Sør-Varanger er det reist tre kirkebygg som ikke bare skal dekke kirkelige behov, men også være åndelige og fysiske grensevern mot nordøst; Kong Oscar IIs kapell i 1869, Neiden kapell i 1902 og Svanvik kapell i 1934.

Minoriteter og den finske fare

Samiske og finske minoriteter ble møtt med skepsis av myndigheten. I boka *Den finske fare* (Eriksen og Niemi 1981), påpekes det sikkerhetspolitiske aspektet i fornorskingspolitikken. Det høye antallet samiske og finske i grenseområdet, samt uro for at Finland ønsket å overta de nordligste områdene på norsk side, førte til at særlig kvenene ble sett på som en fare for nasjonalstaten. Samisk og kvensk kultur og språk ble motarbeidet, diskriminert og mistenkeliggjort som en konsekvens av den statlige minoritetspolitikken og fornorskningstanken som lå til grunn (ibid: 125f).

Teemu Ryymin (2008) tar for seg de finske oppfatningene av kvenene som forlot Finland på 1800-tallet og første del av 1900-tallet. De som nordmennene kalte for kvener ble på finsk side først oppfattet som over-løpere og svikere, men etter hvert endret synet seg til nærmest en heroisering av dem som en slags nordområdets pionerer. Dette positive synet på kvenene som stereotyp «ekte», ordentlige og arbeidsomme, førte til oppmerksomhet fra finsk side på flere måter. På den ene siden ønsket finlendere å hjelpe dem til å ivareta sin kultur og det finske språket, og bånd ble knyttet via for eksempel oversending av finsk litteratur, samt via prester som kom for å preke på morsmålet. På en annen side hadde enkelte finske nasjonalister «Stor-Finland» i bakhodet i en tankegang om at etter at kvenene hadde dratt i forveien og ryddet vei og land, var det mulig for Finland etter hvert å overta området. Dette var ikke noen offisiell politikk i fra Finlands side, men det skapte mistenksomhet i Norge- noe som var med på å understøtte tanken om «den finske fare». Disse momentene bidro i sin tur til en sterkere fornorskingspolitikk.

Redselen for at Finland skulle legge alle de finsktalende områdene inn under et «Stor-Finland» var medvirkende årsak i bestrebelsene med å gjøre Nord-Norge og Sør-Varanger så norsk som mulig.

Befolkningsutvikling

Folketellingen fra 1825, som ble gjort i forbindelse med grenseoppgangen i 1826 mellom Norge og Russland, slo fast at det totalt bodde nærmere tre hundre personer i det som skulle bli Sør-Varanger (Wikan 1980: 31). Befolkningen besto av østsamer, norske reindriftssamer og fastboende sjøsamere, antakelig i tillegg til enkeltvis norske og finske husstander. Fra rundt 1830 begynte den finske innvandringen til området for alvor, og gjorde sitt til videre økning i folketallet.

Fra 1900 til 1920 viser folketellingene (Sourza 1973:2, 69f) at befolkningen økte, men også at den etniske sammensetningen endret seg til en overvekt av norske innbyggere. Den største delen av innflyttere til Sør-Varanger var på begynnelsen av århundret for det meste norske arbeidere som kom for å jobbe i industrien, og slo seg ned i Kirkenes og Bjørnevatn (Lunde 1979:328). En del var bureisere, som fikk tilskudd av staten for å slå seg ned i Sør-Varanger for å rydde jord.

2.2 Skolepolitikk, språkundervisning og misjonsvirksomhet

Fra 1700-tallet hadde norske myndigheter for alvor begynt å fremme lese- og religionsundervisning i de samiske bosettingsområdene. Frem til da hadde kristningstiltakene vært sporadiske. Opplysningsarbeidet hadde sammenheng med det anstrengte forholdet mellom Sverige og Danmark-Norge som endte i den store nordiske krig 1700-1720. Undervisninga skulle bli en måte å markere nasjonale interesser på i «fellesområdene» mellom Sverige og Norge slik at områdene kunne legitimeres som norske ved at innbyggerne der snakket, leste og skrev norsk (Jensen 1991:14).

Siden det var kirken som hadde påtatt seg oppgaven med undervisning, er skole- og kirkehistorien i området to sider av samme sak (Lund 2005:36). Isaac Olsen (ca. 1680-1739) var omgangsskolelærer i Varangerområdet fra 1703. Han fikk kontakt med misjonær Thomas von Westen da denne kom til Finnmark på sin første misjonsreise i 1715. Von Westen regnes

som leder av misjonsvirksomheten blant samene, og mente at misjon skulle foregå på folks eget språk. Isaac Olsen delte hans oppfatning. Han hadde allerede lært seg samisk (Berg 1989: 8-11) og ble med von Westen sørover for å bli lærer i samisk for misjonær- og lærerstudentene ved von Westens Seminarium Lapponicum i Trondhjem. Etter von Westens tid ble misjonsspråket i økende grad dansk/norsk, da den nasjonale holdningen var at alle skulle bruke riksmålet, og samisk skulle fortrenkes. Dette hang sammen med arbeidet med å knytte befolkningen tettere til det dansk/norske samfunnet for å få en klarere politisk regulering av grensene (Wikan 1989:6-8).

Skolevesenet var lite utbygd i forhold til størrelsen på Sør-Varanger området, samt den sammensatte befolkningen. I tillegg var det stor mangel på lærere. Yrket var dårlig betalt og det var vanskelig å få tak i lærere som selv kunne lese og skrive. Etter at det i hovedsak var blitt drevet undervisning blant de samiske barna, ble det i 1849 ansatt en lærer spesielt for norske barn, og i 1853 en finsk lærer for barn i Bugøynes og Neiden. Lærerne oppsøkte barna i de ulike grendene, og undervisningen foregikk ofte i torvgammer (Lunde 1979:231). Etter skoleloven av 1827 ble undervisningen utvidet til regning og skriving i tillegg til lesing og kristendomskunnskap, men kravet ble for en stor del fraveket i Finnmark. I 1851 ble «Finnfondet» opprettet av staten. Fondet ble brukt til stipend til folk som utdannet seg til undervisning i språkblandede distrikter, til økt lønn og bygging av skolehus. Målet var språklig overgang fra samisk og finsk til norsk så fort som mulig (Wikan 1989:9f).

Kirken hadde hele tiden hatt en sterk kontroll, og rapporteringsfunksjon med hensyn til undervisningen. Overhøringen i forbindelse med konfirmasjon skjedde med hele menigheten til stede, og her ble konfirmantene og lærerne målt i forhold til krav til religionsundervisningen. Ved visitaser av prost eller biskop, var disse til stede, i tillegg til sognepresten. De store språkvanskene i Sør-Varanger bidro til at dette må ha vært en stor påkjenning, og mange møtte ikke opp. Skoleloven fra 1860 med overgang til fastskole 12 uker i året, videreførte kirkens sterke posisjon. Herredsstyret skulle ha avgjørende representasjon i skolekommissjonene, men sognepresten var selvskreven formann for kommisjonen. Det faglige tilsynet skulle skje ved skoledirektør. Herredet i Sør-Varanger ble samme året egen skolekommune, med tilsvarende økt innflytelse på ledelsen. Denne ordningen varte til skoleloven av 1889, da sognepresten skulle regnes som vanlig medlem, og ikke lenger var selvskreven formann i skolestyret. Fra nå var det ikke biskop, men skoledirektør som hadde overoppsyn.

Selv om omgangsskolene forsvant etter hvert, tok det tid før man fikk etablert egne skolelokaler, og utfordringene i forhold til oppmøte og språk var fortsatt store. Undervisningsmateriellet ble sakte, men sikkert fornyet fra nytestamenter og Luthers katekisme til lesebøker, og fra tavler til skrivebøker (Lunde 1979:233-236).

De to første statsinternatene i Sør-Varanger, Fossheim Internatskole og Strand Internatskole, var de første som ble bygd i Finnmark, begge i 1905. Tårnet internatskole ble reist to år etter, og siden ble det bygd internater også Vest-Finnmark. Opprettelsen av internatskoler førte skolesystemet inn i en ny og fast form

Statens vedtak om opprettelse av internatskoler, var et ledd i arbeidet med å styrke oppfatningen av Finnmark, og Sør-Varanger, som et homogent område i grenseområdet overfor Russland. Den «energiske og sterkt nasjonalt innstilte statsråd Vilhelm Andreas Wexelsen» (Lunde 1979:242) sto bak internatbyggingen. Virkemidlene var å samle elevene som ellers hadde lang reisevei, til å være under skolens oppsyn i lengre perioder, samt intensivere den norskspråklige opplæringen (ibid). I forbindelse med statens arbeid for å fremme norske symboler og en stabil, norsktalende bosetning i Sør-Varanger, må i tillegg nevnes bureisningstiltak, kirkebygging, veiutbygging og tilskudd til etablering av jernindustri.

Etter grenseoppgangen i 1826

Folketallet hadde vært lavt ved grensetrekkinga i 1826. Det var lang avstand for folk til nærmeste kirke, som var i Vadsø. Språkforholdene var også et hinder for den store oppslutningen om kirkemessene; en overvekt av befolkningen i Sør-Varanger snakket samisk og finsk, mens messene ble holdt av norsktalende prest. Oppmøtene til gudstjeneste var dermed generelt lave. Det ble i stedet omgangsskolelærernes ansvar å samle bygdefolket på søndagene for kristendomsundervisning. Sør-Varanger fikk egen kirke i 1862, men da som et anneks under Vadsø sogn. I 1864 ble herredet gjort om til et selvstendig prestegjeld, med egen sogneprest.

Oversikt over de første sogneprestene i Sør-Varanger (jfr. Galschiødt 1965:71f):

Sogneprester	Virketid
Johannes E. Belsheim	1864 – 1870
Christian A. Christophersen	1871 – 1875

Georg Sandberg	1875 – 1883
Jacob Caspar Sørli	1883 – 1890
Emil Stang Lund	1890 – 1900
Mads le Maire	1900 – 1918

Det ble ikke den store økningen i antall kirkegjengere som forventet. Gudstjenester ble holdt på samisk og finsk til fastsatte tider for å imøtekomme de ulike språkbakgrunnene, men da kirkegjengerne bare søkte seg til de messene som ble holdt på sitt språk, gjorde det lave folketallet sitt til at man ikke fikk opp antall kirkegjengere likevel (Lunde 1979:236-250).

Tidligere på 1800-tallet hadde kirken sett at forkynnelse og undervisning på norsk (dansk) ikke hadde bidratt til å øke samenes opplysningsnivå, men tvert i mot gitt tilbakegang i arbeidet. For å få fremgang i dette, vedtok Stortinget i 1826 (etter forslag fra biskopen), å opprette et eget lærerseminar i Trondenes. Skolen ble flyttet til Tromsø i 1848 og ble hetende Tromsø Seminarium. Lærerseminaret var et ledd i kirkas opplysningsarbeid og misjonsvirksomhet overfor samene (Jensen 1991:17).

Blant andre var Nils Vibe Stockfleth, sogneprest i Vadsø rundt 1840, en viktig talsmann for både samenes og kvenenes rett til opplæring på eget morsmål. Han lærte selv også det samiske språket som han brukte i sine prekener (Berg 1989:62). Som en del av dette arbeidet oversatte han religiøse skrifter og utarbeidet ordbok sammen med J.A.Friis (ibid: 145f).

Kristendom, og uoffisiell religiøsitet

I tråd med tradisjonen etter den svenske presten Læstadius (1800-1861) som forkynte på samisk og finsk, var det viktig for læstadianske samer og finner å få kristendomsundervisninga på eget språk. Å leve i likeverd og etter enkle materielle kår var sentralt i den læstadianske religionsforståelsen, og det ble naturlig at retningen representerte de fattige og ulærde. Vekkelsen i Sør-Varanger, som i resten av Finnmark fra 1860-tallet, skjedde først og fremst blant de kvenske innvandrerne (Drivenes og Jernsletten 1994:215).

I opplysningsarbeidet overfor samene fra rundt 1850 formet det seg en stadig strengere fornorskningpolitikk, med krav fra Stortinget om en mer restriktiv linje overfor samisk og finsk språk i forkynnelse og undervisning (Jensen 1991:19).

Kirken representerte den offisielle religion, og en viktig oppgave var undervisning og forkynnelse frem til rett tro hos folk. Samtidig så kirken på folkereligiøsitet med skepsis. Undervisning i betydning opplysning viser at kirken hevdet sin kristendom som riktig og sann fremfor folketro som representerte en uriktig religiøs uttrykksform. Men kirkens forkynnelse av det kristne budskap, betød ikke nødvendigvis at folk byttet ut sin ”gamle” tro med den nye, men praktiserte begge deler. Dette kunne skje ved at den uoffisielle religiøsiteten ble mer privat, og praktisert i det daglige liv, mens den offisielle religionsutøvelsen kom til syne i kirken og ved offisielle sammenhenger. Dermed ble den uoffisielle religiøsiteten på en måte usynlig, men likevel opprettholdt. Som ansvarlige for å spre og opprettholde det kristne budskap, så kirken på folketro som et avvik, som et tegn på uopplysthet og noe som skulle utryddes (Kristiansen 1996:91, 156).

Elementer fra den førkristne tida hang igjen hos samene og kom til syne gjennom gاند, forståelse av sykdom, tilknytning til naturen, offerritualer og sjamanisme. Men når kirkens mål i opplysningstjenestens navn var en overgang til den offisielle religionen, kunne konsekvensen for de omvendte bli en avvisning av tidligere uoffisiell religiøsitet utøvelse, og dermed en distansering i fra tidligere religiøse uttrykksmåter og religiøs identitet. Vi har sett at kirkas misjonsarbeid, sammen med omfordelinga fra majoritet av samisk og finsk kultur til en overvekt av norsk, gjorde at naturreligionen kom i bakgrunnen for den kristne religionen. Selv om folk i overgangen mellom gammel og ny religionsutøvelse forholdt seg parallelt til begge formene, var den gamle troen sett på som mindreverdige av misjonærene og den norske kirken. Folk måtte holde denne religionsformen i skjul for å utøve den, og den forsvant mer og mer til fordel for «den rette lære», dvs. kristendommen. Synlige religiøse uttrykk som samenes sjamanrommer og trommenes symbolikk ble forbudt, mens det som er videreført kommer fra den muntlige fortellertradisjonen, samt nedtegnelser og dokumentasjon i forbindelse med det norske kristne misjonsarbeidet (Pollan 1999:24).

2.3 Sammendrag om de religiøse forholdene i Sør-Varanger

Sør-Varangers religiøse historie har blitt formet av tre typer religiøse retninger. Den første kom fra øst på 1500-tallet med kristningen som munken Trifon innførte blant østsamene. Den andre kom fra sør med de store finske innvandringsbølgene gjennom de siste 200 årene, med

læstadianismens innflytelse i de finske miljøene i Sør-Varanger. Den tredje retningen kan man si kom nordfra med Den norske kirke, da Sør-Varanger prestegjeld var underlagt Vadsø frem til 1864 (Gran 2001:173).

2.4 Industri og samfunnsforhold

Befolkningen i Sør-Varanger vokste fra 998 personer i 1855, til 1912 i 1900. De største bygdene var Neiden og Jarfjord. Man livnærte seg hovedsakelig ved kombinasjonsbruk, jakt, reindrift, fiske og høsting av naturen. Frem til A/S Sydvaranger i 1906 startet anleggsvirksomheten utgjorde samene cirka 33 %, finske 40 % og norske 18 %, i tillegg til en blandet befolkning på omtrent 9 % (Lunde 1979:132). I 1920 bodde det 4832 i Sør-Varanger (Suorza 1973:14). Det vokste frem nye senter, og Kirkenes vokste fra noen få bofaste familier, til et tettsted med hotell, sykestue, skole og administrasjon.

I 1866 hadde Tellef Dahl gjort malmfunn i Pasvik, i forbindelse med arbeid med geologiske kart. Men det funnet var jernfattig, og med datidens teknologi kunne man ikke utvinne malmen. Nye oppfinnelser mot slutten av 1800-tallet gjorde derimot utvinning mulig. Ryktet om malm i Sør-Varanger førte til forhåpninger om gull, diamanter – og jernmalm – og det var mange skjerpere i Sør-Varanger etter 1900. Fra 1902 ble det skjerpet for alvor, og man fant drivverdige malmbeforekomster. Grosserer Christian Anker var villig til å satse penger i et foretak (Lunde 1979:300-302). Staten gikk inn med bevilgninger for å opprette drift, noe som var avgjørende for etablering av gruvedriften (ibid: 308f). Bergverksindustri var på det tidspunktet et stort satsningsområde i Norge. Tilstrømningen av arbeidskraft til bergverkene hadde sammenheng med arbeidskraftoverskudd på grunn av økonomiske nedgangstider i Norge de første årene etter 1900 (ibid:318). Fra Sverige kom mange rallare som var en stor ressurs i anleggstida, i tillegg til arbeidere fra hele Norge. Mange arbeidere slo seg ned i kommunen. Den lokale arbeidskraften var imidlertid også viktig.

Jernmalmen ble brutt i dagbrudd i Bjørnevatn fra 1906, og for alvor fra 1908. Oppredning og foredling skjedde i Kirkenes, mens slig og briketter ble skipet ut til markeder, fortrinnsvis i Europa. I anleggstida måtte det bygges bedre veier og flere boliger, vann- og kloakkanlegg,

jernbane, kai, og kontorer i tillegg til industrianleggene både i Bjørnevatn og på Kirkenes (ibid: 317).

Sosiale forhold

I 1858 ble Sør-Varanger skilt ut som en egen kommune, løsrevet fra Vadsø. Den første ordføreren var nyrydder og dyrlege Hans Kirkgaard på Svanvik, opprinnelig fra Drammen (Sør-Varanger historielag 2001: 208).

Oversikt over de første ordførere i Sør-Varanger (Sør-Varanger historielag 2001:209-211):

Ordførere	Virketid
Hans Kirkgaard	1858-1860
Christian Taftezon	1860-1863
Fredrik Andersen (varaordfører for Taftezon)	1863-1864
Hans Petter Figenschou	1864-1868
Johannes Belsheim	1868-1872
Anders Tokle	1872-1886
Edvard Bakken	1886-1890
Anders Tokle	1890-1894
Emil Stang Lund	1894-1898
Johannes Haaheim	1899-1904
Andreas Bredal Wessel	1905-1910
Mads le Maire	1911-1916

Den nye kommunen var vanskelig stilt økonomisk, og dette preget de nærmeste 50 årene. Feilslått fiske, manglende skatteinntekter og underskudd i kommunekassa var viktige årsaker. Fattigomsorgen var et av de viktigste arbeidsområdene for kommunen, og antall under denne ordningen økte fra 40 personer utenom ektefeller og barn i 1860, til 197 personer totalt i 1880 (Sør-Varanger historielag 2001:216). Helseforholdene i Sør-Varanger var som i resten av Finnmark preget av epidemier av smittsomme og farlige sykdommer utover 1800-tallet. Det var legemangel, og det var vanlig at prester kunne ha legefunksjon ved siden av prestegjernen. Det var langt mellom legene i Finnmark, og det var få. I 1865 fikk Sør-Varanger sin egen distriktslege. Den første jordmora i Sør-Varanger kom i 1858. Sundhetsloven av 1860 påla distriktslegene sosial- og samfunnsmedisinske oppgaver. Det ble opprettet helseråd som distriktslegen skulle styre, og arbeidet besto i å rette oppmerksomhet mot forhold som

hadde innflytelse på sunnhetstilstanden. Fra 1830 var alle leger pålagt å innrapportere årlige medisinalberetninger. Disse skildret helsetjenesten, men også fattigsykepleien, værrets innvirkning på helse, hygiene, boforhold og ernæring kan leses i beretningene. For den fattige befolkningen utover 1800-tallet betød dårlige boforhold og dårlig hygiene svekket helse. Få hadde råd til å betale for lege og jordmor, som på grunn av lave statlige lønninger krevde et mellomlegg av pasienten, og med få som oppsøkte legehjelp blir dokumentasjonen av sykdomshyppighet usikker. Kirkenes sykehus sto ferdig i 1909, og folk fra Sør-Varanger slapp å dra til Vadsø eller Vardø for innleggelse slik de hadde måttet frem til da (Forsdahl 2001:171-174).

Landet for øvrig hadde sine utfordringer, i tillegg til de helsemessige. Norge var i årene før og etter århundreskiftet i gang med det nasjonale krafttaket det var å frigjøre seg fra Sveriges formynderskap. Etter unionsoppløsningen i 1905 var det viktig å etablere et godt naboskap med Sverige, samtidig som myndighetene hadde utfordringer i forhold til å bygge opp en samlet, norsk nasjon. Landet var generelt fattig. Mange emigrerte til Amerika. I nord skulle det etableres stabilitet overfor grenseområdene i form av norsk bosetning.

Etablering av industri i Sør-Varanger i 1906 (slik som for mange andre steder i Norge) førte til et vannskille i kommunens historie på grunn av den store økningen i folketallet og oppbyggingen av spesielt Kirkenes og Bjørnevatn. Kommunen nøt godt av jernindustri-bedriften A/S Sydvarangers investeringer, som i forlengelsen moderniserte samfunnet.

Arbeiderliv

Samtidig som anleggstida tok til, strømmet arbeidere til Kirkenes uten at det var blitt tilstrekkelig klargjort for arbeiderboliger, og tilretteleggingen ellers var dårlig. Arbeiderne jobbet under svært kritikkverdige forhold, og det var stadig farlige ulykker som lemlestet og tok liv.

Store arbeidslag med erfaring fra organisasjonsarbeid i andre anlegg kom oppover for å jobbe, og tok med seg drømmen om bedre kår, og vilje til å kjempe for det. De mange utfordringene arbeiderne sto ovenfor, utløste en arbeiderbevegelse i en allerede gryende sosialisme i Sør-Varanger. Prest, klokker, lensmann og lærer hadde vært de tradisjonelle styrende i kommunen, men nå reiste det seg en protest mot dette gjennom fiskere, småkårsfolk og arbeidere.

Ellisif Wessel var en samfunnsengasjert og radikal forkjemper for kvinners og arbeideres rettigheter, og var sentral i etableringen av fagforeningen Nordens Klippe i 1906 (Wikan 2006: 38).¹⁰ Foreningen ble betraktet som svært radikal, og det skyldtes i stor grad Ellisifs revolusjonære tilknytning (Wikan 2008:157). Fanesaker var sikkerhet, lønn, og boforhold, og det var en rekke arbeidskonflikter som kom av uenigheter i arbeidskontraktene.

Motsetningene mellom verket og arbeiderne var store, og fagforeningen Nordens Klippe i Kirkenes har hatt en særegen plass i norsk arbeiderbevegelses historie. Det første tiåret var preget av mye prøving og feiling i bedriften.

Fru Wessel bodde i Kirkenes fra 1886 til 1947 og var gift med legen Andreas Wessel. Hun dokumenterte livet i Sør-Varanger gjennom dikt, fotografier, avisinnlegg, brev og egne utgivelser. Som fotograf og lege, reiste ekteparet Wessel rundt i hele Sør-Varanger, og ble godt kjent både med området og folk som bodde her. Som sin kone var også Andreas Wessel politisk engasjert. Spesielt årene 1904-1905, da Sør-Varanger var preget av nød og dårlig tilgang på mat på grunn av uår, gikk han i lag med Ellisif til opprop om hjelp fra resten av landet. Han ble valgt til ordfører i Sør-Varanger fra 1905 til 1910, som den første folkevalgte og sosialistiske representanten. Det førte til et brudd med den borgerlige lista i Sør-Varanger, som avviste behovet for statlig tilskudd. Grunnen de henviste til, var at nøden kom av latskap blant befolkningen. Regjeringen registrerte uenighet om behovet, og vedtok å ikke ta stilling til saken. Avslaget ble en viktig sak for sosialistene i Sør-Varanger, og for ekteparet Wessel resulterte det i splid med det etablerte borgerskapet (Wikan 2006:29).

Klasseskille

Med industrialiseringen fulgte klasseskille. Generelt var arbeiderne i Bjørnevatn, som sto for grovarbeidet med utsprenning av malmen, regnet som de lavest stilte på verket. Dernest kom arbeiderne på Kirkenes, som sto for foredlingen. Øverst var ingeniører og ledelse. Man kunne se hvem som hørte til hvilken klasse, ut i fra hvilke strøk folk bodde i. Nederst var generelt den samiske og den finske lokalbefolkningen.

¹⁰ Andre sentrale navn som kan nevnes i forbindelse med fagforeningsarbeidet er Adam Egede Nissen, Thorolf Bugge og Johan Nyström.

For Sør-Varanger-samfunnets befolkning ellers, gikk skillet på etnisk tilhørighet der nordmenn sto over finlendere, og den samiske befolkningen ble regnet nederst. Ved giftemål var det vanligere at en norsk mann giftet seg med en finsk kvinne enn omvendt, og ved finsk-samiske ekteskap var mannen finsk og kvinnen samisk. Giftemål mellom norske menn og samiske kvinner var sjeldent. Giftemål mellom samisk kvinne og norsk mann var ikke registrert i folketellingen 1891. Etterhvert som andelen «blandingsindivider» ble registrert, var finsk-samiske vanligst, etterfulgt av norsk-finske og færrest norsk-samiske. Etter 1920 var tallet på barn av norsk-finske størst, noe som viser en utvikling i at de to gruppene sto nærmere hverandre enn de hver for seg gjorde ovenfor samene. I tillegg speiler dette befolkningsutviklingen der antallet nordmenn og finlendere hadde vokst forbi den samiske gruppen. Når det gjaldt styre av herredet og politiske ledere, var skillet mellom gruppene klar med den norske gruppen i besittelse av de fleste disse posisjonene. Dette gjaldt også embetsmennene, og i tillegg de lavere tjenestemenn som lensmenn, og de fleste lærere (Lunde 1979:134f).

Embetsstanden

I Norge er «embetsmann» en betegnelse for en statstjenestemann som er utnevnt i sin stilling (embete) av Kongen i statsråd. Embetsmenn skilte seg ut fra lokalbefolkningen ved å være høyt utdannet, de praktiserte skikker og tradisjoner fra de områdene i landet der de kom fra, og hadde oppdrager- og vokterfunksjoner i lokalmiljøet på vegne av det norske samfunnet. Det var derfor ofte et visst motsetningsforhold og interessemotsetninger mellom embetsmennene og allmuen, inkludert den norske delen av lokalbefolkningen.

Før 1850 var det skarpe skiller mellom de ulike sosiale gruppene Norge, og det var vanskelig å forlate den sosiale rangen man var født inn i. Embetsmennene var i mindretall, men var likevel den dominerende gruppen både på landsbygda og i byene. Embetsmannkulturen med det danske språket, bykulturen og unionen med Sverige fikk motstand fra motkulturene som oppstod i siste halvdel av 1800 tallet. Motkulturene bestod av folk som var imot overklassens kultur, som i stedet ønsket det opprinnelige norske, den norske kulturarven og det norske språk. Etter hvert ble det mer vanlig at folk med «bondebakgrunn» studerte embetsfag, og embetsstanden ble større og mindre «eksklusiv» enn tidligere. Fra 1850-årene av endret Norge seg fra å være et jordbruksland til et land der industrivirksomhet ble stadig viktigere. På begynnelsen av 1900-tallet og mot mellomkrigstida var samfunnet likevel fortsatt sterkt klassesdelt, og personer med høyere utdanning kom fra høyere sosiale lag. Det var få kvinner

med høyere utdanning, og få var yrkesaktive. Samfunnet var preget av roller knyttet til kjønn, og mange kvinner hadde titler knyttet til ektefellens yrke i form av fruroller (Lervåg 2007:92).

2.5 Hva kjennetegnet datidens opplyste mennesker?

Naturvitenskapene, og deres naturprosesser satt inn i en lovmessighet, ble inspirasjonskilde for nye måter å tenke på. Darwins utviklingslære med kampen for tilværelsen og det naturlige utvalg sto sentralt i debatten. Den kunne overføres til tanken om folkeslagene der de sterkeste beseiret de svakere. Sosialdarwinismen som var rådende i Europa frem til 2. verdenskrig ga vitenskapelige argumenter for å gjennomføre fornyelse av de gruppene i Norge som ikke hadde norsk morsmål. Sosialdarwinismen ble også overført til filosofi og historieskriving som kunne rangere fra primitiv til høyere kulturell status. Utviklingslæren var omdiskutert, men tankemåten festet seg i Norge (Jensen 1991:22).

Arbeidet med å utvikle en egen norsk identitet og kultur etter løsrivningen fra Danmark i 1814, hadde resultert i en nasjonalistisk bølge. Det ekte og genuine norske, patriotisme og begeistring for bondekulturen tiltrakk kunstnere og politikere, som igjen hadde innflytelse i befolkning, skoleverk og samfunnsstrømninger. En fellesskapsfølelse om den nye nasjonen virket homogeniserende for majoriteten. Norske symboler og norsk språk skulle samle landet, og den norske kulturen ble dominerende.

Opplosningstid og kulturell dokumentasjon

Fra 1870-1880 utviklet det seg store samfunnsdebatter, med religiøs, politisk, kulturell og politisk strid. Denne perioden blir også kalt «oppløsningstid» fordi de nye åndsstrømningene fikk fotfeste samtidig som de både utfordret og stilte til veggs mange av de konservative tankemønstrene man til da hadde levd etter. For mange av de radikale gjaldt kampen sannhet, rettferdighet, åpenhet, demokrati og nasjonal frigjøring. Man kjempet for frihet, mot autoritetene, mot et forsteinet system, undertrykkelse, hykleri og maktmisbruk (Mykland 1978:37-42).

De allmennmenneskelige, sosiale og økonomiske problemene i det norske samfunnet som var i omstilling, gjenspeilte seg også i kunsten og skjønnlitteraturen gjennom realismen. Sentrale og til dels kontroversielle forfattere fra denne tiden er Ibsen, Bjørnson, Kielland og Lie. Av kvinnelige forfattere kan nevnes Amalie Skram og Camilla Collett.

Det utviklet seg en økt interesse for innsamling av folkediktning, eventyr og sagn. Asbjørnsen og Moe samlet systematisk eventyr som de skrev ned, og slik ivaretok og dokumenterte de muntlig fortellertradisjon. Denne folkediktningen var også til nytte som inspirasjon for flere av de norske forfatterne. Eksempelvis har Jonas Lie brukt elementer fra nordnorsk folke-tradisjon i sin diktning (Hauan og Bolstad Skjelbred 1995:11-13).

Fra Sør-Varanger fikk man en samisk sagn- og legendesamling i arbeidene til Lars Stærk (1902-1975). Rektor Just Qvigstad ga i 1928 samlingen *Lappiske eventyr* ut sammen med sogneprest i Sør-Varanger, Georg Sandberg (1875-1883).

I denne innsamlingsånden ble prestene og legene oppfordret til å nedtegne sine opplevelser i tjeneste. Mange tok jobb i «eksotiske» utkantstrøk i Norge, og man anså deres skildringer som viktige i dokumentasjonen av kultur og historie i Norge. Slik dokumentasjon kunne for Sør-Varangers del være legerapporter (Andreas Wessel), samfunnskritiske avisinnlegg og dikt (Ellisif Wessel) eller erindrings- og reiseskildringer (Dikka Thinn Christophersen og Mads le Maire).

Professor J. A. Friis (født 1821) regnes som en ledende ambassadør for dokumentasjon av samekulturen og samfunnskritikk ovenfor måten samfunnet drev sin assimileringpolitikk på. Likevel er han er omstridt på grunn av sin sosialdarwinistiske tankegang og romantiserende, stereotypiserende skildringer, spesielt i bøkene: *Fra Finmarken. Skildringer* (1881), senere utgitt som *Lajla og Ella* (1987). Det er nærliggende å tro at særlig folk som skulle til Finnmark for å jobbe, leste og ble farget av denne.¹¹ Friis var anerkjent som professor i samisk og kvensk, og hadde embetsmessig forpliktelse til å utføre oversettelsesarbeid. Hans Lindkjøen har i forordet til utgivelsen av *Laila og Ella* satt søkelys på Friis som en del av

¹¹ Dikka Christophersen henviser direkte til assosiasjoner fra «Laila» ved et tilfelle der hun skulle frakte sin lille gutt over fjellet i kumse med reinskyss (Christophersen 1902:63).

samtidens rasistiske kultursyn, og hans litterære skildringer som opprettholder av fordommene mot samene.

Stein R. Mathisen (1994) tar opp spørsmål knyttet til innsamling og dokumentasjon som ble gjort i nasjonsbyggingstida. Han viser til at det skjedde en endring i holdningen til embetsmennene som sto for innsamling og nedtegnelser av den samiske kulturen på 1870-tallet, på grunn av sosialdarwinismens utbredelse. I arbeidet med å modernisere landet økte interessen og grunnlaget for å samle inn kunnskap om fortiden. Man var på vei over i en ny tid, og dokumentasjon av den tradisjonelle, før- moderne tid var en del av prosessen. Mathisen peker på at siden begrepene om tradisjon oppstod som en del av modernisering og nasjonsbygging, ble folkekulturen betegnet som noe «annet», dvs. fra en annen tid. Det innsamlede materialet ble sett på som ”minner fra en primitiv tid”, og ikke som en del av en pågående kulturell prosess (ibid: 28).

Edmund Edvardsen (1994:345f) har blant annet tatt for seg skolens utfordringer med gjennomføring av pålagt antall timer i samfunn der familienes livsopphold var avhengig av at oppgavene på gård, under fiske og på fjellet ble utført gjennom året. Elever kunne utebli fra undervisning i perioder der det var bruk for dem hjemme, noe skolen så på som en stor utfordring og et «bevis» på at folk var uinteresserte, og uopplyste og at det hersket en gjenstridighet mot opplysningsarbeidet.

2.6 Embetsmenn i Sør-Varanger og deres sosiale liv

Spesielt for embetsmenn i Sør-Varanger var at de var norske, de kom «sørfra», og jobbet en periode i utkant-Norge for å opparbeide seg arbeidserfaring. Deres jobb var å forvalte spesielle oppgaver for den norske stat. De var gjennom sine yrker redskaper for nasjonsbyggingstidens politikk, og forvaltet det norske grepet på området. Det politiske og embetsmessige språket var norsk.

Den første embetsmann som virket i Sør-Varanger, var lensmann Magnus Klerk (1817-1891). Han ble som nummer en blant 26 søkere, tilsatt i 1856, to år før Sør-Varanger ble en egen kommune. Han var lensmann i kommunen i mer enn 30 år, og en tid også poståpner. Han kom

fra lensmannsvirke i Kautokeino, der han hadde hatt oppgaven med å bringe orden tilbake til området etter Kautokeino-opprøret i 1852. Klerk var gift med Mariane (født Figenschou) fra Lyngen. De bodde først et par år i Jarfjord, før Klerk fikk bygd et stort hus på Elvenes (Sørensen 2010). Dette huset er ofte nevnt som samlingssted for folk fra det høye sosiale lag.

Sognepresten og distriktslegen var de eneste embetsmenn på Kirkenes i 1900, der også den statsansatte læreren bodde. Ellers besto Kirkenes da av båtanløp, telegraf, post, gjestgiveri, et stort handelshus og kommunehus (Wikan 2006:16-18). Handelsstand, skoleledelse, herredsstyre, lensmann og lege hadde også sterke posisjoner i samfunnet. Etter industrietableringa fikk administrasjonen til A/S Sydvaranger en sterk maktposisjon i forhold til kommuneadministrasjonen.

I Sør-Varangers befolkning var det et klart skille mellom lokalbefolkningen og embetsstanden. Foruten den generelle forskjellen i sosial status, var den lave levestandarden hos særlig den samiske lokalbefolkningen påfallende. Mot slutten av 1800-tallet bodde folk trangt i gammer og tømmerhus, og byggeskikken var en deling av boligen, der ene siden var fjøs, og den andre siden var familiens bolig med en gang i mellom. Ved overgangen til år 1900 skjedde det en liten bedring i boforholdene, med bygging og utvidelse av hus for bedre plass (Lunde 1979:276-279), men fortsatt var forskjellene store i forhold til hvordan embetsstanden bodde. Innredning av et embetsmannshjem medførte å gjøre boligen til et representativt hjem. Møbler og bruksgjenstander ble bestilt utenfra, når dette ikke var å få tak i verken hos handelsmann Figenschou eller på Vadsø. En vanlig måte å sikre seg disse tingene på, var å bestille det fra Kristiania via slekt eller venner. I Sør-Varanger og Vadsø hjalp gjerne embetsfruene hverandre hvis en av dem var på reise til hovedstaden. Da handlet de på oppdrag fra hverandre, og varene ble sendt oppover (Wikan 2008:56).

De som tilhørte samme sjikt, sosialiserte med hverandre. Ekteparet Dikka og prest Christian Christophersen hadde mye med lensmann Klerk å gjøre. På Mads le Maires tid var distriktslegen Andreas og kona Ellisif Wessel omgangsvener med le Maire og prestefru Lagertha. Til tross for felleskap i embetsstanden, sto de sistnevnte ekteparene etter hvert på hver sin side i de samfunnmessige og politiske spørsmål, da Wessels tilhørte den sosialistiske fløyen og særlig Ellisif var kritisk til statskirken, til tross for at hun selv var prestedatter (Wikan 2008:124).

Ved behov kunne representasjonsoppgaver måtte fordeles på de gårdene som hadde hushjelp og bra nok standard, om det var mange tilreisende som trengte losji. Hushjelp var for øvrig ikke så lett å få tak i, finskattede ble gjerne foretrukket, men hushjelpene var ute av tjeneste så snart de giftet seg. Dermed samarbeidet husfruene på Kirkenes gjerne om dem, og lånte dem ut til hverandre ved behov (ibid:56f).

For både presten og legens del, var møtene med lokalbefolkningen en del av arbeidet. I embets medfør oppsøkte de folk der de bodde, og fikk slik god kjennskap til de sosiale forholdene til lokalbefolkningen. Omgang med denne delen av befolkningen var utover gjennom arbeid, liten. Dreng, tjenestejente og veiviser har de av praktiske årsaker forholdt seg til. Utflukter var en del av det sosiale private livet også, til tidsfordriv og for å se seg omkring i området. Samlingssteder var gjerne hos presten, handelsmannen eller i legeboligen. Kvinner som var gift med embetsmenn var gjerne sterkt involvert i foreningsliv. De små forholdene på Kirkenes gjorde at overklassen kom tett på hverandre.

3 Biografiske skisser

Dette kapittelet tar for seg Dikka Christophersen og Mads le Maire sine biografiske skisser. Gjennom skissene blir vi kjent med personene bak skriftene, deres ulike bakgrunner og utgangspunkt. Ved å ha kjennskap til hvem personene var, trer fortellerstemmene tydeligere frem og gir en dypere forståelse av det de har skrevet.

3.1 Dikka Thinn Christophersen

Ottine Diderikke Thinn, født 1848 på Toten, var datter av prest Bernt Anton Thinn og Ottine Christine Ottesen. Hun var den eldste av åtte søsken. Den ene broren cand. theol Otto Christian Thinn (født 1853), var religionslærer og kapellan, mens en annen bror Karenus Christopher Thinn (født 1850), var høyesterettsjustitiarius.

Ottine Diderikke, eller «Dikka» som hun ble kalt, giftet seg som attenåring i 1867 i Sarpsborg, med den åtte år eldre Christian August Christophersen. Han ble født i 1841 i Horten. Han har to teologiske eksamener fra 1864 og 1867.

Dikka og Christian Christophersen reiste nordover fra Kristiania som nygifte i mai 1867. Årsaken var at Christian ble utnevnt av biskopen til stiftskapellan i Finnmark og Nord-Troms, med særlig vekt på fiskeværene og de læstadiansk befolkede stedene. Siden det var krav om at presten måtte beherske finsk språk, bodde de først noen måneder i finske Muonio. Deretter hadde han mange og hyppige virkesteder på norsk side, etter som han ble beordret dit det var behov. Dikka fulgte med til tjenestestedene. De fikk en gutt, Otto Christian Didrik født 21. juli 1868 i Tana. Siden fikk de tre gutter til, og en jente (Sør-Varanger historielag 2003:235).

Etter fire års anstrengende reise på kryss og tvers mellom Finnmark, Tromsø og Nord-Troms, ble Christian sogneprest i Sør-Varanger i 1871. De kom da fra Vesterålen. Prestegjeldet da kalt Sydvaranger var blitt ledig, og han søkte seg dit. Han hadde først søkt seg til Talvik i 1870, men fått avslag på grunn av at man der ikke hadde behov for språkkunnskapene i finsk

og samisk.¹² Enda en søknad om virkested har han sendt, til Kvæfjord. I anbefalingen fra biskopen datert 21. januar 1871, ble det henvist til samme årsak for avslag.¹³

Imidlertid anbefaler biskop Hvoslef i et senere brev samme år,¹⁴ at Christophersen tilbys ansettelse i Sydvaranger prosti, på bakgrunn av hensyn til hans kone og barn:

Fra

Tromsø Biskop

[...] I udredning af Stiftskappelan Christophersens underdandigste Ansøgning [...] om Sydvaranger Sognekald som han paa grund af Undertegnedes fravær har indsendt direkte til det kongelige Departement, skal jeg herved erbeddigst erklære, at Ansøgerens Kyndighet i saavel i det kvænske som lappiske sprog forekommer mig at gjøre han særlig skikket for forholdene i Sydvaranger. Da han [...] som tidligere bevidnet har vist sig dygtig og nidkjær i sin Embeds[ud]førelse, og hans Levnet i alle maader er hæderligt, vover jeg på det Bedste at anbefale han til naadigst Indtrædelse i [...] Embede, idet jeg tillader mig ærbødigst at bemærke, at hans voxende Familie vil gjøre ham det særdeles tungt at vedblive i sin nuværende stilling på grund av den idelige omskiften av Opholdssted, som denne nå fører.
Tromsø 18 Marto, 1871
F.W.Hvorlef

Av omstendighetene er det forståelig at familien ønsket seg et fast sted å bo. Det ble også imøtegått av biskopen. Det var et slitsomt liv å flytte på seg til stadighet, særlig etter at de fikk barn. Dikka har kanskje satt betingelsene med hensyn til å bosette seg et sted, og mannen har vært enig. Å bo fra hverandre kan ikke ha vært et alternativ, slik det fremgår av brevene.

I Sør-Varanger bodde de i prestegården på Kirkenes i en periode på fire år (1871-1875) Prestegården var bygd i 1867, og lå et par kilometer fra kirken, ved det som i dag er Kirkens skole.¹⁵ Prestegården hadde en hovedbygning med tre værelser nedenunder samt to værelser ovenpå, kontor, gang, kjøkken, pikekammer, spiskammer, 6 små kott og et stort mørkeloft. Uthuset besto av drengestue, ildhus, stall, fjøs, vedskur og lokum (Galschiødt 1965:17).

Livet på Kirkenes ble roligere for familien, selv om sogneprest Christophersen hadde et stort prestegjeld å virke i med til tider mange reisetimer. De var omgangsvenner med handelsmann

¹² Se utdrag av søknadskorrespondanse i Vedlegg 1.

¹³ Arkivverket Riksarkivet (RA) S-1007 Kirke- og undervisningsdepartementet, Kontoret for kirke- og geistlighet A. serie Dcb, Sakarkiv.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Gården ble revet under 2.verdenskrig.

Figenschou, lensmann Klerk og kirkesanger Tokle og innvandrede nordmenn i Jarfjord, og hadde tilknytning til den russiske presten Tsjekoldin i Boris Gleb (ibid: 76).

I juli 1873 inntraff den begivenheten i Sør-Varanger, at Kong Oscar avla stedet et besøk. Dette blir fortalt om i Dikkas bok. Professor J. A. Friis¹⁶ ledet den planlagte reisen, med det mål at kongen skulle se de mest bortgjemte delene av sitt kongerike, og folk skulle få treffe sin konge. Det var gudstjeneste i Kong Oscar IIs kapell, med fullsatt kirke, og dåp av Klerks barn der kongen reiste seg og ble en av fadderne. Kongemiddagen ble servert hos Klerk. Kjøpmann Figenschou sørget for frokosten, og kongen avla audiens hos kjøpmannen. Ordfører Kirkgaard var også til stede (Sørensen 2010). Dikka opplyser at de gledet seg, og ønsket at været skulle bli bra, noe det ble. De bandt kranser på forhånd, og Dikka sydde et flagg til kirkegården. Sogneprest Christophersen tok imot kongen i Jarfjord, og de spaserte med sitt følge til Elvenes for å spise middag. Dagen etter dro de en tur oppover Pasvikelven forbi Boris Gleb. Dagen deretter var søndag og gudstjeneste, og kongen reiste videre samme ettermiddag (Christophersen 1902: 88).

Etter fire år i Sør-Varanger, ble Christophersen utnevnt til sogneprest i Vadsø, og de flyttet dit. Etterpå bodde de i Tromsø der han var bestyrer ved Tromsø seminar i 1877-1882. Deretter var han sogneprest i Levanger i 1882-1898 og så i Sande 1898-1908. I 1900 er de registrert med bosted på Sande prestegård i Vestfold.¹⁷ Christophersen virket som prest til 1908, og døde i 1922. Det har ikke lyktes meg å finne dato for Dikkas død.

3.2 Mads le Maire

Mads le Maire ble født i Kristiania i 1870. Faren het Mads Pedersen (født 1840), og var handelsreisende. Moren het Charlotte Amalie le Maire (1843–1875). Mads, som opprinnelig het Pedersen til etternavn, tok senere morens franske familienavn le Maire.

¹⁶ Friis omtalte reisen i boken «Hans Majestet Kong Oscar IIs reise i Nordland og Finnmarken», som kom ut i 1874.

¹⁷ <http://www.rhd.uit.no/folketellinger/ftliste.aspx?ft=1900&knr=0713&kenr=002&bnr=0124&lnr=00>

Mads le Maire ble student i 1889 og tok sin teologiske embetseksamen i 1895. Etter først å ha vært personellkapellan i Inderøy, ble han i 1898 tilknyttet Vest-Finnmark som hjelpeprest i Tromsø stift. I 1900 ble han tilsatt som sogneprest i Syd-Varanger. Presteerfaringen fra landsdelen som han hadde opparbeidet seg før han kom, skiller han ut fra de fleste andre prestene, og var ganske sjelden (Gran 2001:173).

Mads le Maire giftet seg i 1901 med Lagertha Wilhelmine Støren (født 1877), datter av sogneprest Abraham Vilhelm Støren (1829-1910) og Lagertha Johanne Dircks (1835-1896). Støren var et kjent prestenavn. Broren Johan Nicolai Støren ble biskop i Hålogaland i 1918. Lagertha le Maire var med til Finnmark som prestefrue. De fikk barna Eilif og Aina, i tillegg til tre barn som ikke vokste opp.

Mads var sogneprest i Sør-Varanger fra 1900-1918, som den lengst sittende presten i det første tidsrommet isognet. Kapellet i Neiden (1902) og Langfjorddalen skolekapell (Strand internat) (1905) ble innvigd mens le Maire virket i Sør-Varanger. Han preket tidvis på samisk.

le Maire var formann i skolestyret 1903-1910 Han var positiv til fornorskningspolitikken i skolene, men mente offentligheten ikke skulle blande seg inn i morsmål i den private sfære. Hans mening angående skoleundervisningsspråk ble kritisert under fornorskingsdebatten blant annet etter et innlegg i Oslo- avisa *Tidens Tegn* i 1918. Tilsvaret kom fra sogneprest Anton Schøning Johnsen, som mente fornorskningen skulle foregå naturlig utenfor skolen, og ikke innenfor med tvang.¹⁸

le Maire overvar både første verdenskrig, samt etablerings- og anleggsperioden av A/S Sydvaranger, med alle omveltningene i lokalsamfunnet som industrireisninga førte med seg. Han var ordfører for de borgerlige i perioden 1911-1916, og avløste Andreas Bredal Wessel som hadde vært ordfører fra 1905-1910. I 1913 ble sikkerheten til arbeiderne på A/S Sydvaranger kraftig kritisert, og le Maire ble anklaget for ikke å ha tatt tak i dette problemet (Lunde 1979:353). Han førte videre prestenes tradisjonelle konservative linje politisk, i

¹⁸ Anton Schøning Johnson, «Fornorskningen i Finmarken». Tilleggsmateriale til boka Samisk skolehistorie 4. Davvi Girji 2010 <<http://skuvla.info/skolehist/johnson1918-tn.htm>> [lesedato: 7.5.13].

tilslutning til Høyre. Dette sto i skarp kontrast til den radikale arbeiderbevegelsen og arbeiderbefolkningens verdier. Den sosialistiske politikken som blant annet Wessel førte, brøt med presteskapets tanke om varige og nedarvede verdier, og det ble konflikt også personlig mellom ekteparet Wessel, og ekteparet le Maire. Før konflikten splittet dem, hadde de mye med hverandre å gjøre, med litteraturkvelder og utflukter til blant annet Russland. Ellisif Wessel fotograferte le Maires førstefødte på dåpsdagen i 1903, mens Andreas Wessel var barnets fadder. I takt med Wessels økende engasjement for bedring av sosiale forhold i Sør-Varanger, skled ekteparene mer og mer fra hverandre (Wikan 2008:124).

I 1907 skal sogneprest le Maire ha trommet sammen et arrangement i kirka i forbindelse med feiring av 17. mai, som tidligere ikke hadde vært markert i Kirkenes. Dette skjedde samme år som ekteparet Wessel og fagforeningen Nordens Klippe markerte 1. mai, den første noen sinne som hadde vært arrangert for arbeidernes frihetsdag i Finnmark. Kampfanen bar teksten: «Ned med tronen, alteret og pengeveldet». 17. mai- feiringen ble et svar på 1. mai markeringen. le Maire fremhevet det norske flaggets symbolikk med Kristi kors i frihetens, likhetens og borgerskapets farger rødt, hvitt og blått. Nordens Klippes fanetekst var å vrake det norske flagget. Det er Jesus som er klippen, sa han. Han anbefalte arbeiderne i stedet å være tålmodige, og holde avstand til de som var misfornøyde. Det var flere arbeidere som tok til motmæle over dette (Wikan 2008:159).

I 1907 var det kongebesøk i Kirkenes ved kong Haakon VII, dronning Maud og den lille arveprinsen Olav. Doktor Wessel var ordfører, og skulle hatt en viktig rolle for å markere kongebesøket. Men verken han eller Ellisif engasjerte seg grunnet deres republikanske holdning. I stedet påtok gruveselskapet seg ansvaret. Det ble sogneprest le Maire som representerte kommunen, og Lagertha fikk rollen som ordførerens kone skulle ha hatt (ibid: 162).

Biskop Dietrichson har sagt om le Maire at han en vinter hadde 3000 km med reinskyss i Sør-Varanger. Under de mange reisene som prest på kryss og tvers i Sør-Varanger, kom le Maire tett på både folk og natur.

Antakelig har han gjort noen nedtegnelser allerede mens han bodde der, som siden ble opphavet til artikkelserien *Fra Sydvaranger*. Han var en dyktig skribent og skrev også om sin tjeneste i boken *Med rein og pulk i kirkens tjeneste* (1946) etter at han kom tilbake til

Karasjok og Kautokeino vinteren 1922-23. Kallet hadde stått ubetjent i lang tid. le Maire jobbet for at unge prester skulle søke seg nordover til de ubesatte prestegjeldene.

Lagertha le Maire var en ivrig brevsriver. Det finnes en brevsamling etter henne og mannen i Sør-Varanger museums arkiver. Brevene forteller om dagliglivet i Kirkenes. I et utdrag fra et brev sendt fra Kirkenes 21. september 1901, skrevet av Mads, takker han svigerfaren for å ha fått gifte seg med Lagertha og ta henne med opp til Kirkenes, og han sier at de trives i prestegården. Han fortsetter:

[...] Jeg vil da rigtigt haabe og ønske, at Lagertha maa finde sig bra i mørketiden ogsaa, selv om det kan være noksaa trist. [...] det er jo klart, at der ikke maa være saa letvindt for hende som for mig, der var kjendt fra før af. Med mig og mit embeds bestyrende går det ogsaa bra. Jeg har dog havt vanskeligheder med en finsk reiseprest, som reiser blant de protestantiske kvæner og lappebefolkning i Russland og udfører deres kirkelige forretninger. Han har tilladt sig at døbe og konfirmere barn fra Sydvaranger. Og da man hos han slipper konfirmationsforberedelsene, saa har mange i god tro selvfølgelig negtet at indføre disse attester i kirkebogen [...]¹⁹

Mads forteller videre at han har klaget til biskopen, og bedt departementet ” ad diplomatisk vei at gjøre de russisk-finske myndigheter opmerksom paa den finske reiseprests fremferd og faa han til at holde sig inden de rette grænder for sin virksomhed [...] Selv utfører le Maire av og til tjenester for russiske undersåtter med henvisning til grensetraktaten av 1829, som sier at grensemenigheten gjensidig kan utføre geistlige forretninger for hverandre, men kun «i nødstilfælde». I Sydvaranger prestegjeld, sier han i samme brev, kan det jo ikke oppstå så mange nødstilfeller, siden det er prest der hele året. I Russland, derimot, skjer slike nødstilfeller hyppig blandt «den lappiske befolkning» fordi der reiser kun av og til en finsk prest.

Om sine opplevelser med konfirmasjon skriver Lagertha til sin far:

Kirkenes 13.10.02
Kjære far

[...]Igaar var det da konfirmation her, jeg var ikke i kirken, for det blir saa forferdelig kvalmt der naar det er mange finner især da, saa jeg vovede ikke at gaa. Nu i formiddag er det altergang, barnedaab, bondevielse og begravelse, Mads er i kirken nu. Ja vi er glade begge nu

¹⁹ le Maires brev som det her er sitert fra, finnes i Sør-Varanger museums arkivsamling.

naar konfirmationen er over, Mads har jo strevd slig med dem i denne tiden at det er svært [...] disse kvænene er rigtig nogle vanskelige folk at greie [...] det nytter omtrent ikke at snakke til dem. Igaar eftermiddag havde vi konfirmantene inde og trakterede dem med cokolade [...]Men det er saa fortvilet at snakke med dem, for de fleste forstaar saa uhyre lidet norsk, saa det ikke er saa godt, nei det er ikke som at være sammen med bøndene sydpaa. [...] Kjærlig hilsen til eder alle fra din hengivne Lagertha.

Det går frem i et annet brev at hun hadde vært gravid da hun skrev dette brevet, for hun fødte et barn i januar året etter:

Sydvaranger prestegjeld 25. januar 1903

Kjære svigerfar!

Gud ske lov at det bare er gode etterretninger, jeg har at sende dig herfra! [...] Og lykkelige er vi begge to- baade Lagertha og jeg, det er sikkert. [...] Nu er jo gutten vor alt en uge gammel og frisk og kjæk er han- og saa snil tilige. Jeg var noksaa heldig forrige søndag, at jeg slap at forlade Lagertha for at gaa i kirken og holde gudstjeneste. Jeg ser jo nødvendig at der blir messefald paa grund af mangel paa tilhørere. Men forrige søndag ønskede jeg virkelig, at der ikke maatte komme folk til kirken. Da det led mod kirketid, saa sendte jeg pigen afsted med en skriftlig besked til kirkesangeren, – og han svarte, at jeg ikke behøvede at komme, da der kun var mødt frem et eneste menneske. Og saa holdt jeg meg hjemme med god samvittighed. –Saa til sine tider- naar man venter et søndagsbarn- kan det jo ogsaa være godt, at der er daarlig kirkesøgning – skjønt jeg synes jo ret mangen gang at det er tungt om søndags morgenen at gaa til kirken med denne tanke: Mon der nu skal blive nogen gudstjeneste i dag? [...] Lagertha og Mads.

Lagertha skriver til sin far om ensomheten når Mads er ute på reise, men forteller om en forening hun har vært med på å starte:

Kirkenes 14/8- 08

Kjære far

...-]Nu er da konfirmationen over for denne gang, Og Mads begynner straks sine reiser igjen! Huf ja,- det er meget at være alene nu udover. Men saa blir det heller ikke stor tid til at tenke paa det om dagen, men om aftenen er det alltid saa trist naar han er borte. Igaar var her 14 damer hos mig. Vi har nemlig stiftet en forening nu. Vi er foreløpig 18 medlemmer, men det blir vel flere siden. Foreningen arbeider for kirkeudstyr, først og fremst for bedre belysning, som snart kan trenges. Vi skal da arbeide en ting hver til ca 10 kr, og til vaaren skal vi ha basar naturligvis. Jeg tror nok vi skal faa en del ind, for vi er nu saa mange at vi maatte kunne faa en fin basar i stand. Og interessen er der. Det var det første møte hos os igaar, glad var jeg over at det ikke kom flere, for jeg hadde ikke flere kopper [...]. Lagertha.

I et nytt brev dagen etter, forteller Lagertha om skoledirektøren som er i byen, men som bor på hotellet denne gangen. Hun forteller om den nye doktoren som er kommet til Kirkenes, og at hun og Mads er blitt gode venner med doktorparet (doktor Wessel hadde da permisjon). Hun er sint på Wessels når hun forteller om streiken som er ventet, og mener at arbeiderne

ikke har noe annet valg enn å streike når de er medlemmer i foreningen. «Det er en skam og skandale», sier hun (ibid.).

I 1918 søkte 54 år gamle le Maire seg sørover fra Sør-Varanger til Hole på Ringerike, men allerede vinteren 1922-23 fikk han permisjon derfra for å dekke det ledige prestekallet i Karasjok og Kautokeino. I 1924 søkte han seg til Tromsøysund der han var frem til 1930. Fra 1930 var han sogneprest på Nøtterøy, og døde der i 1951 (Galschiødt 1965:78).

4 Nærlesing av skriftene

I dette kapittelet går jeg nærmere inn i boktekstene. Hensikten med redegjørelsen av bøkene, er å gi et grunnlag for en komparasjon av det de skriver. Det som gjennomgås av tekstene i redegjørelsen, er punkter, eller diskurser trukket ut på grunnlag av nærlesingen som er foretatt. Når jeg skal gjøre en gjennomgang av skriftene, er det et utvalg gjort av meg som representerer innholdet. Utvalget baseres på brillene jeg har nærlest med, som har vært formet av problemstillingens innfallsvinkel: prestens og prestekonas blick på Sør-Varanger, slik det gjenspeiles i fortellingene deres. Nærmere bestemt hvordan deres forståelse av samfunnet er påvirket av perspektivene religion, sosial status og kjønn. Deres selvforståelse og hvordan de presenterer seg selv på sees også i relasjon til de samme perspektivene.

Skriftene er skrevet av ulike forfattere, til ulik tid og i forskjellige sosiale kontekster. De presenterer hver sin fremstilling av virkeligheten, slik de har valgt å fortelle den. Skriftene er skrevet uavhengig av hverandre. Boken til Christophersen ble gitt ut mens le Maire virket i Sør-Varanger (det vil si i begynnelsen av tidsrommet da han opplevde det som refereres til i sin bok), men det er ingen referanser til henne i hans bok. Dermed er det usikkert, men heller ikke usannsynlig, at han eller Lagertha har lest den.

Felles for skriftene er at de er historisk kildemateriale, utgitt som bok. Det er forfatterne selv som bærer fortellerstemmene. Tekstene har sin forankring i virkeligheten, og det som fortelles er for det meste selvopplevd. Det fortelles om en avgrenset periode i livet, i et avgrenset geografisk område lengst nordøst i landet. Begge bøkene er skrevet og utgitt i ettertid av oppholdet nordpå. Et annet fellestrekk, er at begge legger stor vekt på å henvise til steder de har vært, noe som preger fokuset og fremdriften i bøkene. (Kart over Sør-Varanger i Vedlegg 2).

Strukturen i bøkene er imidlertid svært ulike, og gjør at jeg i de kommende redegjørelsene av skriftene, tilnærmer meg dem forskjellig.

Hva som fortelles om folk og samfunn kan gi et bilde av utfordringer og erfaringer de har gjort seg, og om det er konfliktpunkter som kommer frem mellom linjene. Jeg vil også se på om ektefeller kommer til syne gjennom teksten, for å se om det kan fortelle noe mer om tilnærmingen til prestevirket.

Underveis i gjennomgangen av innholdet, vil jeg gjøre bruk av teksteksempler for å gi et inntrykk av hvordan forfatterne har uttrykt seg.

4.1 Dikka Christophersen: *En prestekones erindringer*

Med tanke på å lage et grunnlag for komparasjon, deles innholdet i boka i denne delen inn i temaer med utgangspunkt i utvalgte (konflikt)punkter eller diskurser.

Å leve i nord

Som ung og nygift da hun reiste nordover, virket Finnmark fjernt og ikke veldig attraktivt før avreise «[...] ud fra et godt og kjært hjem [...] til det ukjente fjerne, til Finmarkens regioner» (Christophersen 1901: 1). Gjennom Dikkas bok ser vi at hun var fascinert over naturen - kuldegrader og lys, men gjennom linjene vises det at hun syntes mørketida var tung, og det kommer tydelig frem at hun hadde hjemlengsel og savnet familien sin. Hun *harmoniserer* likevel gjerne naturen: «Fremdeles bare sne, hvor vi så hen, langs hele kysten, men deilig stille veir forresten, og nu begyndte Finmarkens vidunderlig deilige, lyse solskinsnætter med sin rent magiske belysning» (ibid: 4).

Avstand er et gjennomgående konfliktpunkt med flere betydninger i boka. Først og fremst er det sosial avstand mellom henne og lokalbefolkningen på grunn av klasseskilte og språk. Et eksempel fra gudstjenesten første juledag i Muonio, dit mannen hennes gikk for å høre på, illustrerer dette: «Han forstod allerede den gang saa meget af sproget, at han godt kunde følge med. Jeg, derimod, som lidet forstod, foretrak at blive hjemme (...)» (ibid: 33f). Den rent geografiske avstanden mellom hjemplassen Kristiania og de stedene de flytter til, underbygger følelsen av avstand fordi det gjør henne ytterligere fremmed i de enkelte lokalsamfunnene. Tilhørighet og sted plasserer folk i forhold til hverandre, kanskje spesielt i en tid da det ikke var like vanlig og enkelt for alle å reise mellom nord og sør. Posten tok dessuten lang tid. Som prestefru og symbol på embetsstanden ble hun ekstra synlig i de små samfunnene. Avstand skinner gjennom i relasjonen til menneskene hun treffer. Seg selv omtaler hun i kraft av prestefru, og det er gjennom disse brillene hun ser verden. I og med at det er derfor hun i det hele tatt er nordpå, blir denne rollen fremtredende gjennom hele skildringen.

Avstand på grunn av *klasseskille* gjelder også i forhold preste- og lensmannsfamilier som de overnattet hos på reise og under oppholdet i Muonio, til tross for at de tilhørte samme sosiale lag. Dette forteller hun om husets tre gymnasiastsønner: «De saa lidt mer civiliserede ud end de øvrige av familiens lemmer, men de skulle reise igjen om nogle dage [...]» (ibid: 26).

De menneskene som hun beskriver nærmere er de hun omgikkes, og tilhørte derfor som regel embetsstanden. Men betraktningen av disse personene er likevel utenfra, som observasjoner. Det synes at kontakten mellom henne og de andre ikke har vært nær, betraktningene er ikke fra innsiden. De lokale embetsfamilieene som hun møter, mister noe av sin status hos henne på grunn av deres stedstilhørighet og skikker, og kanskje selve forvaltningen av embetsidentiteten sin.

Språk

Dikkas mann Christian A. Christophersen måtte lære seg finsk for å kunne utøve sitt presteyrke blant de finsktalende, og de bodde derfor en vinter i Muonio før de kom til Sør-Varanger. «Han var den første, i hvis lod dette skulle falle, idet der til hans udnævnelse var føiet den forpligtelse først ved et ophold i Finland at sætte sig ind i det finske språk [...]» (Christophersen 1901:2). I tillegg til at selve reisen nordover var nytt for ekteparet, var arbeidsinstruksen ny. Erfaringene de gjorde seg rundt dette, er dermed spesielle.

Dikka lærte seg ikke å snakke finsk, selv om hun tilbrakte nesten en vinter i Finland. Prestefamilien som de bodde hos i Finland, var svensktalende slik som flere var i grenseområdet mot Sverige. Ekteparet Christophersen hadde kontakt med noen få andre familier der, blant andre lensmannens. De ble også kjent med familien til en svensk handelsmann på svensk side av Muonio, som de gikk bedre overens med enn familien som de bodde hos. I tillegg bodde der en norsk snekker, som fortalte dem mye om stedet og livet i området, og «[...] især om den læstadianske bevægelse, som han havde gennemlevet fra dens første begyndelse i 40-aarene» (ibid: 31).

Hovedspråket var fortsatt, som under Læstadius, hovedsakelig finsk, som ble regnet som «det hellige språk», og som de fleste på Nordkalotten kunne gjøre seg forstått på. Finsk og samisk forble «hjertespråkene» i læstadianismen.

I og med at Dikka ikke omgikkes den finsktalende lokalbefolkningen, har hun heller ikke villet eller hatt bruk for å lære seg språket. Avstanden mellom henne og de lokale menneskene, blir tydelig på grunn av manglende språklig kommunikasjon. Men det er hele tiden klasseskillet som ligger til grunn for avstanden, og som gjør at embetsfruen ikke omgås lokalfolk. For læstadianerne var finsk et opphøyet språk som i seg selv hadde status, mens for embetsmenn sørfra, var finsk et lavere rangs språk som med tiden skulle fornorskes i nord-Norge. Dikka med sine forutsetninger «utenfra» oppfattet nok ikke denne dobbeltheten når det gjaldt språket, og derfor gikk hun glipp av muligheten til å anerkjenne og bli kjent med folk selv om hun skulle ha vært innstilt på det. Ut over de nasjonale, generelle idealene om overgang til norsk språk og statskirkens kristendom som hun og hennes mann levde under, finner jeg ikke noen spesielt uttalt idealisme angående fornorskning i boken fra Dikkas side.

Boken er ikke politisk reflekterende i sine skildringer. Som prest derimot, hadde mannen hennes retningslinjer utformet av staten der det viktigste var å betjene den kvensktalende befolkningen, og der en forutsetning og et krav var å først sette seg inn i det kvenske språket. Så målet var først og fremst å tjene som den norske statskirkens prest, med budskapet i fokus.

Læstadiansk vekkelse

Den læstadianske vekkelsen i Finland på den tiden var særpreget av et lederskifte der ny leder; Johan Raatamaa, hadde overtatt etter Læstadius død i 1861. Raatamaa bodde i og virket fra Karesuando, der det fra 1870 stadig var flere mennesker som ble vekket til troen, og spredning av vekkelsen skjøt fart i Nordkalotten. Raatamaa hadde vært Læstadius nærmeste medarbeider, men de hadde likevel hver sine måter å forkynne på. Selv oppfattet de det som å utfylle hverandre, men i senere tid ble disse ulikhetene kilde til splittelser i menighetene som utviklet seg i ulike retninger. Raatamaa var i sin tid som leder åpen for ulik forkynnerstil, men ønsket ikke splittelser.

I likhet med Norge, var Finland i en sterk kulturell nasjonsbyggingsperiode etter at Finland var blitt overført fra Sverige til Russland i 1809. Religiøst sett var særlig de finske læstadianerne tidlig preget av et mer pietistisk verdisyn enn det kirkens prester hadde. Det førte igjen til andre verdier og syn på status enn stat og statskirke i Norge, som der sto sterkt sammen. Som gift med en representant for den norske statsmakten merkes en observerende og kritisk tone overfor læstadianerne de møter.

Møte med læstadianske skikker

Dikka kritiserer vertsfamiliens måte å kle seg på, hygiene og mat. Om hun har latt dem skjønne hva hun tenkte er usikkert, men hun har selv skilt seg ut for eksempel gjennom klesdrakt. Det kommer ikke frem om hun har oppfattet hva de på sin side har tenkt om henne. Måten boka er skrevet på, som skildringer av folk og steder, er til tider gjort i en humoristisk form som når det leses i dag heller oppfattes som nedlatende. Det virker ikke som hun har tenkt at boka kommer til å være tilgjengelig for dem som beskrives eller deres etterslekt.

Provsten var en meget venlig, ligefrem mand. Forresten var han at se til som en af vore bønder, baade i væsen og i klædedrakt. Provstinden var meget rar, neiede og komplimenterede, men meget, meget tarvelig. Hun var jo nok saa fin i klædedrakt den dag, vi kom, men siden var hun baade søndag og hverdag klædt som en almindelig norsk skurekjærring. En voksen datter var i samme smag (Christophersen 1902:27).

Møtet med de læstadianske miljøene i Muonio og Finnmark er andre synlige konfliktpunkter i boken. Tidlig i boka kan vi lese om Karesuando at det var «[...] hjemstedet for den læstadianske sekt, som i lange tider har voldt saa meget religiøs bevægelse og uro baade i Norges, Sveriges og Finlands lapmarker og i de til disse trakter stødende egne» (ibid: 23).

Det første møtet med ulike religiøse skikker, kom den første julen de skulle tilbringe i Muonio. Prestefamilien de bodde hos, var læstadianere, og:

Provstinden syntes, det var en uskik at have juletræ. [...] De læstadiansk sindede taalte ikke denne verdens forfængelighed. Der fortaltes om en prest der i nærheden, som, fordi han havde tilladt sig at have juletræ til sine børn, havde maattet staa aabenbart skrifte for sine menighedslemmer og ”rukoilla kaulasta”,): hænge dem om halsen og bede dem om forladelse (ibid:32f).

Angående julefeiringa hentet likevel ekteparet Christophersen et eget lite juletre som de pyntet og hadde på sitt kammers. «Således mindedes vi under taarer med bevægede hjerter julen hjemme og alle vore kjære, som vi vidste særlig den aften tænkte paa os» (ibid: 33). Her brøt de altså bevisst med den læstadianske normen, og viser med det sin kristne trosform som den overordna, uavhengig av vertsfamiliens. Konfliktpunktet rundt den kirkelige og den læstadianske troen kan knapt bli mer synlig.

Vi aner videre også en sarkasme i det Dikka beskriver hvordan folkene på prestegården feiret julen, hun sier at «Juleaften (ble) dog udmerket ved, at vi om eftermiddagen fikk the i glas, og at der var tændt to talglys i stuen istedenfor ét» (ibid:33). Som 18-årig nygift og langt

hjemmefra, er det klart at Dikka har hatt stor hjemlengsel, og har følt seg ensom. Den læstadianske restriksjonen mot unødvendig pynt og «luksus», var fremmed for henne, og økte avstanden til disse menneskene ytterligere.

En viktig motsetning mellom norsk og finsk kontekst når det gjelder læstadianisme er at bevegelsen hadde nordsvensk/nordfinsk opprinnelse. Grenseområdet rundt Karesuando var utgangspunktet for spredninga ut til resten av Nordkalotten og Norge. I Muonio sto den dermed sterkt da ekteparet Christophersen oppholdt seg der, men enda ikke tilsvarende på norsk side (dit den kom fra 1870). På det personlige planet gikk motsetningene ut på kristne tolkninger for eksempel i jula, og ikke minst gapet mellom embetsmenn og «vanlige» folk. En del av Læstadius lære var at det var de fattige som var Guds utvalgte, og ikke de rike. Embets- og handelsstanden utgjorde ikke naturlige autoriteter for læstadianerne. Økonomisk fattigdom ble tolket som åndelig rikdom, og predikanter erstattet prestene i forkynnelse, på eget språk, hjemme hos folk.

Ankomst Vadsø

Kontrasten er stor til hjemmet de blir mottatt i da de ankommer Vadsø,²⁰ etter en lang reise fra Muonio. Med lyden av norske kirkeklokker, møtt av «venlige prestefolk» og til og med en slektning av Dikka, var lykken stor. «Ja, det gjorde saa usigelig godt efter et halvt aars fravær i det fremmede atter at komme til et civiliseret hus, og det paa norsk grund. Ak, der var saa lunt og varmt derinde, med teppe paa gulvet zwibler overalt, og saa det hjertelige velkommen, som mødte os i det norske prestehjem, det var rent som at være kommen lige hjem igjen» (ibid: 49).

Eksempler på kritisk og overbærende beskrivelser av lokalbefolkningen er fra en annen julefeiring på Kistrand, 18 mil fra Alta. Dikka var alene en ukes tid mens mannen var på julehandel på marked i Alta.

²⁰ Presten der var Immanuel Ottesen (1834-1919). Han var sogneprest der 1863-1974. Etter ett år som stiftskapellan i Troms stift 1861-62, ble han i 1863 utnevnt til sogneprest i Vadsø med plikt til å lære samisk og tok et 3-måneders kurs ved Tromsø Seminarium. I 1866 ble han prost i Varanger prosti og i 1874 ble han utnevnt til sogneprest i Trondenes og prost i prostiet. Han ble etterfulgt i Vadsø av Christophersen-familien.

Da var jeg altsaa alene, kun med en halvtullet kvænpige, som bare kunde tale lidt gebrokkent norsk. Hun saa syner både her og der, og naar det i de kolde nætter smeldte som geværskud i bygningens ”knuder”, kom hun hylende ind til mig af skræk og skræmte ogsaa mig. Jeg turde ikke have dette menneske inde hos mig om natten; jeg vilde hellere være ganske alene med min lille gut. Da var jeg ikke bange, jeg var vist ogsaa den gang modigere end nu i de senere aar, tænker jeg (Christophersen 1902:65).

Spåkbarrieren er viktig her. Grunnen til at Dikka er redd denne jenta, er antakelig fordi avstanden mellom dem gjør at Dikka legger noe ukjent og dermed skremmende i oppførselen hennes, heller enn at jenta virkelig var «halvtullet». Hun ser heller ikke dette i ettertid når hun skal skrive boka si, noe som tilsier at hun ikke har endret oppfattelse av episoden, tvert i mot kaller hun seg selv modig som valgte ikke å ha jenta sammen med seg om natten. Eventuelt vil hun heller lage en artig historie av det, enn å innrømme at hun overreagerte og tillegger jenta en galskap oppi det hele for å rettferdiggjøre sin egen takling av situasjonen. Det er ikke vanskelig å tenke seg at Dikka selv ble engstelig av å være igjen alene i huset med sin sønn, på en fremmed plass, og tenkte på å beskytte seg og barnet. Hun ville selvsagt heller ikke uroe gutten. Hun har tilsynelatende ingen sympati for den mørkeredde «kvænpigen», og det fremkommer ikke som et alternativ å trøste eller ta vare på henne.

Under nevnte julefeiring forteller Dikka videre at «Finnerne, som jevnlig kom ind for at ”se paa” os beundrede juletræet og pynten, og naar de fik lidt af det, som glitrede, hængte de det straks paa sig som en ren skat» (ibid: 66). Tydeligvis feiret de julen på en overdådig måte i forhold til lokalbefolkningen, og presteheimen blir som en attraksjon med glitter og stas. Det ble til og med sendt opp raketter fra prestegården, noe som samlet masse folk rundt i fra området.

Og moro blev der for os alle. Ja vi morede os mest ved disse enfoldige naturbørns høilydte jubel over de sole, romerske lys og raketter, som afvekslede med hinanden; med [men] morsomst var det, naar Fandrem²¹ af og til sendte nogle sværmere, som fløi hid og did, ind i flokken; for da blev der liv og ustanselig latter (Christophersen 1902:66).

²¹ Fandrem var handelsmann i Karasjok. Han ble i 1857 utnevnt til å sitte i en kommisjon sammen med skogfogd Borchgrevink og lensmann Mads Lie for å trekke opp grensen mellom vinterbeitedistriktene Karasjok og Kautokeino, uten at de kom til noen løsning om hvor grensa skulle gå. Fandrem gikk ut av kommisjonen etter noen måneder, erstattet av lensmann Taftezon.

I Vadsø fikk de gode venner hos handelsmann og lensmann, og Dikkas hjemlengsel «var som ganske blæst bort» (Ibid: 50). Her ble hun forstått, og her fant de passende omgangsvener. At hun trivdes godt her, er det ikke tvil om da hun valgte å bli igjen i Vadsø da mannen ble beordret til Bugøynes etter en måneds tid.

Bugøynes

Bugøynes ligger helt i ytterkanten av Sør-Varanger kommune, mot «nordsida», og var ikke en del av fellesdistriktene slik som resten av kommunen, da stedet ble regnet til Norge etter grensedelingen med Sverige i 1751. Den opprinnelige bebyggelsen besto av noen norske og samiske familier. Stedet var et viktig fiskevær, og det ble i 1803 startet handel der ved Arnt Esbensen (fra Danmark og via Vadsø).

Bugøynes ble en av hovedbosetningene for finlenderne som utvandret til Varanger fra rundt 1850. Stedet lå midt i reiseruta fra Nord-Finland til Vadsø, og var derfor kjent fra før av finlendere som hadde vært i området på fiske. Bugøynes hadde Varangerfjorden rett utenfor «stuedøra», med god adkomst videre nedover Finnmarkskysten. Nærhet til Vadsø betød mulighet for avsetning på fangsten, samt nærhet til mange landsmenn som hadde slått seg ned der. Bugøynes (og Bugøyfjord) ble etter 1860 senter for læstadianismen i Sør-Varanger. Sentrale personer i den læstadianske vekkelsen slo seg ned på Bugøynes. Bevegelsen var for en stor del begrenset til den finske befolkningen de første 25 årene, og fikk derfor godt fotfeste i områder med overvekt av folk med finsk og samisk opprinnelse, slik som Bugøynes (Lunde 1979:252).

Fire år i Sør-Varanger

I Sør-Varanger bodde de i en fire års-periode, fra 1870/ 1871 til 1874. Her trivdes de godt, selv om det var i «[...] afkrogenes afkrok» (Christophersen 1902: 83) de bodde. Prestegården og doktorgården var et par av noen få hus som lå på Kirkenes til på slutten av 1800-tallet. Også her har de et par familier i nærheten som de omgås, og den ensomheten som fornemmes fra oppholdet i Finland er som i Vadsø borte. Måten å omtale folk på, viser hvilke forestillinger Dikka har hatt i forhold til andre. Omgangsvennene er hyggelige, de snakker norsk, de har pene hjem, og samme skikker som dem. Østerdalsbøndene som holdt til innerst i Jarfjorden er både «staute» og «[...] morsomme at besøge baade vinter og sommer» (ibid: 85).

Men «[...] russefinnene ved Boris Gleb- skoltefinner som de kaldes» (ibid: 85), omtales ikke som like dannede. Dikka skulle servere mat til noen av dem som kjørte ved for prestefamilien, men som russisk ortodokse fastet de, «[...] saa det var baade det ene og det andet av vor mad, som de ikke maatte spise» (ibid.). Til slutt ga hun dem spekesild, og siden fisk var lovlig mat i fasteperioden, spiste de; åtte store hver, «[...] og det med hud og hår» (ibid.). Så forteller Dikka at etter litt te og dram var de fornøyd.

Russepresten og hans frue som besøkte dem, kunne ikke noen siviliserte språk, sier Dikka (ibid.). Den russiske prestefruen snakket «skoltelappisk», men var så ulik det «boglappiske» som prest Christophersen hadde lært, at de ikke forsto hverandre. Det var tungvint å ha dem på besøk uten å kunne snakke sammen, så Dikka spilte i stedet piano og viste frem bilder, og slik ble det et hyggelig besøk likevel. Underholdningen tyder på at vertinnerollen var viktig og at hun tilstrebet et vellykket besøk i deres hjem. I tillegg var hun kreativ for å få tiden til å gå, og passet på at besøket trivdes. Det var viktig å fremstå danned og sivilisert, og å vise gjestfrihet var en høyt verdsatt oppgave.

I etterkant var Dikka og mannen på besøk i prestegården på russisk side. Dikka beskriver prestegården som bygd i vakkert, rundt tømmer, med en pipe for hvert rom, i alt ti stykker. Den russiske prestefamiliens levestand beskrives som tarvelig og primitiv, og barna gikk «[...] baade vinter og sommer i bare skjorten» (ibid: 87). Det var imidlertid stas å få besøk og det russiske vertskapet serverte te med sukker og sitron til (men uten fløte, og i glass). Messe ble holdt i kirken for besøket, som «[...] bestod væsentlig af en vekselsang mellem presten og klokkeren på slovensk, det russiske kirkesprog, ligesom latinen i den norske kirke» (ibid.). Hun beskriver kraftige stemmer som ga gjenlyd i den høye, åttekantede kirken. Til stedet var også «skoltesamer» tilhørende menigheten.

Ektemannen skulle som del av sitt oppdrag knytte den finske befolkningen nærmere kirken. Han holdt prekener på finsk både i det finske fiskeværet Bugøynes og på Kjelmøya. I Sør-Varanger var han sogneprest fra 1871-1874, og han virket også våren 1870 som stiftskapellan. De oppholdt seg da i Bugøynes. Herfra skildrer Dikka hverdagslivet i forbindelse med loddefisket, som hadde stor betydning for livberginga til folk. Gode fangster ga velstand, mens feilslått fiske over tid betydde nød.

Natur og kultur

Beskrivelsene i boka veksler mellom det idylliske og harmoniske, til det kritiske og overbærende. Natur og kultur ligger tett opp i mot begrepene som jeg tillegger beskrivelsene, og er en passende måte å dele inn temaene på. Grunnlaget for inndelingen er at særlig natur og til dels kultur er det som eksplisitt omtales i enten positive eller negative ordelag. Innenfor det jeg her velger å kalle kultur, inngår menneskers skikker, levesett, språk og tro. De kulturrelaterte ytringene gjøres både eksplisitt, men i størst grad også mellom linjene. Omtale av naturen er uttalt. Defineringsen av natur og kultur er gjort med utgangspunkt i det som Dikka Christophersen er opptatt av i boka, selv om hun ikke trekker dette skillet selv. Når Dikka trives, er naturen rundt henne harmonisk og eksotisk, mens når hun mistrives er det omvendt.

Mennesker som er i samme sosiale sjikt og som snakker norsk eller svensk omtales positivt, mens lokale folk tydelig har lavere rang og lever mindre «sivilisert». Med mindre de, som i likhet med noen av veiviserne, har en kunnskap som imponerer Dikka, omtales de slik vi i dag vil kalle nedsettende. Dikka er en høflig og dannet dame, så kritikken er gjerne tilslørt eller gjort på en humoristisk måte. Det kan muligens være at hun ser at hun var mer kritisk som ung enn når hun ser seg tilbake i ettertid. Dette underbygger avstanden som har vært mellom de tilreisende embetsfolkene, de har vært tilskuere utenfra, og deres forestillinger om et «primitivt» folk har stått i veien for forståelse for det ukjente, de andre.

I naturen klarer derimot Dikka å lese kunnskapen til de lokale førerne fordi den der blir tydelig for henne. På reise gjennom landskapet er slik kunnskap overtydelig og fysisk, for eksempel i måten man manøvrerer en reinraid gjennom et dalføre. Derfor kan hun ubetinget la seg imponere av ferdighetene deres. Dessuten virker naturen og dyrene rundt henne eksotiske, og hun kan trygt la seg forføre fordi hun ikke trenger å forholde seg til disse ytre omgivelsene slik hun må forholde seg til folk. Man kan kanskje si at de forestillingene hun må ha hatt om vidde, snø og rein ser ut til å holde stikk, mens møtet med folk utfordrer henne sosialt og kommunikativt, muligens i større grad enn hun forventet. Vidde og rein kan man se på bilde eller tegning, men ikke kommunikasjon mellom folk med ulik bakgrunn og språk. Slik er det en forskjell i det hun har sett for seg, bokstavelig talt, før hun kom, og det hun har forestilt seg gjennom muntlige og skriftlige beskrivelser av andres opplevelser. Klasse og kulturoverlegenheten er grunnleggende til hinder. Talseth (1999) kommer innpå på hvordan tolkning av naturen kontra mennesker uttrykkes i reiseskildringer, og erfarer også at natur beskrives mer positivt enn folk. Natur var enklere å forholde seg til enn mennesker fordi den

ikke krevde å bli fortolket. Ved fortolkning av mennesker vil egen kulturbakgrunn henge ved, mens en betraktning av natur kan begrense seg til om man liker det eller ikke (Talseth 1999:30).

Gjennom boken skjer det en endring fra total avstand til førerne, til at hun siden viser førerne mer respekt. De hadde med førere på alle sine reiser fra sted til sted. I takt med at de nærmer seg Neiden på sin vei til Sør-Varanger (Christophersen 1902: 47), synes det som hun har vendt seg mer til situasjonen, og landskapet. Hun blir også tøffere når det gjelder å manøvrere seg frem i Finnmarksnaturen med snø og i vinterhyre, og hun har lært mer. Endringen er nok også en del av refleksjoner i ettertid, da boka ble skrevet. Den Dikka som møtte Finnmark for første gang, er ikke den samme som mange år etter.

Dette ser vi når hun noen ganger bemerker og undrer seg over erfaringen deres, selv om det fortsatt er som observasjoner fra sidelinjen. «Det var underligt, med hvilken sikkerhet den gamle, erfarne fjeldmand, lappen, som gik i spidsen, fant frem og vidste at undgaa de værste myrer og allersteileste skrenter. Han havde vel sine egne kjendemerker at rette sig etter» (ibid: 16).

Veiviserne, som de var helt avhengige av, omtales i begynnelsen av reisen ikke som mennesker, men på linje med reinene og bagasjen som de har med seg. Det som er fremtredende i denne sammenhengen er at hun ikke viser respekt for, eller ser, den kunnskapen disse har: hun ser ikke ut til å reflektere over at det er kunnskap som gjør disse menneskene erfarne nok til å være betrodd arbeidet som veivisere. For ekteparet er de tjenere, og fremmede. Dette går kanskje tydeligst frem når det gjelder veiviserne som de har med seg på sin reise fra Alta til Muonio. Ekteparet tilbrakte dager i strekk «[...] i ødemarken, bare overladt til de to fremmede førere [...], og uden at vide et menneskelig væsen paa lang afstand» (ibid: 15f).

Det var minimalt med kommunikasjon og sosial omgang mellom veiviserne og de reisende. Det er kanskje derfor hun passer på å nevne de gangene hun måtte bæres på ryggen over ei elv og liknende situasjoner der spesielt hun var avhengig av fysisk hjelp for å komme seg frem. Å beskrive dette i en humoristisk form dekker over det ubekvemme i situasjonen med å skulle være fysisk nær og avhengig av noen som på samme tid er langt unna både sosialt og kommunikativt. Hun er tydelig redd i mange situasjoner, og ekteparet er helt avhengig av

førerne for å komme seg frem gjennom landskapet. «[...] der brast sadelgjorden, og der laa jeg, dog heldigvis på en tør tue. Nu kom hesten op, da den bare hadde seg selv å greie, og føreren maatte ud for at hjelpe mig. Han tog mig paa ryggen og bar mig til fast land, til stor moro for baade min mand og mig selv» (ibid: 17f).

Den klassemessige avstanden blir paradoksalt under denne avhengigheten av førerne på den ene siden, og ekteparets rolle som sosialt overlegen på den andre siden. På vei gjennom landskapet kommer overklasseklassetilhørighet til kort for naturkunnskap. Denne situasjonen prøver Dikka å ufarliggjøre gjennom humoristisk vinkling. Det bidrar til at avstanden som synes gjennom linjene bare forsterkes.

Refleksjon

Jeg vil her se på hvordan jeg ser temaene religion, sosial status og kjønn reflektert i boka til Dikka.

Religion er ikke et overordnet tema i Dikkas bok, men kommer til syne ved møte med lokalbefolkning som praktiserer andre skikker, som den læstadianske familien de feiret jul hos, der det går frem at hun var veldig kritisk til læstadianismen. Beskrivelser av den russiske prestegården, og av russisk prestebesøk hjemme hos Christophersen er andre temaer som berører det religiøse, og der kontrastene er førende. Det er når «de andre» beskrives, i Finland, i Russland, russere, samer og kvener at religion kommer til syne, mens når hun beskriver «sine egne», norske venner og bosteder, er det ikke noe hun tar frem.

Den sosiale statusen er mer fremtredende som tema. Omtalen av folk med samme status er positiv, særlig de som snakker norsk eller svensk. Folk med lavere status omtales relativt negativt, også her er språket en faktor av betydning, da samisk og finsktalende oftest var i det lavere sjiktet. Omtalen av russisktalende er mer todelt fordi de oftest møtte prestefolk fra Russland, som i seg selv var høyere ansett, men der språket deres ikke var «sivilisert». Språket følger altså tilnærming til sosial status i Dikkas beskrivelser, slik det også definerte hvilken sosial status man tilhørte i samfunnet.

Kjønn er et «skjult» tema i den forstand at kjønnsroller er udiskutable og setter betingelsene for hennes og hennes manns hverdag. Yrket til mannen er førende for henne, og hun har sin plass i ekteskapet. Dikka stiller ikke spørsmålstegn ved dette, og i stedet kan vi følge hennes

rolleutøvelse som prestefrue. Men mellom linjene merkes hennes selvforståelse og utfordringer som kvinne: Hun holder seg i hjemmesfæren og har der en tydelig vertinnerolle, som kan være krevende. Som mor kan det være tøft å bli igjen «alene» med ansvaret for barn hjemme, mens mannen er ute på reise. Hun koketterer over sin hjelpeløshet under reise som «dame». Klær, utseende og renslighet nevnes ofte og negativt i beskrivelsen av andre. Et pent og dekorert hjem er et trivelig hjem for henne, og henger nøye sammen med hennes trivsel.

4.2 Mads le Maire: *Fra Sydvaranger*

Verken kapitlene i boka eller innholdet i kapitlene er kronologiske, og de har ofte flere undertemaer og sidesprang. Ofte er det en reise til et sted innenfor Sør-Varanger som er hovedfortellingene i kapitlene; der vil jeg i stor grad ta med reiseruten da han ofte legger til en bihistorie ved de ulike stedene som nevnes underveis. Det er tette rekker av faktaopplysninger, og veksling frem og tilbake i tid. Derfor finner jeg det mest hensiktsmessig å presentere innholdet tematisk, fremfor å tvinge inn en kronologi, inndelt etter hvordan jeg ser temaer utkrystallisere seg.

Fra Kirkenes oppover langs Pasvikelven

Kirkenes beskrives som et lite, stille sted, med båtanløp og handel med russere fra innlandet. Mads ser kort fremover mot det som i fremtiden skal utvikle seg til industristed og med innblanding i 1. verdenskrig på grunn av de krigførendes bruk av malm fra området (le Maire 1982:15). Videre beskriver han anløpsstedet for båt på Kirkenes som tungvint fordi det ikke var kai der, og gods og passasjerer måtte ros til og fra dampbåten på sommerstid. Vinterstid brukte man iskanten, med utfordringene det førte med seg av isflak som kunne løsne.

Med en fiktiv skildring av forskjellige steder man passerer hele veien langs Pasvikelva fra Kirkenes i retning oppover forbi Elvenes, forteller han i andre kapittel *En grensereise* først sagnet om den russiske helgenen Trifon. På vei mot Elvenes passerer en hule i fjellet som er den hellige Trifons hule. Hula fant Trifon en gang han skulle unnsnippe forfølgere, og skjulestedet åpenbarte seg for han. «Russiske skoltelapper» ofret for godt laksefiske til denne hula, forteller le Maire (ibid:20f). På den tenkte reisen passerer først Elvenes, og så Boris Gleb. «Her i Boris Gleb bor en koloni russiske skoltelapper. De har temmelig kummerlige hus

og de ser nokså fattige ut. Men det er troskyldige og vennlige mennesker» (ibid:22). Videre beskrives kirkene som var reist til ære for de russiske helgenene Boris og Gleb, og så kirkestedets «rummelige og gjestfrie» prestegård:

Straks man kommer inn og har hilst på presten og fruene, kommer samovarene på bordet og man blir bevertet med utmerket te og hvetebrød og marmelade og konfekt. Og så har man en hyggelig stund sammen med presten og fruene som begge kan tale norsk (ibid.).

Ferden langs Pasvikelva går videre til Skoltefossen og Harefossen, opp til Klistervann, så mot Holmfoss og derfra til Salmijærvi-vannet med mange boplasser på både russisk og norsk side. le Maire tenker tilbake på en familie ved Holmfoss, hvis «åndssvake» døde sønn han hadde holdt andakt for under begravelsen (ibid: 24).

En bonde sørfra ved navn Bersvend Johnsen nevnes, som fungerte som prestens medhjelper i et skolekapell lenger opp i elven. le Maire forteller så om den første kjøreveien i Sør-Varanger (1870) som gikk fra Langfjorden til Svanvik, og som var en lettere måte å komme seg dit på enn langsetter Pasvikelva. Om en annen, finsk, familie ved Salmijærvi forteller han at de hadde lidd nød som følge av feilslått fiske, og at le Maire en gang hadde hjulpet familien med en sekk mel. Siden ble han med reisefølge gjestfritt tatt i mot da han var på gjennomreise der (ibid:25f).

Etter Salmijærvi kommer man til Melkefoss og Skogfoss, der det var en liten koie for reisende før det kom skogvokterbolig. Videre til Langvann, og til Kobbfoss og til den farlige Ulvefossen med stryk der han en gang mistet en båt og måtte overnatte ute. Jordanfoss og Hestefoss passeres, med minner om en velstående mann på russisk side (Egil Kalliainen) han hadde besøkt. Siste stopp er øverst ved Grensefoss, noen kilometer fra Enaresjøen der Pasvikelven munner ut fra, med treriksryksen som markerer møtepunktet der Norge, Finland og Russland støter sammen.

Natur

Forholdet til naturen fremstår gjennomgående romantiserende og harmoniserende i artiklene. Han skriver malerisk, beskrivende og i farger. Det er mange poetiske vendinger, og hva man i dag kanskje ville kalt «klisjeer», men som viser en ekte begeistring for naturen. Han er dessuten opptatt av dens renhet:

Selv om man er skibbrudne og utslitt og trett og lei, så må alle verdens kjedeligheter forsvinne når man kommer inn i slik natur. Og sinnet fylles med renhet og skjønnhet og stille glede. Når man har en så herlig natur å leve i, hvem vil da bytte den bort med all verdens storhet og prakt og gull og diamanter og kostelige perler? (Ibid: 30)

[...] vår vakre moder jord har iført sig sin skjønnne kvite brudedrakt [...] (Ibid: 52).

Beskrivelsene hans av klima er ofte enten idyll, eller uvær. Når det er uvær er det klart at han er i veivisernes hender. Veivisere var ofte samer som hadde som oppgave å føre folk fra en plass til en annen. De var kjentmenn, og stilte med utstyr, rein og slede eller båt. Det var ofte store avstander som skulle forseres, med mange utfordringer underveis. Veiviserne var eksperter på vær, klima og terreng, og de visste hvor det gikk an å søke ly om natta, eller hvis været slo om.

Kona Lagertha var mange ganger redd for mannen på reisene hans, og har nok ventet og uroet seg mye. le Maire nevner dette i forbindelse med en historie om et «varsel» i form av en hvit skikkelse hun trodde hun så, men som han konkluderte med måtte være hushjelpen som hadde gått i søvne på natta. Den gangen var det en båtreise le Maire skulle gjøre (ibid: 11).

le Maire beskriver noen farlige situasjoner, men sier aldri at han er redd, er nesten litt humoristisk i stedet, og fremstiller seg selv som en som gjør noen ubetenksomme feil men som alltid klarer seg. Ydmykhet til naturkreftene var noe som måtte læres, som for eksempel da han dro på sommertur alene til Neiden, med motorbåt. Været var fint da han reiste. Han skulle til et eldre finsk ektepar som bodde på et nes ved utløpet av elv på andre sida av fjorden. Kona hadde vansiret ansikt av «tuberkelbasillen», og var blitt så syk at hun ikke lenger kom seg til kirken i Neiden. Derfor reiste le Maire til henne i stedet (ibid: 86f). På hjemtur ble han fri for bensin halvveis, det ble dårlig vær, og han bestemte seg for å gå over fjellet til Kirkenes i stedet for å ro tyve kilometer hjem i motvind (Ibid: 87). På veien plukket og spiste han bær på ei multemyr, «et festlig dekket bord» (Ibid: 88). Men så gikk han seg vill, og måtte opp på en ås for å finne retningen igjen. Før han kom seg over til Kirkenes, måtte han vente på at fergemannen skulle våkne, og la seg til å sove noen timer til det ble morgen, slik at fergemannen da kunne høre at han ropte.

«En tur i uvær» (kapittel tretten) beskriver en annen strabasiøs reise på landsiden mellom Bugøyfjord og Bugøynes i februar 1917. Det var en hard vinter, og to mennesker, deriblant en kvinnelig lærer i Vadsø, frøs i hjel det året. På le Maires ferd ble det snøstorm, og det bar av

sted med stormkast i det bratte terrenget, slik at presten ved en skrent rullet nedover et stup med rein og slede. Her ble han ventende på at skysskaren skulle finne han igjen, og da han kom, klarte de å komme seg opp av avgrunnen og videre. Fremme i Bugøynes overdøvet stormen bankingen hans på den låste losji- døra, slik at han måtte klatre over gjerdet og gå inn kjøkkendøra. Folket ble forskrekket da han dukket opp, med ansiktet dekt av torv og is etter snøfokken (Ibid: 120f).

«En sommertur til Grense-Jakobselv», tredje kapittel, handler om en kirkereise til Grense-Jakobselv. Reisen dit var lang og besværlig, og det var dårlig vær. le Maire hadde klokkerens svigersønn med som følge, og de trosset råd om ikke å ro ut Jarfjorden. De rodde langs land et stykke, og gikk til fots opp fjellet til Småstrømvann, der de traff en skysskar som skulle ro dem over til det lille samiske fiskeværet Småstrømmen. Der fikk de husly hos en kjenning som het Iver Bigga. Familien hadde småbarn, og le Maire observerte hvordan bestefaren tok seg av dem på natta. Enda hadde de en rotur og en lang gåtur dagen etter før de kom seg til prestestuen i Grense Jakobselv.

Veivisere

Et stort ansvar hvilte på kjentmennene. Samtidig var le Maire vant til å ferdes i området, så det var ikke alltid han trengte å ha veiviser med seg. Dessuten var det forskjell på å ta seg frem på sommeren i forhold til vinterstid da han var mer avhengig av transporthjelp. Å ta ferga over til Kirkenes var vanlig hvis man kom den veien og ikke selv hadde båt, og han hadde gjort dette så mange ganger at han var fortrolig med rutinene for å komme seg over.

Skulle man bevege seg i mer ukjent terreng, over lengre avstander, eller med behov for transport, særlig om vinteren, var veivisernes jobb avgjørende, både for sikkerhet og kjennskap til veien, losji og påkledning sin skyld. Dette avspeiler en anerkjennelse av deres naturbeherskelse som henger sammen med avhengighet. For kjentmennene som fulgte embetsmennene på reise, ga det status i form av å bli ansett som de mest pålitelige. For dem som brukte samme veiviser over tid, ble det mulighet til å bli bedre kjent med dem og på den måten lære mer om livet deres ellers.

Samenes kunnskap om overlevelse i polare strøk var blitt kjent og satt søkelys på etter polarekspedisjoner der samer var tatt med som ressurser på det området fra 1870-tallet. Fritjof Nansen var en av dem som dro nytte av det (Grønlandsekspedisjonen i 1888). Under

Borchgrevinks ferd til Antarktisk 1898-1890 var Sør-Varanger-samene Per Savio og Ole Must med. De hadde ansvar for hunder, jakt og bekledning, og fikk ros i ettertid for jobben de hadde gjort. Ekspedisjonslederne var avhengig av deres kunnskap og utstyr. Det var hardt og risikofyllt arbeid.

Likevel, på grunn av den datidige tankegangen om samer som en slags naturbarn, bosatt i områder som sto tilbake kulturelt og kirkelig, så var det generelt naturlig å tenke at samene på ekspedisjonen ikke hadde noen høy status utover sin spesialkunnskap. Forskjellen på veivisere og ekspedisjonsdeltakere kan være at ekspedisjonsdeltakerne har blitt med av utferds-, og eventyrlyst, mens embetsmennesenes veivisere gjorde en jobb for å bidra til sitt daglige livsopphold. Felles er at oppdragsgiverne hadde høy status, at det var status å få oppdraget, og at oppdragsgiverne var avhengig av dem.

En beskrivelse av veiviserne (samisk: *vappus*) Iver Andersen Bigga og sønnen Anders Biggas oppgaver kan vi lese om da de førte le Maires reisefølge over islagt fjordis. Biskopen var i Sør-Varanger på visitas 2-6. april 1911, og skulle reise fra Kirkenes til Grense Jakobselv og videre til Petsjenga og Strand. Det var kaldt og klarvær, og le Maire ordnet med påkledning til gjestene. Skysskaren pakket bagasjen i reinpulkene, «[...] forsvarlig og godt» (ibid: 48). le Maire beskriver klesplagg, utstyr og kjøremåte svært detaljert, og vi forstår at han er fortrolig med prosedyrene. Prost, sogneprest, biskop og klokker fikk tildelt hver sin kjørelein, og dro av gårde med en vappus foran og en bak. Også med hensyn til fordeling av kjørelein, forholdt man seg til et rangsystem. Den hvite prektige reinen med store horn skulle biskopen ha, prosten fikk en uten horn, men livlig og kvikk. Sognepresten fikk en mindre rein, ung og ikke helt lært til å gå i skyss. Klokkeren hadde sin egen gamle og støe rein. Den erfarne vappus kjørte med en villstyring.

La oss se litt på dette følge som den tidlige aftenstund kjører av sted bortetter den skinnende kvite snøflate. Først har vi vappus, en mann på henimot de sytti, en ekte fjellets sønn [...]Efter han kommer så de fire personer som utgjør den høiere og lavere geistlighet. Og så et stykke bakefter kommer den andre vappus, sønn til han som kjører foran (ibid:51)

De kjørte langsetter fjorden, men stoppet underveis fordi vappus Iver sjekket tykkelsen på isen for å finne trygg vei over fjorden på et usikkert sted med mye strøm. «Vi forstår at vi har en pålitelig veiviser», (ibid.) sier le Maire, vel vitende om at de legger livet sitt i hendene på

veiviserne sine på slike reiser. Han er trygg på at de vet hva de driver med, og har tillit og en beundrende omtale av kunnskapen deres.

I Jarfjord tar de en pause. Hovedsakelig bodde det mest samer der, men enkelte norske familier hadde slått seg ned med sine pene og velstelte små gårdsbruk. I Jarfjord var også lensmannsgården, og der overnatter reisefølget. Yngste vappus Anders drar til familie ved (Jar)fjorden, «men gamlingen, han tilbringer hele natten under åpen himmel» (ibid: 52). le Maire beskriver beundrende vappus Iver som tar med reinene opp på fjellet for natta for beite og hvile og tar vare på dyrene. «Han tåler frost og kulde og han tåler storm og uvær» (ibid: 53). le Maire forteller levende, som om han selv skulle vært der, antakelig er det en blanding av diktning og at Iver har fortalt om hvordan det var: «Han ser seg om og lytter. Nei, det er ingenting å høre. Ulvene er nok langt borte» (ibid: 52). For Iver er det vanlig men også livsnødvendig å gjøre dette, han er den eldste, mest erfarne og har ansvaret, og han er helt avhengig av reinene og inntektene de gir han. le Maire sover inne i den «festlig» opplyste lensmannsgården. Iver dro til lensmannsgården morgenen etter for å få kaffe og varme, han satte seg i kjøkkenkroken på gulvet. Han fikk kaffe først, og det var velfortjent, ifølge le Maire (Ibid: 52f).

Fjellsamen Iver Bigga ble sogneprestens faste skysskar i ti år. Omtalen av Iver som veiviser er pålitelig og nøysom, og en som førte presten sikkert frem dit han skulle gjøre sine prestegjeringer. Men le Maire påpeker at Iver sjelden deltok i kirka og ville heller ikke høre på kona som skulle ha han til å vende seg til Gud. le Maire var således ikke en tilsvarende veiviser når det kom til å føre Iver frem til åndelighet i det daglige. Men Iver sendte bud på presten da han lå for døden en sommerdag i 1914. le Maire var egentlig opptatt med å vise ”storfolk” rundt i Sør-Varanger, men forlot skoledirektør, justis- og kirkeminister i prestegården for å dra til Ivers sommerboplass ved Grense Jakobselv. «Aldri hadde Iver sviktet mig når jeg så ofte hadde sendt bud til han. Skulle da jeg svikte ham den eneste gangen han sendte bud efter mig?» (Ibid: 116).

Kontakt med Russland

Kontakten med folk på russisk side av grensen var frem til første verdenskrig preget av handel og tett naboskap mellom de som bodde nær hverandre. Familier bodde tett inntil grensa på hver sin side av elva, som var ferdselsvei sommer som vinter. Områder på tvers av grensa var også fra gammelt av i bruk til næring som laksefiske og vinterbeite, men reglene for

overholdelse av grensa ble gradvis strengere, og folk mistet dermed retten til bruk av ressurser i nabolandet på begge sider.²² I (det andre) kapittelet, «En grensereise», reflekterer le Maire rundt handelssituasjonen mellom folk på russisk og norsk side av grenseelven ved Boris Gleb. Etter 1914, da verdenskrigen førte med seg rasjonering på varer, var det vanskeligheter for russerne å få tak varer som mel på Kirkenes. Han referer til et møte med «en skoltesame» han diskuterte dette med, og mente at det måtte ordnes opp i av myndighetene. Det ble også gjort, påpeker han (ibid:16).

I le Maires tid var kontakten god med Boris Gleb prestegård. Den lille kirka i Boris Gleb var fra gammelt av bygd til ære for helgenene Boris og Gleb, og nevnes av le Maire sammen med en nyere vakker og større russisk-ortodoks kirke og en romslig prestegård. Han beskriver de russiske skoltelappene som bor i kolonien under kummerlige forhold som «troskyldige og vennlige» (ibid: 22).

Det var stor gjestfrihet på prestegården, der både presten og fruene kunne snakke norsk. Prestefolket i Boris Gleb tok også ofte turen til prestegården på Kirkenes. Det er klart at språkforståelse har vært svært viktig for den nære kontakten mellom prestefolkene på tvers av grensa.

Også i Jakobselv, grenseelva aller lengst mot øst, nevner le Maire denne forståelsen mellom folk på begge sider av grensa. Man hadde en gjensidig avhengighet av bruk av elva for fiske og adgang til havet, der øvrighet ikke blandet seg inn. Han beskriver dessuten kirka i Grense Jakobselv, Kong Oscar IIs kapell, bygd etter kongens besøk i 1872 som Norges grensemerke mot øst. På russisk side var det også et kapell, men det var ”en ganske bitte liten og uanselig trebygning” (ibid: 39). Nasjonsbygginga i Norge var i gang, men for lokalbefolkninga i grenseområdet i nordøst hadde symbolene likevel ikke stor innvirkning på hverdagslivet. Sogneprest le Maire var forresten ikke spesielt fornøyd med den norske steinkirka om vinteren, den var iskald og tok lang tid å få varmet opp, dessuten dryppet det sånn av smeltende rim fra taket at «man kunne ha trengt å hatt en paraply å slå opp» (Ibid: 56). Vandråpene som traff steingolvet frøs til is, «[...] så det blev rent holkeføre bortefer gulvet»

²² Etter andre verdenskrig var det kun soldater igjen på russisk side av elva, da fastboende familier ikke lenger fikk bo der, og de tidligere naboene mistet kontakten.

(ibid). Få tok seg turen til gudstjeneste i Grense Jakobselv når det var så kaldt, og le Maire påpeker at «[...] Finnmark byr ikke alltid de letteste og behageligste kår for sine innvånere» (ibid.). En prestebolig var bygd av staten i nærheten av kapellet, men var så kald om vinteren at et privat og gjestfritt hjem en del kilometer fra kirken ble foretrukket.

På en tur over til Petsjenga kloster med den norske biskopen, forteller le Maire at tolken hadde lært norsk etter et opphold på Vardø. Et opphold på norsk eller russisk side var en vanlig måte for forretningsmenn å lære nabolandets språk på. Første natten på russisk side hadde de ikke hatt tolk, og da gikk kommunikasjonen trått. Tolken hadde en verdsatt og avgjørende rolle. Biskopen fikk tolken med seg fremst under transport opp til klosteret, mens sognepresten kom etter med den russiske arkimandritten. Sist kom prost og klokker. le Maire forteller at han den første dagen ved hjelp av tegn og bukk hadde gjort arkimandritten oppmerksom på hvem som var biskop og hvem som var prost, slik at det ikke skulle være tvil om hvem som var høyest i rang. Når alle var iført «alminderlig finnehyre» (Ibid: 51) var det vanskelig å se hvem som var hvem. Men da sogneprest le Maire under transporten den siste biten til klosteret ble plassert foran prosten, ble det gjort en stor feil i rangordenen som han underveis prøvde å forklare den russiske arkimandritten han var plassert sammen med. Men siden tolken kjørte foran med biskopen, hadde ikke le Maire annet enn tegn og miner igjen å kommunisere med, og hoderystende pekte han bakover på prosten, mens han russiske reisefølge misoppfattet at prosten var nederst på rangstigen, og at le Maire ville understreke det. Prosten hadde snakket kvensk med noen litt før, og le Maire mistenker at arkimandritten tror han er «[...] enslags kvenprest» (Ibid: 63). Da de var fremme fikk le Maire det travelt med å rette opp skaden ved hjelp av tegn med hånden om at prosten var høyere i rang enn han selv, slik at rangstigen ble tydelig.

Vel inne i klosterbygningen observerer le Maire hvordan norske skikker møter de russiske. Biskopen mottar en gave i form av et stort sukkerbrød, og mens le Maire i sitt stille sinn sammenlikner denne skikken med hedersbevisningen en tsar får i form av salt og brød, må biskopen tenke seg litt om før han vet hvordan han skal takle den. le Maire observerer hvordan biskopen håndterer å motta gaven, på samme måte som han observerer hvordan de ulike kirkefolkene forholder seg til hverandre (Ibid: 64f).

le Maire var overlegen på å forstå kodene i forhold til sine norske geistlige gjester, selv om han var nederst på rangstigen i denne sammenhengen. Han hadde erfaring med kodene fra før,

og noen av refleksjonene har han nok gjort seg i ettertid mens han skrev ned beretningene sine. Han snakket jo ikke russisk, men kommuniserte ved enkelte ord, og fakter og sin forståelse av skikker og koder. Tolkene var selvsagt avgjørende for selve språkoversettelse, kulturkodene var erfaringsbasert. Ved å være bosatt i grenseområdet, var det i seg selv også en arena for kjennskap til de ulike skikkene i området.

En årlig begivenhet i Petsjenga kloster var en festlig markering av den hellige Trifons dag 14.februar. Da reiste folk dit ikke bare fra andre steder i Russland, men også fra «de tilgrensende egner av vårt eget land, fra Vardø og fra Vadsø» (ibid: 72). For å komme seg fra Salmijærvi over til Petsjenga, hadde le Maires følge leid en russisk «skoltelapp» til veiviser som het Moses. Veiviserens navn gjøres til et humoristisk innslag i beretningene, nærmest ironisk: «Og vi følte oss jo trygge under ledelse av Moses over de lange og øde vidder» (ibid: 72). De kom imidlertid ut for dårlig vær, mistet retningen og måtte stoppe for å vente på bedre sikt, og det skinner gjennom at le Maire ikke var så veldig imponert over føreren. De gjorde en rast på en russisk «skoltelappisk» boplass, fikk vennlig mottakelse til tross for at det var klokken fire på natta, og le Maire fremhever den vennlige mottakelsen.

Ved klosteret i Petsjenga var det en eneste kvinne blant beboerne, kona til han som passet reinflokken til klosteret. «Det var vel ingen munk som dugde til reinpasser», sier le Maire, og på den andre siden: «Og det var vel ingen same som ville underkaste sig sølibatet for å tjene klosteret» (ibid: 77). Men reinflokken holdt seg på god avstand til klosteret, så det var ikke så farlig med denne ene kvinne (ibid: 78). Vi ser at klosterlivet var forbeholdt menn og munke i sølibat, og ikke tilgjengelig verken for kvinner eller samer å tjene klosteret. Under festlighetene 14. februar ble klosteret åpnet for middag rundt langbord for kvinnelige og mannlige gjester, underholdt av helgenhistorier lest opp av en munk. le Maire bemerker at det var litt urolig under gudstjenesten samme kveld på grunn av alle nordmennene som var dratt dit på fornøyelsestur, og som ikke kunne te seg med tilbørlig andaktstemning.

Når det gjelder forholdet mellom den norske og russiske kirke, kunne man ikke være en del av begge. le Maire nevner russeren Boris som giftet seg i norsk kirke, og dermed ble utstøtt av den russiske. Det var skikken når man meldte seg inn i den norske kirke. I Neiden var det mange av skoltesamene som etter hvert gjorde det samme, og det russiske kapellet ble mindre og mindre brukt som følge av det (ibid: 102).

Om forholdet til Russland, nevner le Maire i kapittel ti: *Lars Tolk i Horsvåg* også hvor viktig russehandelen var for folk, med blant annet mel, planker, tjære og næver lastet i russiske båter som ble byttet mot fisk i fiskeværerne på norsk side. Han nevner spesielt i forbindelse med denne handelen familien til Lars Tolk i Kjøfjorden, som slo seg ned der som nygift. le Maire forteller at Lars sine foreldre var i mot giftemålet på grunn av bruden Kaja (het antakelig Elen) sin samiske herkomst, men sier videre at det var ikke den vanlige sorten samejente, «[...] men av den lyse typen som vidnet om at det var blandingsblod» (ibid: 98). le Maire beskriver livet til disse to som fikk en stor barneflokk, og levde et hardt og karrig liv ved fjorden, livberget av fiske, sanking, russehandel, og med noen sauer og kyr på sommerbeite på andre siden av fjorden.

le Maire forteller om prestebesøk på Lars og Kajas (Elens) gamle dager, med lesing av Guds ord og med en beskjed hjem til doktoren om å dra ut for å se til Lars hovne øyne. Presten har altså hatt en viktig rolle i forhold til å se til de som bodde langt fra folk, og kunne gi beskjed videre om behov for legehjelp (ibid: 97).

«En vintertur til Grense-Jakobselv og videre til Petsjenga» (kapittel fem) handler om en bispevisitas i 1911, med besøk til Kong Oskar IIs kapell og Strand kapell i Langfjorddalen. På vei fra Grense Jakobselv til Strand, stoppet de ved klosteret i Petsjenga. Turen gikk med reinsleder og skysskarer, deriblant kjentmannen Iver Bigga. le Maire beskriver kjøreturen i sleden, gjennom snedekt terreng. De overnatter på lensmannsgården. Fortellerstemmen endrer seg når han skal fortelle om Iver, som ble ute om natten for å passe på reinene. Med dikteriske vendinger lar han oss oppleve natten sammen med Iver, som om han selv hadde vært der.

Neste dag fortsatte de, og stoppet ved Tårnet internatskole i Jarfjord. Han reflekterer over at statens internatordning har fungert bra, og poengterer at målet var å løse språkvanskene til samene og kvenene, for at de skulle stille på like for med nordmenn. I hjemmet sier han at makt ikke skal brukes med hensyn til bruk av norsk språk. På skolen holdt biskopen overhøring av elevene, og etterpå talte han for de voksne.

På tur videre til Grense Jakobselv forteller han at han falt av sleden, til de andres fornøyelse. Ferden var strabasiøs, men de kom frem og overnattet i en stue i nærheten av prestestuen, som var for kald om vinteren. Gudstjeneste ble holdt i Kong Oskar IIs kapell, med god fyr i ovnen, som resulterte i at rimen smeltet på innsiden og gjorde dem våte.

Mot Petsjenga gikk turen trått på grunn av mye snø og overvann. Det var natt da de kom frem til et nyoppført gjestehus ved klosteret for bevertning og overnatting.

Språkopplæring i skolen

Tårnet internatskole i Jarfjord omtaler le Maire ubetinget positivt, det gjelder både språkopplæringen og internatskoleordningen. Tårnet var en liten skole; pen, ren og enkel. Han mener at statens ordning med internatskoler gir gode resultater ved å senke forsømmelsesprosenten drastisk, og vil på sikt løse alle språkvansker. Å blande seg inn i at folk snakker sine morsmål i hjemmene, mener le Maire blir å gå for langt, det hører til den private sfære. Læring av det norske språket skal internatskolene, det offentlige, ta seg av. Setningen: «Og ved at den samiske og kvenske befolkningen i sosial og økonomisk henseende først stillet på like fot med nordmennene» (ibid: 54) tolker jeg slik at han tenker seg det norske språket som nøkkelen til å løfte samer og kvener opp på nivå med nordmenn i samfunnet. Hans standpunkt i forhold til fornorskningen tolker jeg altså som at samisk og kvensk språk skal tilhøre den uoffisielle sfæren, mens norsk representerer adgang til å delta i det offisielle samfunnet. Guds ord var imidlertid viktig å høre på sitt eget språk. Guds ord var sogneprestens fremste oppgave å fremme, som det mest grunnleggende for alle.

Kirkereiser

«Kirkereiser» (kapittel 7) tar for seg ordningen med gudstjenester i Sør-Varanger. Det som da het Sydvaranger var blitt et eget prestegjeld med egen prest i 1864. Fra det året var det gudstjeneste på Kirkenes hver søndag. Kirkenes kirke var blitt bygd i 1862, og tilhørte da Vadsø prestegjeld. Frem til 1864 dro presten fra Vadsø noen ganger i året over til Kirkenes for å holde gudstjeneste. Men selv etter at de ukentlige gudstjenestene kom i gang, var det få oppmøtte i kirka. Prestens instruks var å holde gudstjenesten «med samme iver» (ibid: 79) uansett om det var få eller mange som møtte opp. Etter hvert ble det flere og flere som kom til gudstjenesten ettersom kirkestedet endret seg til tettsted under industrireisninga som begynte de første årene etter 1900.

I det russisk-ortodokse kapellet i Neiden pleide det å være en gudstjeneste i året, med en prest som kom fra Boris Gleb. I Neiden kirke, bygd i 1902, var det fullt under gudstjenestene, som ble holdt av sognepresten 8-9 ganger i året. Det var flest samer og finlendere som kom til disse gudstjenestene, da det var få norske som bodde i området. Som le Maire nevner (ibid.),

hadde folk lang reisevei til kirka. Ved høytider og konfirmasjon var det ekstra mye folk. Folk reiste også fra Enare i Finland til Neiden kirke. Gudstjenestene ble holdt på norsk og samisk. le Maire forteller at når han først dro ut til Neiden, holdt han også konfirmasjonsundervisning, og gjorde sykebesøk og sognebud (ibid:82).

Underveis var det alltid hjemmebesøk hos folk som hadde bedt presten komme innom, og han nevner spesielt en syk kvinne med vansiret ansikt. Han forteller også historien om et sykebesøk under hjemreise fra Neiden en påskekveld. Etter en overfart over Munkelva, der han var blitt gjennomvåt av ellevann, hadde han et stopp å gjøre hos en familie med en ”sinnsyk” mann. De hadde bedt om besøk av presten. le Maire sier at man som regel ikke kan utrette annet enn trøst og støtte for familien ved slike besøk, mens å hjelpe de sinnsyke var vanskelig. Denne mannen mente seg forapt til djevelen. le Maire besverget djevelen, oppfordret mannen til å hengi seg til Gud, og leste opp forsakelsen og troen med høy røst etterfulgt av Fadervår og lysing av Herrens velsignelse og forlatelse over han. le Maire påpeker at det var bra han kunne snakke til denne mannen på hans eget språk, «[...] så den syke kunne føle at det var et Guds ord som gikk til hjertet» (ibid: 85). Med tolk ville det ellers vært vanskelig å øve sjelesorg, sier han samme sted.

En utfordring var å holde gudstjeneste kort tid etter hverandre, og å forflytte seg mellom kirkene, med båt om sommeren og rein på vinteren (ibid:81). I «En natt for den hele menighet» (kapittel 8), får vi en forståelse av dilemmaet som kunne oppstå på grunn av lange avstander. Nyttårsaften i 1913 måtte le Maire først holde gudstjeneste i Kirkenes kirke på kvelden, for så å rekke frem til Neiden kirke til kirketid 1. nyttårsdag. Dette oppsto fordi Det kongelige kirkedepartementet bestemte at minnegudstjenesten nyttårskvelden skulle holdes ved alle landets hovedkirker det året. Men nyttårsdagsgudstjenesten i Neiden var fast, og mange pleide å reise til Neiden kirke for å overvære den. Å avlyse den var derfor ikke noe alternativ, men det innebar at le Maire brukte nyttårsnatta på reise fra Kirkenes til Neiden. Han satset på å komme seg med rein over fjellet tidsnok ved hjelp av veiviser Iver Bigga, og rakk det så vidt.

Noen ganger kunne prestevirket medføre en hel dags reise for å besøke enkeltpersoner. I «En hel dag for et eneste menneske» (kapittel 9), får vi en slik episode beskrevet. Et eldre ektepar han kjente til, bodde ytterst i en av fjordene i sjeldent pen gamle, som le Maire sier (ibid: 94). Det var lang vei dit med den båten han brukte, selv om han hadde fått låne en liten motor

som gjorde reisen både enklere og raskere. Dette ekteparet besøkte han med et eller to års mellomrom. Men da han kom frem, var konen alene hjemme mens mannen var ute på fiske. Prekenen ble holdt for henne, men turen var altså «[...] halvt mislykket», for: «Hele dagen var gått bare for å betjene ett eneste menneske» (ibid: 95f).

Møte med en predikant

I «En læstadianerpredikant» (kapittel 12) vier le Maire et helt kapittel til å fortelle om et møte med den læstadianske samiske predikanten Hans Abrahamsen Hellander (1838-1914). le Maire omtaler ham som «læstadianernes store og hjertensgode predikant» (ibid: 117) som ved århundreskiftet 1900 fikk omvendt så og si hele Karasjok fra å være en bygd preget av drukkenskap, til å bli en bygd med edru og hederlig befolkning. Selv var han som en patriark å se til, stor og verdig med langt hvitt skjegg (ibid.).

le Maire gikk på ski over isen til Svartaksla der Hellander skulle holde samling hjemme hos Ole Olsen Magga. Full av respekt overvar han predikantens tale mens han observerte nærheten til den forventningsfulle og lyttende menigheten. le Maire ledet salmesangen, noe han ble behørig takket for samtidig som han presiserte at det var på sin plass å reduseres til en kirkesanger, for her var det Hellander som var presten. Møtet var virkelig oppbyggende, sier le Maire, predikantens ferd var alltid en velsignelse, og han kaller Hellander for en «patriark i Sameland» (ibid: 117f).

Møte med en sjøsame

Det siste kapittelet «Birgit-Per, en fattig sjøsme», handler om en sjøsme. Han innleder med å si at Birgit-Per var en «stakkars gammel finnkall langt nord i Finnmark», og det var ikke rare greiene med samene som måtte forlate fjell og rein og slå seg ned ved sjøen. Den gamle mannen hadde trange kår og livnærte seg med fiske.

Birgit Per hadde en sønn som døde som lite barn, og historien rundt dette har gjort inntrykk på le Maire. Han sier at «samene elsker barn. [...] Jo flere barn, jo større lykke» (ibid: 124) for å understreke tragedien. At han påpeker dette, kan også bety at han vil vise sin kjennskap til «samenes verdier», eller i tilfelle noen er i tvil om barns plass i samenes liv.

Siden Birgit-Per var fattig, hentet han trær fra statens skog for å lage kiste til ungen sin. Det var ulovlig, men han hadde ikke penger å kjøpe kiste for. Han fikk en bot han ikke kunne

betale, og måtte i fengsel. Men le Maire understreker sin uenighet, og mener at man her kunne ha latt nåde gå for rett, og la han slippe med en advarsel. Men Birgit-Per fikk god mat i fengselet, og historien etterpå var at han bare husket den gode maten, og ikke hvorfor han havnet i fengsel. le Maire fremstiller kanskje sjøsamen som mer naiv enn han var, samtidig som oppholdet i fengselet fremheves som god. Det ulovlige han hadde gjort var verdt å sone for, og han var vel bevisst risikoen.

Flere år etterpå oppsøkte Birgit- Per prestegården, det var ikke blitt flere barn, og han begynte å dra på årene. Skitten og i dårlige klær var Birgit-Per, og ble tatt i mot på yttertrappa. Etter samtale med presten på samisk, fikk sjøsamen begynne som vedhugger på prestegården mot kost og losji. Han disponerte bårstua, og likte seg ikke på det rene kjøkkenet inne i presteboligen, «Noe man ikke sørget større over forresten!» (ibid: 128).

le Maire tok seg av denne mannen, og bar over med at han både var treg til å arbeide, og «[...] var misfornøiet når han syntes det blev brukt for meget av den opphugne ved» (ibid: 182). Her er det rollen som omsorgsyter som kommer frem, han kaller seg selv og kona for «han far og hu mor». Birgit-Per bruker også disse benevnelsene når han omtaler prestefrua og presten. Han var både takknemlig for at de ga han denne muligheten, og var samtidig underdandig, som et barn i forhold til sine foreldre. Det skulle heller ikke mye til for å glede han; kaffe, mat og tobakk «[...] var alle hans livsforhødenheter» (ibid: 129).

Prestens sønn fikk god kontakt med Birgit- Per, og likte å oppholde seg i vedsjåen sammen med han. le Maire mener gutten så gjennom fattige filler, og han la merke til at Birgit-Per var veldig tålmodig. Presten antok at samtalen ofte dreide seg om den døde sønnen, som til slutt fikk en slags heltestatus hos gutten. Prestefru Lagertha var derimot ikke så fornøyd med sønnens nærkontakt med Birgit-Per. Det nevnes en episode der prestesønnen smakte på Birgit-Pers store, uttygde skråtobakk som var forlagt på vedstubben, og som gutten forvekslet med sjokolade!

le Maire reflekterer rundt Birgit-Pers liv at det kanskje var like greit at hans barn ikke levde opp. Han begrunner det med at han sannsynligvis hadde mer glede av drømmene om hva gutten kunne ha utrettet enn om han hadde levd opp med de begrensningene realiteten hadde betydd «[...] og vel blitt som sin far, en stakkars fattig finnkall» (ibid: 129). Dette er sterke ord fra en prest, og viser at et hardt liv som fattig sjøsamer ikke var å trakte etter i le Maires

øyne. Hans bakgrunn for å si dette bunner i erfaringene han har gjort seg i prestevirket sitt med møter med folk i de nederste lag i samfunnet.

Et par ganger årlig gjorde Birgit-Per tjeneste som vedhugger på prestegården. Da han en gang ikke dukket opp, dro presten ut for å se om det var noe galt fatt. Birgit-Per og hans kone var nå et gammelt ektepar, og «gamle Bigga» som le Maire kaller henne, var sengeliggende. Det så for presten ut som hun ikke hadde lenge igjen å leve, og han forteller om et skittent og fattigslig hjem der kona ikke lenger klarte å holde det i orden, mens mannen gjorde så godt han kunne med matstell og kaffe kokt på grugg. De hadde ventet besøk av *han far*, og ble glade da han kom med sine Gudsord for den syke (ibid: 131). Noen uker etterpå var «gamle Bigga» død, og den ulykkelige Birgit-Per kom tilbake til prestegården. le Maire ordnet plass på gamlehjem, men der trivdes han ikke. le Maire mener det var på grunn av at det var for rent og pent der, og at han måtte vaske seg hver dag, i tillegg kunne han ikke spytte hvor han ville. En rutinepreget institusjon, der man fratas sin selvbestemmelse, var nok ikke det letteste å tilpasse seg. Han hadde også en forestilling om at hvis lusene ble borte, kom han til å dø. Ifølge le Maire var dette gammel samisk overtro. Til slutt ble han sendt hjem igjen, og levde i gamma si til han ble så gammel at han igjen ikke kunne klare seg selv, men da valgte han ordningen med fattigvesenet fremfor gamlehjemmet. En samisk familie tok seg av han, han «ble satt bort» til dem, også de levde under trange kår. Kontakten med presten beholdt han derimot hele livet, og var takknemlig for det. Ikke minst var han glad for at presten hadde fått han vekk fra gamlehjemmet igjen og tilbake i vante omgivelser. le Maire jordfestet til slutt Birgit-Per.

Her har le Maire en hel livshistorie å fortelle, og er et av eksemplene på at han hadde interesse for folk og kom nært innpå dem. Forholdet mellom presten og sognebarna har både gitt mulighet til dette, samtidig som det er disse treffpunktene som utgjør fremstillingen.

Refleksjon

Jeg vil her se på hvordan temaene religion, sosial status og kjønn er reflektert i le Maires bok. Hans religiøse livsanskuelse ligger til grunn gjennom teksten, men trekkes ikke frem som hovedtema i noen grad. Presteblikket er der i tonen han bruker som «far» til sine sognebarn, og som prest blant andre prester. Han nevner samisk folketro, og forholder seg overbærende til det. Overfor den læstadianske predikanten viser han respekt, og viser ikke tegn på at læstadianismen skulle være noen «trussel» mot han som prest eller mot statskirkens

kristendom. Heller ikke overfor de russiske prestene gir han annet enn høflige beskrivelser. Om han har ansett sin norske statskirkelige kristendom over annen kristen tro, viser han det altså ikke overfor de prestene som representerer dette. Prestene har høy status. Innenfor den geistlige sirkel er han også nøye med å plassere seg selv i forhold til rangen til de andre. Overfor enkeltpersoner som har lav status i lokalbefolkningen kommer hans rettroende lære litt frem. Statusen hans henger sammen med embetet hans, og følger han gjennom hele boken. le Maires kommer likevel nært innpå noen av personene han møter i lokalbefolkningen. Han blir godt kjent med dem, og gitt hans lange virketid får han et innblikk i hele livsløpet til for eksempel både sin faste veiviser Iver Bigga, og den fattige Birgit-Per. Som prest kom han nært innpå dem, og for hans del har utøvelsen av presterollen vært tilnærmingen til disse menneskene.

Tilnærming til tema om kjønn vises hos le Maire ikke eksplisitt, men det er nærmest bare menn som beskrives nærmere i boken hans. Selv om han som prest kom tettere innpå folk enn mange andre med høy status gjorde, ser det ikke ut til at han har hatt den samme fortroligheten med kvinner. Uansett har det ikke vært hovedfokuset når han har valgt ut hvilke historier han ville fortelle. I stedet er rollen som «far» overfor sognebarna fremtredende, og den tilnærmingen viser kjønnsrollen knyttet til embetet, i en overhode-funksjon som forbindes med en slags kjærlig myndighet.

4.3 Komparasjon

I dette kapittelet gjøres en komparasjon av de to skrevne skildringene av Dikka Christophersen og Mads le Maire. I tråd med problemstillingen for oppgaven bygges komparasjonen på *prestekona og prestens blikk på Sør-Varanger*, slik det gjenspeiles i fortellingene deres. Deres selvforståelse ligger til grunn. Hvordan deres forståelse er påvirket av *religion, sosial status og kjønn* er fokuspunkter i fremstillingen. Undertemaer som *tilnærming til naturen, språkforståelse og ektefellenes stemmer* kommer inn som belysning av fokuspunktene. Undertemaene er basert på diskursene eller momentene jeg har trukket frem i de foregående kapitlene om skriftene. Disse bygger igjen på den gitte historiske konteksten og storsamfunnets diskurser. Videre setter jeg kort mine funn i et større perspektiv ved å se dem i lys av *kontrastlitteratur*.

4.3.1 Prestekone Dikkas og sogneprest Mads sitt blikk på Sør-Varanger

Som personene er svært ulike, er innholdet i skildringene deres tilsvarende ulike på bakgrunn av alder, kjønn, utøvende roller, miljø, perspektiver og tidsrom. Disse forankringspunktene sier noe om hvordan de ser på og forholder seg til verden rundt seg. Det de har valgt å fortelle i skildringene er deres egne opplevelser av virkeligheten, bearbeidet og konstruert som tekst. Basert på de nevnte kontekstuelle forutsetningene, gjorde de seg erfaringer som i sin tur setter rammene for hvordan skildringene her observeres og tolkes i forhold til hverandre.

Først vil jeg forsøke å få frem personene bak fremstillingene, for finne ut med hvilke blikk de orienterte seg i sine virkeligheter. Jeg ser deretter på i hvilken grad de fant seg til rette i Sør-Varanger, og til slutt på distanse i deres beskrivelser av folk.

Personene bak skildringene

Inntrykket av Mads le Maire er en voksen, veletablert prest som er trygg i sin gjerning og med sosial selvtillit. Hans autoritet er tydelig samtidig som han er opptatt av sin plass også blant andre autoriteter. Dikka Thinn Christophersen er ung, uerfaren som prestekone og i omgivelsene. Hun er tilstedet på grunn av sin manns prestegjerning, og rollen som prestekone er gjennomgående i boka.

Mads har en mer observerende vinkel enn Dikka. Det er litt avstand, litt distanse i beskrivelsene hans. Han var i Sør-Varanger i en lang periode, fra 1900 til 1918, og ble dermed etter hvert godt kjent i området. Han skrev boka si lenge etter sitt opphold i Sør-Varanger, basert på notater gjort underveis, og hadde fått inntrykkene på avstand i mellomtiden. Dikkas skildringer har likeledes fått distanse i og med at det er skrevet ned lenge etter oppholdet, men likevel oppleves de nærere eller mer personlige enn Mads sine. Hos Dikka ligger følelser tydeligere mellom linjene enn hos Mads. Dikka har skrevet mer som en privatperson, mens Mads har skrevet i embetets medfør.

Det skiller nesten en generasjon mellom Dikka og Mads. Mads var 23 år yngre enn Dikka, og hadde naturlig nok andre impulser og holdninger. I tillegg var han utdannet og samfunnsaktiv, mens hun hadde en snevrere arena å utvikle seg i, i hjemmesfæren, som kvinne og i tidligere tid. Hun var dessuten i Sør-Varanger i en mye kortere periode. En annen viktig forskjell mellom dem var at han kom til området selvvalgt, mens hun var ”med på lasset” til sin mann.

Å finne seg til rette

Sør-Varanger var ikke det samme på Dikkas tid, som i Mads sin tid. Dikka opplevde en bit av tiden før industrireisninga og utbyggingen av Kirkenes. Det var et sted med langt mindre bebyggelse enn da Mads bodde der. Mads fikk med seg den største omveltningen i utbyggingen og opplevde dessuten stedet i emning før det skjedde. De to tidsrommene de skriver fra, utgjør i seg selv en viktig kontekstforskjell historisk sett. Tidsspennet på 26 år (fra Dikka forlot Sør-Varanger til Mads ankom), i et samfunn i sterk endring, gir et inntrykk av utviklingen av Sør-Varanger anno 1870/71-1874 i forhold til 1900-1918.

Dikkas førsteinntrykk, opplevelser av området og hennes første møter med folk preger hennes fortellinger. Mads er kjent og vet hvem folk er, han har også vært nok rundt til å kjenne regler og koder. Hans aller første erfaringer kommer mindre til uttrykk i boka. Det han refererer til er at folk allerede kjenner han og er trygg på han, på tross av den naturlige distansen som embetet hans fører med seg. Han gir inntrykk av å ha trivdes godt i Sør-Varanger. Han har også en periode på 18 år å hente stoff til fortellingene fra, mens Dikkas 4 år som bofast pluss noen kortere opphold på Bugøynes begrenser hvor mye hun har å ta av. Men det er likevel de første årene som er hennes utgangspunkt. Jeg tolker det dit hen at førsteinntrykkene er de som har satt dypest spor, det er derfor hun husker dem best og vil dele dem.

Mads har mulighet til å velge og vrake i inntrykk, og vurderer mer hva han vil beskrive. Samtidig er det en så stor tidsramme at notater må være utgangspunktet, og da baseres de på inntrykk fra tida det beskrevne skjedde i. Men vi vet ikke om mengden av notater har vært stor, og på hvilken måte han har jobbet frem artiklene sine på. Det vi vet, er at han har tatt mange bilder mens han var i Sør-Varanger, som sikkert har vært til inspirasjon og hjelp til å huske i ettertid.

I starten må livet som omreisende prestekone ha vært både spennende og litt skummelt på grunn av alt det ukjente. Dikka viser i utgangspunktet en positiv innstilling til å finne seg til rette, om enn det er seg selv eller oss hun prøver å overbevise. Om å komme til det første stedet de bodde, i Muonio, sier hun: «Aa hvor det var underligt altsammen, saa fremmed og uvant.[...] Det var rigtig primitive forhold i alle dele.» (Christophersen 1902: 26). Og videre:

Men vi var nu kommet der, og saa fik vi se at finde os tilrette; det bør man gjøre, hvor man kommer, saa trives man overalt, og ikke gaa og indbilde sig, at det ikke gaar an at være her, og

ikke gaar an at være der. Man maa ville trives, saa trives man hvorsomhelst. Den erfaring har vi gjort alle de mangfoldige steder, hvor vi har vært. (Ibid.)

Så tilføyer hun, nesten som en innrømmelse: «Ingensteds har vi vantrivedes, om end vi ikke har likt os lige godt overalt» (ibid.). At det etter hvert ble en belastning med de stadig skiftende tilholdsstedene, og varierende standarder på boligene de kom til, er helt tydelig når vi ser på utdrag fra brev mellom biskopen og prest Christophersen (jmf kapittel 3.1 og vedlegg 1). I følge disse, søkte de seg flere steder, men fikk avslag, før de endte opp i Kirkenes. Dette er forhold hun ikke nevner i boka si. Kanskje den tøffe perioden ikke passet inn i den lette tonen boka fortelles med, eller ble for privat til å skrives om. Man kan tenke seg at situasjonen ble verre og verre etter som de fikk barn, og det underbygges av anbefalingen fra biskopen der han henviser til at den voksende familien har behov for ro. Det går imidlertid klart frem at det var en lettelse endelig å kunne slå seg ned på Kirkenes. Dette ser vi i måten hun avslutter kapitlene som omreisende på:

Imidlertid var Sydvaranger prestekald blevet ledig, og nu endelig haabede vi at faa et fast hjem og komme til ro efter alle vore reiser i fire aar. Vi tog oss en tur derhen for at bese os, og der likte vi os godt og ønskede bare, at vi maatte komme dit. Gudskjelov, det ønske gikk da i opfyldelse, og nu skulde vi da endelig faa et hjem vi ogsaa (ibid: 83).

Distanse

Mads le Maire har en høflig tone når han skriver, selv om han reagerer negativt på enkelte ting, som gammenes forfatning. Som prest hadde han en rolle som alle sognebarnas «far», noe som fremheves flere ganger i teksten. Han hadde på den måten et spesielt tillitsforhold hos befolkningen, med embetsmannens status i seg selv øverst på rangstigen. Siden han omtaler seg selv en del i 3. person, har han dermed bevisst valgt en mer distansert tone enn Dikka som på sin side forteller i jeg-form. Mads er overbærende overfor sine sognebarn, men ydmyk overfor Gud. Folks avhengighetsforhold til en autoritet kombinert med autoritetens lojalitet til statskirka skapte ikke en likeverdige bro mellom presten og lokalbefolkningen.

Når le Maire omtaler seg selv i tredje person gjennom boka, og når han ser sine møter og opplevelser mer utenfra enn Dikka kan man spørre seg om han allerede da det ble opplevd hadde knekt kodene som skal til for å være til stedet i situasjonen, og senere beskriver dem mer distansert? Eller hadde han hele tiden som autoritet denne distansen med seg i møte med folk, selv om han behersket og respekterte situasjonene og menneskene? Man kan anta at avstanden var der hele tiden, men ble ytterligere forsterket i de skriftlige fremstillingene.

”Kodeknekkingsprosessen” er han oftest forbi i fremstillingen sin. I Dikkas beskrivelser er nettopp mangelen på innsikt i koder ofte konfliktpunkter, som igjen fører til avstand.

Hvordan så de seg selv som medborgere?

Verken Dikka eller Mads gir inntrykk av at de opplever seg selv som en integrert del av lokalbefolkningen i Sør-Varanger. Den distanserte måten å skrive om folk på, indikerer at avstand har vært implisitt og førende for kontakten mellom dem som del av kirkens embetsstand og «sognebarna». Vissheten om at de var på stedet i en avgrenset periode, kan også ha spilt inn i selvforståelsen som en «tilleggsfaktor» til kommunens borgere, selv for Mads med sin lange virketid.

4.3.2 Religionsmøter

Her vil jeg se på hvordan Dikka og Mads forholdt seg til de lokale religiøse formene de møtte i Sør-Varanger, som hovedsakelig var læstadianismen, den russisk ortodokse troen, og den tradisjonelle samiske religiøsitet.

Forhold til læstadianismen

Som norsk prest var Mads, og i sin tid Dikkas mann, i mindretall med virke i et stort distrikt. Han var i tillegg en som kom utenfra. De læstadianske predikantene kom fra området, og representerte et overtall befolkningsmessig, så lenge antallet finske og samiske innbyggere var dominerende. Dette satte presten i en posisjon der hans makt og innflytelse ikke fra før var selvsagt og etablert, men der oppdraget var å bygge opp en sterkere posisjon for den norske statskirken i periferien. Presten og andre embetsmenn tilhørte en samfunnsordning som skilte mellom klasse/status. Religiøst gikk skillet mellom kristen tro (inkludert den læstadianske og russisk ortodokse) i motsetning til vantro, det vil si uoffisiell religiøsitet.

Kari Storaas (2007) tar opp hvordan læstadianere i Sør-Varanger på sin side skilte mellom ikke-læstadianere og *troende*, fremfor å skille mellom etnisitet eller klasse. Dette skillet var imidlertid av mer moralsk karakter, der arbeidsdyktighet var høyt verdsatt i selvberging, primærnæring og naturalhushold; livsopphold som de finske innvandrerne representerte. Overfor embetsmenn og funksjonærer manglet man erfaringsgrunnlaget (eller treffpunktene, min kommentar) for å kunne vurdere deres dyktighet på samme måte, da den hadde mer form av «hodearbeid». Men deres vennlighet, moral og ærlighet kunne man vurdere, samtidig som

man også kunne forakte eller frykte myndighets makt om den ble brukt utidig. Storaas mener følgelig at flere samspillende faktorer kan framstå slik at de var uttrykk for læstadiansk klassemotstand og etnisk dikotomi, uten at det nødvendigvis er tilfelle (Storaas 2007:58).

Den finske befolkningen sitt forhold til norskspråklige representanter for staten var (som nevnt før) oftest lærere, først omreisende og etter hvert fastlokaliserte. I den grad det var status i å beherske norsk, var lærerne «finere» enn finsktalende, men beundring av den boklige lærdommen kunne begrense seg til den religiøse bruken. Man trengte ikke beherske norsk for å drive sine primærnæringer, og en finsk fisker eller jordbruker kunne bli mer velholden enn en norsk. Presten og legen hadde høy sosial status, men deres oppgaver var å tjene befolkningen. Når prest og lege kom til distriktene, bodde de hos norske handels- eller embetsfolk, men var det ingen norske der, bodde de hos kvenene. De samiske veiviserne deres bodde hos samer, eventuelt kvener, men ikke de samme som embetsmennene bodde hos. Dette så vi eksempler på både i nærlesingen av Mads og Dikkas bok i kapittel 4.

Storaas mener at læstadianerne eller finsktalende generelt, ikke ble konfrontert med noen norsk *rikmannsklasse* i Sør-Varanger, men derimot embetsmenn med varierende inntektsnivå. Disse kunne likevel representere en ”forfinet” bykultur, og borgerlige, moderne og kulturelle trekk som hørte overklassen til og som skapte reaksjoner hos læstadianerne (Storaas 2007:59).

Dikka faller rett inn i dette konfliktpunktet, med sine medbrakte standarder på både klær og hjem. De rangeres som bedre enn de hun opplevde særlig hos den læstadianske familien hun bodde hos ved begynnelsen av sitt opphold grunnet finsk språkopplæring for mannen (som vist i del 4.1). Hun fremhever og kritiserer de læstadianske skikkene og levesett, og føler seg ikke hjemme.

Mads på sin side refererer til læstadianismen slik han møter den formelt ved predikanten Hellander. Mads snakker beundrende og pent om predikanten. Han trosset usikkert føre og Lagerthas protester fordi det var så viktig for han å møte Hellander (som vist i del 4.2). Denne innstillingen er kanskje uventet når det på Mads sin tid ble hevdet de læstadianske predikantene ville undergrave prestenes stilling, siden de var kritiske til kirken og vanekristendommen. Læstadianismen fremsto som en «konkurrent» til kirka, som på sin side slet med institusjonaliseringen, særlig i nord. Mads sin holdning til læstadianismen avspeiler

ikke kirkens når det kommer til mistenksomhet. Mads verken kritiserer eller nedvurderer. Det ble viktig for le Maire å vise respekt for å vinne gjensidig respekt.

Den russisk ortodokse kirke

Ekteparet Christophersen sitt forhold til menigheten på russisk side av grensa, var ikke preget av noen særlig «nærhet» i en fortrolig betydning. Dikka er med på besøk til den russiske menigheten, og beskriver mer ytre ting enn hvordan forholdet var mellom dem og de russiske. Språket var et problem som gjorde sitt til avstandsfaktoren, men også ulike skikker nevner hun, og da særlig i forhold til måltider og traktering. Som prestekone var det naturlige referansepunkter i og med at vertinnerollen var en markant del av henne på hjemmebane. På besøk hos den russiske prestefamilien legger hun merke til hvordan de drikker teen sin, og hjemme hos seg selv må hun forholde seg til fastetradisjonen til russiske vedkjørere som hun skal servere. Skikkene kritiserer hun mer eller mindre eksplisitt, men ikke den ortodokse religionen i seg selv i særlig grad.

For le Maire sin del er nærheten til Russland, og den russiske menigheten et sentralt tema. Han forteller om møter med den russiske presten, samt besøk til Boris Gleb. Sagnet om den hellige Trifon, som det etter sagnet skal finnes en hule etter ved fjorden mot Elvenes, beskrives tidlig i boken, sammen med kirkene som var reist til ære for de russiske helgenene Boris og Gleb. Besøk til Petsjenga kloster beskrives fyldig om både byggene, messen og menigheten. Han skriver ikke kritisk om den ortodokse religionen, og er heller fascinert over de russiske skikkene enn kritiske til dem. Siden han brukte tolk, fikk han en dypere innsikt i dem enn Dikka, dessuten hadde han prestens innsyn i det som foregikk.

Om samisk naturreligiøsitet

Dikka beskriver ikke nære erfaringer med den tradisjonelle samiske naturreligiøsiteten. Hun har ikke kommet nær nok lokalbefolkningen til å ha blitt konfrontert med den, og den var heller ikke en naturlig del av hva møtepunktene mellom sognebarna og presten. I møte med kristne representanter ble den lagt vekk, og det kan være grunnen til at hun ikke har direkte beskrivelser å komme med. Men ved å omtale samene som «naturbarn», kan vi lese hennes tilnærming til dem som primitive i levesett og verdensanskuelse.

le Maire oppsøkte folk hjemme, men heller ikke han har direkte møter med tradisjonell samisk religiøsitet beskrevet. Det stemmer overens med det at den ble lagt vekk mens det

kristne budskapet var i fokus. Men i fortellinger om enkeltpersoner har han noen beskrivelser å komme med, for eksempel når det gjaldt den fattige sjøsamen Birgit-Per som var redd for at hvis lusene hans ble borte betydde det at han kom til å dø. Dette nevner le Maire som samisk overtro, og overtro er nok dekkende for oppfattelsen hans av hva den samiske religiøsiteten generelt var.

Jeg finner at verken Dikka eller Mads anså samisk religiøsitet og naturtro som noe de trengte å ta stilling til, fordi den ikke var reell i kristen-religiøs betydning, men kom av «manglende opplysning» av naturfolket. Der Dikka i sin tid «morer seg» over de primitive naturbarna, synes Mads noen år senere synd på dem. Oppgaven til sogneprest Mads le Maire som «far» var å hjelpe sognebarna til å bli siviliserte. Samisk religiøsitet og naturtro ble ansett som overtroisk, naiv og fremmed. Siden forskjellen var stor til den kristendommen presten kjente, hevet han seg i stedet over den (Kristiansen 1996:51f).

4.3.3 Sosiale statuser

Dette kapittelet handler om Dikka og Mads sine perspektiver på samfunnet sett ut i fra deres sosiale statuser. Først vil jeg se på to viktige premisser for de sosiale statusene, nemlig deres kultur- og klassetilhørighet i møte med den lavere klassen i lokalbefolkningens. Så ser jeg Dikka og Mads sine sosiale statuser i tilknytning til embetsrollen, for til slutt å ta med noen aspekter ved påvirkningen i tiden de levde i.

Kultur og klasse

Skiftet i tiden, på vei bort fra det folkereligøse til en mer vitenskapelig anskuelse, skjedde samtidig med den pågående nasjonsbyggings politiske og ideologiske endringer. Det å dokumentere nasjonens folketro slik den var for å bevare minnet om den for ettertiden, ble et ideal etter den romantiske ideen om en felles plattform, den nasjonale identiteten skulle styrke den nye fellesskapsfølelsen. Dokumentasjonen gjaldt også nedtegnelser av eventyr, som tidligere hadde hatt en viktig rolle i regulering av samfunnets normer og regler, og forholdet til naturen. Samfunnet ble mer regulert i kraft av større offentlighet med nedskrevne lover og regler.

Samene og lokalbefolkningen i Sør-Varanger ellers hadde fortsatt et nært forhold både til natur og muntlig overføring av hvordan de forholdt seg til samfunnet. Utfordringene (med lav

deltakelse og språkpolitikken) i skolen gjorde at mange ikke var skrivekyktig eller forsto norsk godt nok. Uskrevet kunnskap ble ansett som mindre viktig og ikke på nivå med den skrevne, vitenskapelige. Det muntlig overførte ble oppfattet av det offentlige samfunnet som at det lå bak i utvikling i forhold til det skrevne. Siden denne ikke-offentlige (uoffisielle) kunnskapen ble nedtegnet senere som folkloretadisjon, og i oppfatning av at samene sto tilbake i utvikling kulturelt, kan man hevde at den fremsto som mytisk og ikke vitenskapelig. Dette har da vært en viktig understøtter til å vedlikeholde en (romantisk) oppfatning av samene som eksotiske og enkle, med et slags mystisk forhold til naturen. Men der nedarvet kunnskap og erfaring i naturen i praksis samtidig ble det som ga anerkjennelse i gitte settinger. Selve anvendelsen av det uskrevne var det synlige for utenforstående, og dermed håndfast. Den bakenforliggende, usagte, felles forståelsen blant utøverne var usynlige for utenforstående. «Produktet» ble dermed videreformidlet og fortolket av kontekstløse utenforstående, uten mulighet for korrigering av utøverne selv.

Embetsmennene tilhørte borgerskapet, og var dermed en del av det dannede samfunnet. Siden en vanlig oppfattelse var at dannelse og opplysthet utgjorde deres kulturelle nivå, skilte de mellom det kulturelle borgerskapet og de ukultiverte, udannede finnmarkinger som for eksempel ble beskrevet i mange reiseskildringer på slutten av 1800-tallet. Finnmark ble der gjerne beskrevet som et område som manglet kultur (Mathisen 1994:32). En såkalt «høykultur» som borgerskapet representerte, hadde preg av denne klassens strenge moral- og verdinormer. Borgerskapet ble den «kulturbærende» klassen som også definerte hva kultur var, og målt med deres referanserammer ble lokalbefolkningen tolket dit at kulturen manglet.

Antall fattige i Sør-Varangers befolkning var betydelig mot overgangen til år 1900 (Jmf del 2.4), hvilket betød at en stor del ble ansett «umyndige» i samfunnet. Mottok man fattigstøtte, mistet man stemmeretten i følge reglene ved innføringen av allmenn stemmerett for menn i 1898 (Bergkvist og Hovdhaugen 2013). Regelen ble videreført ved innføringen av kvinners stemmerett i 1913, og førte med seg en stor økning i antall suspenderte borgere på landsbasis. Fattige ble slik betraktet som mindreverdige, og uten tilgang til politisk og sosialt medborgerskap i samfunnet (ibid).

Siden skillet mellom klassene var så synlige og betydelige, og ikke minst i stor grad knyttet til etnisk tilhørighet, må kulturforskjellene regnes som gjensidig opplevd. Forskjeller i prestefolkenes og lokalbefolkningens kulturbakgrunner var en grunnleggende avstandsfaktor.

Sosiale statuser

I Sør-Varanger var embetsmenn mot år 1900 hovedsakelig norske, og fikk følgelig liten motstand politisk da samiske og finske ikke sto i en posisjon til å opponere. Man kan si at den norske embetsstanden hadde en slags «monopol» på samfunnsstyringen. I takt med industribygging og det raskt voksende arbeidersamfunnet straks etter overgangen til 1900, skjedde en endring i det politiske miljøet som også gjorde at det ble satt flere spørsmålsteget ved for eksempel arbeidernes rettigheter, og dermed større synlige uenigheter mellom folket og de som styrte.

Denne endringen hadde skjedd fra Christophersen til le Maires tid i Sør-Varanger. le Maire hadde en utsatt posisjon som politiker, men dette kommer ikke frem i boka. Hvordan kombinerte han presteembetet sitt med politikken? Mads le Maire var som leder av skolestyret i Sydvaranger, en direkte forlenget arm for fornorskningssarbeidet i skolene. I debatten om lærernes undervisningsspråk, var han programforpliktet til å stille seg på den strenge språkpolitikken side. Han var dessuten en personlig venn av Bernt Thomassen, Finnmarks skoledirektør. Thomassen var innbitt motstander av å bruke samisk morsmål i undervisningen, og av stortingsmann Isak Saba som kjempet for det. Thomassen og Saba hadde en skarp offentlig debatt gående, og Thomassen gikk kraftig ut mot alle embetsmenn i Finnmark som kunne tenkes å stå på Sabas side. Når det fra kirkelig hold var fokus på at morsmålet var viktig for å nå frem med det kristne budskapet, var det ikke uvanlig at prester var kritiske til fornorskningen²³. Derfor må le Maire ha vært i en situasjon der han sto i fare for å komme i et dårlig lys hvis han ikke var tydelig på at han sto på skoledirektørens side. En som også satt i skolestyret i Sydvaranger, var Andreas Wessel, kjent for å ha radikale politiske synspunkter, og som hadde stilt seg på Sabas side i debatten. Da Thomassen fant ut dette, måtte Mads som leder svare på om noen direkte forbud om å bruke samisk som hjelpespråk gjaldt i skolekretsen, noe det ikke gjorde (der eller noen andre steder i Finnmark). Det var ikke forbud mot det i skoleinstruksen av 1880, men målet var å avvikle samisk og kvensk språk) (ibid). Wessel og le Maire var i utgangspunktet omgangsvenner de første årene

²³ Grenersen, Geir (04.02.2011): «Saba vs. Thomassen. Stortingsrepresentant Saba mot skoledirektør Thomassen- striden i 'Skolebladet' vinteren 1906-1907». <<http://www.utdanningsnytt.no/4/Meny-A/Meninger/Kronikk/Saba-vs-Thomassen/?mode=print>> [Lesedato: 10.3.13]

av le Maires virke, før de ble stående så langt fra hverandre politisk at det ble umulig.

I forlengelsen av dette melder spørsmålet seg om hvordan le Maire fremsto som sogneprest, og samtidig representant for fornorskningspolitikken? Kan han ha vært todelt i sitt syn på bruk av morsmål; at for skolens del var overgangen viktig, mens i kirken var morsmål viktig? Kan det tenkes at han så for seg skolen på vei mot den nye norske tid, mens kirken også tok seg av de som enda ikke var kommet dit? Jeg kommer til at hans embete må tenkes å ha stått over den politiske i overensstemmelse med den lutherske kallstanken. Dermed kunne han samtidig stå for en forfektelse av overgang til norsk språk, og overføring av det kristne budskap på morsmål for de som ikke var «språkvasket» enda.

Andre store utfordringer i lokalsamfunnet som fattigdom og store sosiale forskjeller i befolkningen grunnet lav levestandard og helsemessige forhold, var satt under debatt i le Maires tid. Men han gikk ikke inn som en forkjemper for de svake i samfunnet slik som for eksempel ekteparet Wessel gjorde. Da le Maire overtok ordførerstillingen etter Andreas Wessel, gikk det politiske styret fra sosialistisk til borgerlig. Mye av lokalsamfunnets kampsaker dreide seg om fortsatt om Sydvarangers drift og arbeidere, men det var store debatter i avisene om de sosiale forholdene i periferien.

I Dikkas tid var ikke de offentlige debattene kommet enda i den grad. Det kan være grunnen til at Dikka fremstår som mindre politisk engasjert utad, men det at hun var borgerlig, ung og kvinne, og uten stemmerett må tenkes å ha vært viktige grunner til det. Hun var ikke forventet å engasjere seg politisk, og gjorde ingen opprør mot det. Hun har ikke unngått å se de sosiale problemene i samfunnet, men det har ikke angått henne personlig.

Felles for Dikka og Mads var tilhørigheten til borgerskapet og kirken. Forpliktelsene til statskirken og til øvrigheta veide tyngre enn viljen eller evnen til å ta standpunkt til de økonomiske og sosiale begrensningene som lokalbefolkningen levde under. Det «politisk korrekte» i deres tilfelle, var at lokalbefolkningen skulle oppdras til arbeid og opplyses.

Synet på den samiske kulturen i avsidesliggende samfunn som noe som skulle gå over med hjelp fra norsk øvrighet, var også en del av den offentlige debatten. Kritikkk gikk ut på at de sosiale problemene var selvforskyldt i nord, på grunn av manglende evne og vilje til å komme seg ut av det uopplyste. Man mente folk var late og derfor var selvforskyldt i at de ikke hadde

mat nok i vinterhalvåret. Motsatt ble en manglende innsikt i forholdene fra sør hevdet, om dårlig fiske og år med karrig jordbruk som var viktige årsaker til nøden. Hjelp ut av fattigdommen kunne således ikke foregå kun ved opplysning og en oppfordring til selvhjelp. De som sto opp for de svake i samfunnet, og som mente det offentlige burde hjelpe dem, kunne bli sett på som opprørere, og naive, som for eksempel Ellisif Wessel.

I denne debatten har statskirkens representanter i nord kommet i en situasjon der de selv kunne bli kritisert for ikke å ha gjort en bra og rask nok jobb for å få lokalbefolkningen ut av tilstanden som presten skulle hjelpe dem til å våkne opp av. En formynderrolle hang nøye sammen med embetet, og var både noe som kneblet, men også beskyttet dem fra å ta stilling i offentlige debatter. Slik kunne religion og embetets utøvelse være en maktfunksjon å «gjemme seg» bak.

Staten og dens formynderfunksjon på vegne av nasjonale interesser og som den viktigste sentrumsinstans i landet, var sterkt gjeldende. Nord-Norge har gjennom historien blitt betraktet som et problemområde i Norge både materielt og kulturelt, og som måtte utvikles for å komme på landets nivå for øvrig. Statens utviklingsfunksjon har vært kimen til maktforholdet som opp gjennom tidene har vært en motsetningsfylt opplevelse av å bli styrt av andre, av å være underlagt et statlig formynderskap. Dette kommer av store sosiale og kulturelle forskjeller mellom sør og nord, og mellom myndighetenes eksperter sørfra og lokalbefolkningen i nord. Nordfra sees staten som et sørnorsk fenomen som representerer avstand og utilgjengelighet, samtidig som den innvirker individuelt på folks liv (Brantenberg m.fl 1994:420).

Dikka og Mads sine sosiale statuser og den sosiale avstanden til lokalbefolkningen passer inn i det samme perspektivet. Som representanter for statlig øvrighet har de vært en del av det styrende, statlige formynderskapet med makten som det førte med seg. Folk i nord sin avstand og utilgjengelighet til staten har definert også relasjonen mellom dem og lokalbefolkningen.

Folks tidligere erfaring med norske embetsmenn dreide seg i stor grad om håndhevelse av skatter, og utøvelse av rett tro. I grenseområdet kunne man pålegges skatt fra opptil tre land ettersom man benyttet området på tvers av grensene gjennom årstidene. Noe som gikk hardt utover økonomi og virket truende på folk og samfunn, derfor ville man helst prøve å unngå dem. Lokalbefolkningens skeptiske forhåndsoppfattelse av representanter for staten, kom av

overformynderiet som spesielt skatteoppkrevdere, og også misjonærer bedrev på oppdrag av staten. Derav kom stor avstand mellom øvrighet og befolkning, noe som også prestene i sin tur «arvet». Selv om det skulle være avstand mellom standene, var prestene også avhengig av tillit for å nå frem med budskapet sitt. Prestens oppdrag var på vegne av staten, og embetsmannens rolle var den man møtte lokalbefolkningen ikledd uansett situasjon. I møte med andre i samme stand, har man kanskje kunnet være mer privat, men tittelen var det som definerte hvem man var. Å fylle embetsrollen sin var en dedikert livsstil, og ingen ni til fire jobb. Å fylle sin rolle som prestekone, var likeledes en livsstil, men da var det prestens oppgaver som definerte konens rammer, slik at hun indirekte representerte staten.

Påvirkning i tiden

Stein R. Mathisen er opptatt av å få frem «de erkjennelsesmessige rammene som enhver kunnskapstradisjon skjer innenfor» (Mathisen 1994). Selv om verken Mads eller Dikka representerte forskningens vitenskapsmenn, var de som del av den utdannede embetsstanden påvirket av de rådende strømningene i den vitenskapelige verden. De var selvsagt barn av sin tid. Vi kan ikke forvente at de skulle kunne løfte seg ut av sin samtid og se alle sammenhengene mellom økonomi, politikk og forskning som vi ser tydelig i ettertid. Likevel er det på sin plass å reise spørsmålet om ikke moralske betenkeligheter burde ha meldt seg «når modernitetsprosjektet ofret både mennesker og kulturer på framskrittets alter» (ibid: 21f). Derfor er det desto viktigere at disse sammenhengene avdekkes, ikke bare for vitenskapens aktører, men også de som kom til bidra med frittstående, personlige, kilder.

Både Dikka og Mads overvar Just Qvigstad (1853-1957) og hans dokumentasjonsperiode av samene i Norge. Qvigstad var virksom i en uvanlig lang forskerkarriere, ettersom han levde til han ble 104 år gammel. Han var som tidligere nevnt ansatt som lærer på Tromsø Seminarium fra 1878. Forskningstradisjonen Qvigstad tilhørte, som ofte kalles for «lappologien», tilhørte en periode preget av omfangsrik, empirisk dokumentasjonsvitenskap. Samtidig som han gjorde mange og grundige studier av samisk språk og kultur, var han en del av den rådende overbevisningen om at den samiske kulturen var i ferd med å dø ut, og at det beste for samene derfor var undervisning på norsk språk (ibid: 20). Jeg følger det som Mathisen hevder; nemlig at disse tilsynelatende motstridende posisjonene kan forklares med at Qvigstad og mange vitenskapsmenn i sin samtid (og dermed mange embetsmenn, min kommentar), virkelig trodde at de kulturteoretiske synspunktene i evolusjonismen stemte, og at derfor kom sosialdarwinismens argumentasjoner til å spille en stor rolle. Dermed ble det moralsk riktig å

hevde en overgang fra samisk til norsk, for å «hjelp dem» til å bli likeverdige deltakere i det norske samfunnet (ibid: 31). Vi kan tilføye Friis og den oppfatning han sto for; at ved hjelp av blandingssekteskap mellom samer og kvener, og i neste omgang kvener og nordmenn, ville samer og kvener kunne heve seg opp på et høyere nivå først fysisk, og så språklig og kulturelt (Talseth 1999:80f).²⁴

Det samme paradokset gjenspeiler i stor grad den økte interessen for etniske tradisjonelle kulturer innenfor folkeminneforskning som bredte seg, samtidig med den nasjonsbyggende modernitetsbevegelsen. Det innsamlede materialet ble betraktet som noe ”annet”; fra et annet fortidig, mer «primitivt» folkeslag. Slik ble det innsamlede materialet sett på som minner, og ikke deler av en pågående kulturell prosess.

4.3.4 Kjønnsperspektiv

Her vil jeg beskrive hvordan jeg ser Dikka og Mads ut i fra et kjønnsperspektiv. Noe har jeg allerede kommet inn på i forbindelse med sosiale roller og statuser, så jeg begynner kapittelet med å oppsummere i forhold til det. Jeg har dessuten funnet at deres tilnærming til *natur* kan knyttes til kjønn, og jeg går deretter videre til å belyse dette.

Kjønnsroller

Knyttet til Dikka og Mads sine kjønnsroller var ytre skapte forventninger og egne forventninger til hva rollen skulle innebære, og uløselig knyttet til dem som prestekone og prest. Som ung kvinne hadde Dikka begrensede muligheter for utdanning og spillerom i samfunnet, og tilhørte den private sfære. Som voksen, utdannet og erfaren prest, og dessuten politisk aktiv, var Mads en del av det offentlige samfunnslivet.

Prestekonerollen er en ufravikelig en del av det kirkelige miljøet, og henger nøye sammen med kvinnerollen i samfunnet for øvrig (Lervåg 2007: 7). Omsorgen for barn var grunnleggende, og den representative delen av hjemmesfæren var likeså kvinnens domene. Hvis vi ser på hvordan Dikka opplevde vertinnerollen, sier hun at det kunne være vanskelig å

²⁴ Talseth refererer til Friis: *En sommer i Finmarken, Russisk Lapland og Nord-Karelen*, Kristiania 1880.

kommunisere både språklig og på grunn av ulike skikker. Hun hadde et stort ansvar for at besøket skulle bli vellykket, og vi aner at det var noe stivt over slike selskaper (1902: 85).

Med sitt virke som innebar å reise rundt og snakke med ulike folk var prestens rolle i motsetning til prestekonas, utadrettet. Presterollen hang sammen med kallet om å tjene Gud, innenfor kirkens maktstrukturer. Makten overføres til presten som igjen definerer hans posisjon i samfunnet. En ytre forventning og også forståelse av seg selv som sognebarnas «far», likeledes som familiens overhode, viser at å være myndig og beskyttende var knyttet til mansrollen. Slik rangerte prestene seg selv over allmuen, og som menn over konene. Måten Mads utøvde sin politiske makt på, kan vi se et eksempel på der han (mens han var ordfører) påvirket Fylkesmannen til å endre handelsordningen etter 1914 med rasjonering av blant annet mel (1982:16). Dette gjorde han etter at en «skolt» kom til prestegården og fortalte om nød på grunn av at de ikke fikk handle på Kirkenes.

Så lenge denne inndelingen i forventninger til utøvelsen av kjønnsrolleidentitet sto fast, ble konene automatisk rangert under mennene. Verken Dikka eller Lagertha setter spørsmålstegn ved dette, og selvrangeringen er deretter. Som del av kirken der det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret sto sterkt, var det heller ikke rom for dem til å gjøre noe «opprør», hvis de skulle ha følt behov for det. Skillet mellom kvinner og menn var skapt av Gud, og makten fulgte menn. Dessuten tilhørte de den bedrestilte delen av samfunnet, og som prestekoner hadde de god levestandard og tjenestefolk med friheten som det innebar, i motsetning til den mindre velstående delen av befolkningen.

At menn og kvinner generelt i samfunnet hadde ulik status ut i fra kjønn, gir i seg selv et skille i autoritet der prestekonen «naturlig» var rangert nedenfor prestens. Men selve embetsstandens autoritet som sådan innga et autoritetsskille utad som også løftet prestekonen opp i forhold til det nedre sjiktet av befolkningen, inkludert den mannlige delen. Slik kan man si at maktrelasjonene definerte måten å vurdere seg selv i forhold til andre, og en vurdering av egen og andres status fulgte med i møte med folk.

I noen sammenhenger kan ordvalg forsterke inntrykket av Dikkas kvinnelige versus Mads sin mannlige måte å orientere seg på. Dikka er opptatt av, og uttrykker seg om folks klær og interiør på en nedvurderende måte, selv om det er hennes egen omgangskrets som nevnes. Gjennom linjene leses at hennes egne standarder ligger på et høyere nivå. Som kvinne fra et

høyere sosialt lag «sørfra» kan man tenke seg at hun var både opptatt av, og oppdatert på mote, og vant til å ha det «pent» rundt seg. Da ble både den læstadianske «enkeltheten», og den varierende standarden på boligene Dikka bodde i, synlige og håndfaste rangeringspunkter. Understrekende ord hun bruker slike i omtaler er (som vist i kapittel 4.1) *civilisered* (1902:26), *tarvelig* (ibid:27), kledd som *skurekjerring* (ibid:27).

Mads uttrykker seg ofte i «høytidelige» ordelag, med sitt «faderlige» perspektiv mellom linjene som også rangerer, både i omtale av andre, seg selv og omgivelsene. Ord som forsterker denne fremstillingsmåten (som vist i kapittel 4.2) er den *store og hjertensgode predikant* (1982:117), *skibbrudne* (ibid.30), *troskyldige* (ibid.22), og (om nysnø på bakken): *kvite brudedrakt* (ibid.52).

Kvinnelig kontra mannlig tilnærming til naturen

Et fellestrekk ved Dikka og Mads er at de er opptatt av, og beskriver sine opplevelser av Finnmarksnaturen, på godt og vondt. Tilnærmingen til naturen var ikke noe jeg i utgangspunktet hadde på listen over å vektlegge, men jeg fant det tidlig i lesingen relevant også i et kjønnsperspektiv. Begge bruker stor plass til beskrivelser av naturen, så temaet fremsto betydningsfullt. Bakteppet er deres samtids herskende nasjonalromantiske syn på naturen i nord, der periferien gjerne fremsto som tiltrekkende, men ukultivert.

Mads har en eksplisitt romantisk tilnærming til naturen, han er mindre skeptisk i naturskildringene enn Dikka er. Dikka virker nærmest redd i krevende situasjoner, mens Mads noen ganger tvert i mot fremstår overmodig. Å føle at han behersket elementene innga en mobil selvsikkerhet, i tillegg hadde han bokstavelig talt langt mer fartstid enn henne ute. Når det gjelder naturen og klimaet taklet de det altså svært ulikt.

Når man tar borgerskapets kvinnesyn på 1800-tallet med i betraktingen, samsvarer det med Dikkas fremstillinger av naturopplevelser. Eva Marie Talseth (1999) tar opp sitt inntrykk av kvinnelige reisendes skildringer på bakgrunn av kjønnsroller som polariserte slik at i utgangspunktet hørte kvinner til hjemmesfæren, mens menn tilhørte det øvrige, offentlige samfunnet. Gifte borgerskapskvinner var umyndiggjort i den forstand at de ikke tilhørte arbeidsmarkedet og derfor ikke bidro økonomisk til husholdet. Talseth peker på at dette synet videre gjorde seg gjeldende for kvinner på reise i den forstand at de ble sett på som «hjelpeløse», da de opptrådte utenfor sin egen sfære (Talseth 1999:96). En slik hjelpeløshet er

det nettopp jeg opplever hos Dikka.

Her kan forklaringen også ligge på hvorfor det gikk så lang tid før Dikka utga sin bok. Synet på kvinnelige (reiseskildrings)forfattere var preget av det samme kvinnesynet. En bok-utgivelse innebar et økonomisk aspekt, som jo var en del av den mannlige samfunnsfæren, og det kunne bli sett på som «[...] upassende og ukvinnelig både å reise og å utgi bøker» (ibid: 96).

Talseth (ibid:98) nevner *ventende kvinner*. Hun har funnet at kvinner som satt bekymret tilbake og ventet mens mennene var ute på reiser og ekspedisjoner, oftere ble nevnt i mennenes beretninger enn de kvinner som unntaksvis var med i reisefølget. De ble også sjeldnere nevnt om de mestret strabasene, enn om de måtte ha hjelp for å komme frem eller ga opp.

Jeg finner dette punktet om ventende kvinnene interessant både i Dikka og le Maires tilfelle. Dikka beskriver riktignok sin egen historie, men hun har denne «hjelpeløse» rollen under reise, særlig i begynnelsen. Samtidig ble hun ved flere anledninger igjen på stedet der de bodde for øyeblikket, hvis mannen hadde kortere prestekall i distriktene. Men den bekymrede tonen er ikke særlig sterk hos henne, derimot virker hun tilfreds med å slippe å flytte så mye på seg når hun først bodde på steder hun trivdes.

I le Maires tilfelle, finnes den ventende prestefruen i bakgrunnen. Et fåtall ganger nevnes hennes bekymringer, men utover dette nevnes Lagertha så å si ikke i Mads sine beretninger. Ved at han gjør et poeng av sin ventende og bekymrede kone, plasseres hun inn i en passiv ventende kvinnerolle og han inn i en aktiv, reisende mannsrolle. Går vi til stikkprøvene av brevene hennes (del 3.2), vises det at ventetiden kunne bli lang mens mannen var på reisene sine, og at hun ofte uroet seg for han.

4.3.5 Ektefellens stemmer

Ektefellene er i bakgrunnen i begge tekstene, og nevnes ikke ofte. Hos Dikka møter vi Christian Christophersen tidlig i skildringen, under reisen nordover. Han fremstår som en som deler opplevelsene med henne, med varme og overbærende humor. De var nygifte, og opplevde den nye tilværelsen sammen. Etter hvert i boken, er han mer i bakgrunnen, og

nevnes oftest i forbindelse med forflytning til eller fra tjenestesteder. Da Lagertha kom til Sør-Varanger, hadde Mads allerede bodd på stedet en periode, og mens han allerede var kjent på stedet, var alt nytt for henne.

De få ganger Lagertha kommer til syne hos Mads, er hun er redd for han på reiser (le Maire 1982:11), eller prøver å overtale han til ikke å dra til Svartaksla på dårlig isføre for å hilse på predikanten Hellander (ibid: 117). Disse situasjonene gir en pekepinn på at Mads kone ikke var like fortrolig med forholdene som Mads. Det ser vi også i noen av utdragene fra hennes private brev fra Kirkenes (jfr. del 3.2). Hadde Mads vektlagt Lagerthas mer betenkte opplevelser av omgivelsene, hadde artiklene hans ganske sikkert hatt en mer nyansert og ikke like gjennomført positiv tone. Hennes problemstillinger er i stor grad usynlig i hans fremstilling, og med tanke på å rekruttere prester, ville trolig en del prestefruer vært mer skeptisk om de fikk ta del i dem.

Dikka måtte, i likhet med Lagertha, ofte vente hjemme mens mannen var på reise. Det var mange farefulle ferder, spesielt vinterstid. Den samme bekymringen for at det skulle skje mannen noe må Dikka ha hatt, men dette nevner hun ikke stort om. Hun virker tvert i mot lettet da mannen skulle tjenestegjøre i Bugøynes, og hun ble igjen i Vadsø en periode. Det var nok hennes lettelse over å kunne bli i Vadsø som dominerte i den sammenhengen. Ektefelle Christophersen prøvde å endre den stadig omskiftende bosituasjonen, og henvendte seg til sin øvrighet (jfr. utdrag av anbefalingsbrev fra biskopen i del 3.1, samt vedlegg 1). Angående hvor de ville slå seg ned, hadde det vært interessant å vite om de egentlig ønsket seg sørover igjen, men at der ikke var ledige stillinger som passet, eller om de hadde et bevisst ønske om å bli nordpå. En grundig arkivgjennomgang av alle søknader og ansettelsesbrev kunne antakelig funnet svar på det, men prioriteres ikke i denne omgangen da det er Dikkas fremstilling som er i søkelyset.

En kartlegging og mer fullstendig gjennomgang av offentlige og private brev bør gjøres ved eventuelle videre arbeid rundt ekteparene Christophersen og le Maire. I denne sammenhengen er bare utdrag fra enkelte brev brukt som speil til hovedkildene, som er de publiserte. På grunn av tidsperspektiv og omfang, har brev i stedet bevisst vært valgt ved stikkprøver. En svakhet ved det, er at en større oversikt over innholdet i dem, ville ha gjort bildet av personene mer komplett eller annerledes. Det offentlige og det private perspektivet til

sammen må kunne tenkes å bli langt mer nyansert enn det som først og fremst kommer ut av en overvekt på det offentlige.

4.3.6 Hvordan forholdt de seg til språk?

Vi har i de foregående kapitlene sett nærmere på hvilke rammer Dikka og Mads hadde å forholde seg til Sør-Varanger-samfunnet ut i fra. Stat og kirke, status og kjønn satte betingelsene, og tidsrommet de oppholdt seg der på, var ulike. Men hvordan taklet de egentlig språkutfordringer de møtte på, som igjen innvirket på oppholdet og opplevelsen av det?

Felles utfordringer når det kom til språk hadde både de, og andre embetsmenn som kom til stedet. Prestene le Maire og Christophersen lærte språk; samisk, finsk og le Maire noe russisk, men han var avhengig av russisk tolk. Christophersen var pålagt å lære samisk og finsk. Språkforståelse var en forutsetning for å nå inn i sine virker, samt i samhandling med læstadianske predikanter og russiske prester. Prestekonene Dikka og Lagertha ser ikke ut til å ha hatt noen ambisjon om eller behov for å lære seg språkene, og det var den norskspråklige delen av befolkningen som var deres «naturlige» omgangskrets. Det var ikke naturlig å lære samisk eller finsk når det ikke skulle brukes i tjeneste. Samisk og finsk var heller ikke noe statusspråk som det var attraktivt å lære seg. Dessuten var det språk som etter hvert skulle forsvinne, etter fornorskningen. For prestene var språkbeherskelse en døråpner, mens for prestekonene var det en barriere i kommunikasjonen med lokalbefolkningen.

4.3.7 Kontrastlitteratur

For å sette Dikka Christophersen og Mads le Maire inn i en kontekst med andre samtidige skrifter er det interessant å speile dem med to valgte utgivelser som jeg finner relevante som kontrastlitteratur i denne sammenhengen. Slik kan jeg sette Dikka og Mads inn i et større samtidighetsperspektiv. Kontrasterende synspunkter og holdninger som andre i samtiden hadde på Sør-Varangersamfunnet, belyser hvor Dikka og Mads sto i forhold til disse. I dette kapitlet vil jeg først se på eksempler fra *Billeder fra Midnatsolens land* (1884-1886) av Magdalene Thoresen, en kvinne som gjorde seg bemerket i sin samtid, og som jeg derfor går ut i fra at både Dikka og Mads kjente til. Deretter ser jeg på *Smaa breve fra Finmarken*

(Thoresen 1918) av Nils Collett Vogt, som kom ut etter Dikkas tid i Sør-Varanger, men som møtte Mads der på slutten av sitt opphold (le Maire omtales i Vogts bok). Jeg legger ikke her vekt på at verken Thoresen eller Vogt ser ut til å ha noen uttalt religiøs tilknytning, og går ikke i dybden på skriftene deres. Her velger jeg å kort ta med noen eksempler på fremstillinger de gjør som utdannede, reisende og deltagende i sine samtiders samfunnsstrømninger, for å finne ut hvor Dikka og Mads står i forhold til disse.

Billeder fra Midnatsolens land

En kvinne som skriver på omtrent samme tid som Dikka, er dansk-norske Magdalene Thoresen (f.Kragh) (1819-1903). Den lærerutdannede forfatterinnen reiste til Norge i 1842 for å være huslærerinne for prost Hans Conrad Thoresens barn. Han giftet hun seg med, og Magdalene ble derved Henrik Ibsens svigermor. De flyttet til Bergen, og som en del av det kunstneriske miljøet der omgikk hun blant andre forfattere som Bjørnstjerne Bjørnson, og hun skrev poesi og anonyme stykker for teateret. Hun ga siden ut en rekke litterære verk. Etter mannens død, reiste hun blant annet til Finnmark, der hun oppholdt seg i perioden 1884-1885. Hun skrev ned opplevelser og betraktninger fra oppholdet. Magdalene Thoresen gir i tobindsverket kalt *Billeder fra Midnatsolens Land* (1884-1886) dramatiske skildringer av voldsom natur, beskrivelser av samfunnsforholdene hun møtte, og hun oppfattet stort sett den åndelige kulturen som håpløs i Finnmark (Talseth 1999:102).

Avmaktsfølelse, en opplevelse av isolasjon og utfordringer med tøft klima er ikke ukjent hos prester og andre embetsmenn i området, og Thoresen trekker disse problemstillingene frem i sine skildringer. Hun var svært skeptisk til embetsmenns midlertidige tilstedeværelse i det «ukultiverte» nord, med sin medbrakte utdanning og kultur. Det synliggjorde gapet mellom den lokale befolkningens utgangspunkt og nasjonaliseringsoppdraget embetsmennene var der på grunn av. De som kom fra sør hørte ikke til her, og i sammenligning ble gapet til mer frustrasjon enn gagn, også for dem selv. De ville kunne ta skade på både sinn og helse av å bli for lenge i nord, og burde derfor ikke være der for lenge om gangen. For å illustrere refererer hun til en gammel historie fra Loppa der presten etter åtte år i tjeneste i desperasjon «[...] en Søndag efter endt Gudstjeneste gikk [...] fra Kirken ned til den vilde Strand og sprang i hele Menighedens Paasyn i Havet» (ibid: 32).

Synspunktene til Thoresen samsvarer ikke med verken Dikka Christophersens eller Mads le Maires blikk. Selv om vi kan ane noe av frustrasjonen rundt den konstante flyttingen fra sted

til sted før ekteparet Christophersen fikk fast bosted i Kirkenes finner jeg ikke at de har delt synet til Thoresen om at oppholdet kunne gjøre dem skade. Hos le Maire finner jeg det helt motsatte synet som Thoresen forfektet, og han gjør et poeng av positive opplevelser med natur og mennesker. Thoresen ser jeg derfor i kontrast til deres skildringer, og går ut i fra at de ikke har tatt negative føringer av hennes synspunkter.

I Thoresens møte med Vadsø rystes hun av kvenenes plass i samfunnet, et folkeslag som hun mener ikke har rett til å ta seg til rette, og som med tid og stunder helst bør forsvinne.

Utgangspunktet er refleksjonen rundt Vadsø som en by med dannelsespotensiale, der en høyere dannelse vil føre byen opp til mer allment akseptabelt nivå, men der de fremtredende kvenene hindrer denne utviklingen. Den nasjonalistiske tankegangen hennes kommer tydelig til syne:

Først og fremst har Byen et Stykke forstenet Vej i sin Kultur, som må brydes op og ryddes ud- det er deres Forhold til Kvænen [...] Foreløpig maa Kvænen overmagtes av Nordmanden, enten det nu sker ved at bøje ham ind under et nationalt Herredømme eller ved at lægge ud med sine Kræfter og gjøre ham Livsbetingelsen sværere ved i Arbejdsdyktighed at maale sig med ham. Nordmanden skal i Kraft af Kulturen være Overherre i sit Land (Thoresen 1884:230).

Magdalene er altså bekymret for at kvenene skal få overtaket på kulturen og området, hun anser at de har tatt seg til rette. Kvenene fremstilles som ”alltid parat” i handel og arbeidsøyemed, og hun mener arbeidsgiverne i byen som gir dem jobb oppfostrer en fremmed arbeidsstokk, og forsømmer den naturlige utviklingen av norsk samfunns arbeiderklasse. I sin reise rundt Varangerfjorden til Langfjorddalen beskriver hun den læstadianske vekkelsen som en annen truende bevegelse som tilhører kvenene. Hun mener at religionstilhørighet er en splittende faktor mellom kvener og nordmenn, og at læstadianismen må begrenses fordi den er en trussel mot samfunnet: «[...] thi Intet er saa smittende som religiøst Vandvid, og Finlapper samt Kvæner ere aandelig svage og irritable folk. [...] Med den stigende Indvandring af Kvæner til Finmarken vil dog Læstadianismen brede sig, [...], og det er en tilbagegang, thi den kan ikke bære et Kulturliv» (ibid: 251f).

Magdalene Thoresen er langt krassere i sin kritikk og karakteristikk av bosetningen i Varanger enn både Dikka Thinn Christophersen og Mads le Maire. Magdalene er kun på gjennomreise, og observerer og analyserer samfunnet bare sett utenfra. Dikka og Mads bor og oppholder seg i mye lengre tidsrom i området. Intensjonene er således ulike, men det sier noe

graden av tankegang innenfor den datidige nasjonalistiske bølgen og etnosentriske samfunnsstrømningene som Magdalene her setter i perspektiv i sammenlikning med Dikka og Mads.

Smaa breve fra Finmarken

Nils Collett Vogt (1864-1937) var en norsk dikter som vokste opp i et konservativt ingeniørhjem i Oslo. Hans far, Jens P. Vogt, innførte hestesporvei i byen. Moren hadde, (som wikipedia formulerer det); «litterære tilbøyeligheter». Radikale sympatier hos Nils førte til brudd med faren og konflikter med skolen, slik at han ble overflyttet til Hamar Katedralskole. Allerede i gymnastiden viste han stort dikterisk talent. Han debuterte med *Digte* i 1887. Selv om han møtte mye motgang for å velge å livnære seg av diktning, ble han også støttet, blant annet av litteraturkritiker Carl Nærup. I alt ga han ut åtte diktsamlinger, og en rekke bøker. Hans siste verk var selvbiografien «Fra gutt til mann».

I boken *Smaa breve fra Finmarken*, beskriver Nils Collet Vogt sitt møte med Sør-Varanger, og møter med sentrale embetsmenn i kommunen (Vogt 1918). Blant annet besøker han prest Mads le Maire. le Maire og kona Lagertha forbereder seg på å flytte til Ringerike etter 17 år i Sør-Varanger. De er vemodige, og forteller Vogt at de kommer til å savne nærheten til naturen, og at de har trivdes godt på stedet.

Vogt snakker med prest le Maire om den radikale revolusjonære arbeiderklassebevegelsen som grep om seg, og Vogt synes le Maire omtaler den påfallende mer forståelsesfullt og mildere, enn han var vant til fra andre norske embetsmenn. le Maire kjenner bevegelsen på Kirkenes «(...) hvor det jo særlig har gaat livlig til. Ideelle kræfter er det, som har ført den frem. Med ideelle vaaben skal den bekjæmpes. Ikke med vold» (Vogt 1918:59). le Maire markerer altså ikke så skarp avstand til arbeiderklassebevegelsen som det ser ut til at Vogt forventet, og stiller seg dermed mer liberalt enn Vogt på dette punktet. le Maire hadde jo fulgt utviklingen både som prest og ordfører, og selv om han som ordfører hadde fått kritikk for ikke å ta nok tak i arbeidernes rettigheter, hadde han en dypere kjennskap til kampsakene og personene bak i lokalsamfunnet enn Vogt.

Vogt reflekterer underveis i boka over samfunnsstrømninger i tiden, som internatskolenes viktige rolle i statens norskopplæring, mangel på søkere til ledige lærerstillinger, og viktigheten i å befeste området mot finsk og russisk grense som norsk. Han oppfordrer flere

embetsmenn til å tjenestegjøre i Finnmark, fordi det er ekstra stort behov for deres gjerning der, og utfordrer unge lærere til å komme oppover. Han påpeker at de bør få bedre betalt, og være i en lengre periode enn noen få år for best mulig å gjøre nytte for seg. Man trenger tid til å bli kjent med, og vant til forholdene. I stedet blir Finnmark sett på som et forvisningssted. le Maire med sitt aktive arbeid for å få besatt prestestillinger i nord samsvarer med Vogt, og de er begge positive til internatskolenes funksjon i språkopplæringen.

Vogt går imidlertid enda lenger: Han mener at «myndighetene har vanrøgtet Finmarken» (ibid: 13), og at dette har skapt en minimal fedrelandskjærlighet hos befolkningen. Internatskolenes fremste mål, vil etter hans mening være å vekke denne opp. Norsk språk og kultur skal lede til bevisst fornorskning, en «oppdragelse», men uten tvang. Vogt sier at «Ett språk i Finnmark er målet!» (ibid: 20). At det kvenske språket er på tilbakegang i området, er et godt resultat av skolenes norsk-språklige opplæring.

Vogt er skeptisk til kvenene, og mener det er hold i påstandene om at det arbeides i det skjulte for et Stor-Finland. Denne oppfatningen er det ikke noe som tyder på hos Mads.

4.4 Konklusjon

I oppgaven har jeg vist at Dikka Christophersen og Mads le Maire med ektefeller møtte mange av de samme utfordringene under sine opphold i Sør-Varanger. Jeg har forsøkt å vise at deres ulike utgangspunkter la føringer for måten å forstå seg selv og andre på. Religion, kjønn, makt og sosial status satte premissene. De var uløselig knyttet til kirkeembetet, og hadde sine oppgaver ut i fra det. Omgivelsene, folket og stedet preget opplevelsene, og satte dype spor. Skriftene til Dikka og Mads beskriver deres virkeligheter slik de framsto for dem.

Jeg har pekt på at når det gjelder Dikkas skildring, påberoper hun seg ikke en objektiv fremstilling, selv om hun relaterer historien sin til faktiske hendelser. Hun har en mer personlig stemme i boka si enn Mads, som med mange fakta skrev i tråd med tanken om en grundigst mulig dokumentasjon for ettertiden. Hans mer objektive form, skrevet i opplysningsøyemed, påberoper seg i større grad å være en virkelighetsfortelling. *Privat* er ingen av dem, heller ikke Dikka. Deres embetsposisjoner filtrerer blickene. Skriftene er ikke

del i datidens pågående politiske debatter, selv om vi skimter Mads sine meninger om språkopplæring og hans politiske påvirkning i enkeltsaker, dog slike med positivt utfall. Han er forsiktig i sine ytringer.

Forfatterne viser begge en oppriktig fascinasjon av stedet ytterst i nordøst som de fikk oppleve, men siden de (selvsagt) var barn av sin tid, er skildringene både eksotifiserende på den ene siden, og på den andre siden preget av den evolusjonistiske tankegangen som preget deres generasjon. Det er fremmede øyne som ser det som beskrives. De tilhørte begge en tid da man generelt beskrev lokalbefolkningen negativt. Dikka er kvassere i beskrivelsene av folk hun møter enn Mads, som er mildere. Han forteller noen enkeltpersoners historier med en slik innlevelse at vi skjønner at han har blitt dem fortalt av personene selv og som viser at Mads fikk god kontakt med flere av sine sognebarn.

Mads ville at flere prester skulle dra til nord for å betjene de ledige prestestillingene, og man kan gå ut i fra at den «positive» fremstillingen er preget av det. Dikkas bok med hennes mer skeptiske tone blir i sammenlikning nærmest en advarsel for å forberede andre prestefruer om hva som ville vente dem av utfordringer i nord.

Religiøsiteten i Sør-Varanger opplevdes fra deres kristne statskirkelige utgangspunkt. Både Dikka og Mads delte opplysnings- og fornorskningstankegangen. Den samiske religiøsiteten kom de ikke nær nok til annet enn å få glimt av, og den var slik stort sett skjult for dem. Læstadianismens slik den uttrykkes for Dikka i hjemmesfæren, besto av store motsetninger i skikker og standarder i forhold til hva hun var vant til. Mads som kom formelt tett på predikantene, valgte å fremheve at han respekterte dem til tross for sin tids uttrykte skepsis fra kirken. En undertone av det russiske kirkesamfunnet som noe fremmed og interessant finnes hos både Dikka og Mads, men for begge preges forholdet av en streben etter å forstå skikkene riktig. Dikka på sin måte som vertinne, og Mads som en i rekken av geistlige rangspersoner.

Man forholdt seg privat til en egen og begrenset sosial sfære innenfor samme krets. Det førte til at man kunne oppleve å ha få «naturlige» venner på stedet, og man var sårbare for konflikter som kunne oppstå av ulike politiske ståsted. Det var langt fra periferien i nord til hjemstedene i sør, og til familie og venner.

Jeg har kommet frem til at siden stedet og tiden mangler naturlige treffpunkter, møttes ikke de tilreisende og lokalbefolkningen kulturelt. Derfor er ikke referanserammene til stede for å bygge bro mellom dem, noe som bekrefter og viderefører avstanden og fordommene mellom embetsstanden, her i form av prestene, og de lavere klassene. Møtene reduseres til betraktninger av «de andre». I veien for naturlige treffpunkter står makt og status sentralt.

Klimaet var uvant og krevende, men også fascinerende, og blir av både Dikka og Mads ofte beskrevet på en harmoniserende måte. Men der Dikka fremstår fremmed og engstelig, er Mads vant og overmodig. At han behersket naturen var en forutsetning og forventning som omreisende prest. Som kvinne var Dikka ikke forventet å utfordre naturen, men forholde seg til den med skepsis. Det var lange avstander og lang reisetid mellom og innenfor virkestedene. Det medførte mye tid på farten for presten, mens prestekona ofte var igjen hjemme med barn.

Prestenes virke var i «felten», og prestefruenes primært i hjemmet. Kjønnssrollene fulgte den generelle delingen i samfunnet, og ble i kirkens tradisjonelle kontekst forsterket i lys av patriarkalsk maktorden. Mads var som prest og politiker en del av en mannlig maktelite. Dikka var en del av eliten i det høyere sosiale lag, men som kvinne uten politisk makt. Begge var svært synlige i samfunnet. De vurderer seg selv i forhold til andre ut i fra maktrelasjonene som statusene innebar, på den måten at lavere status betraktes som laverestilt på rangstigen. Dikka gjennom betraktninger av boforhold og klær, Mads gjennom omtale av folk fra det høyere eller lavere lag i samfunnet.

Manglende språkforståelse var et hinder for prestekonene i kontakt med lokalbefolkningen, mens forståelse var en forutsetning for prestene til å nå frem med sine budskap. I samisk og finsk greide prestene seg greit, mens i russisk var de avhengig av tolk når russerne ikke behersket norsk. Morsmål rommer så mange falsetter at man må gå ut fra at særlig Dikkas mann, men også Mads, ikke har oppfattet alle nyansene, og dermed gått glipp av noe av den grunnleggende forståelsen av den samiske og finsktalende befolkningen i kommunikasjonen med dem.

Som kontrast til Magdalene Thoresens holdninger til at embetsmenn ikke hørte hjemme i nord, og dessuten kunne ta skade av å bli der for lenge (jmf del 4.3.7), ser vi at Dikka står langt fra en slik oppfatning. Hennes frustrasjoner med å tilpasse seg livet i nord går ikke på det prinsipielle, men på det personlige plan. Mads viser ikke slike skeptiske oppfatninger. Han

deler derimot Nils Collett Vogts (ibid.) engasjement i å få flere embetsmenn til Sør-Varanger, og ikke minst viktigheten av norsk språkopplæring. Mads har en mer liberal holdning til arbeiderbevegelsen enn for eksempel Vogt, og ingen uttrykt redsel for et stor-Finland slik Vogt har.

Oppgaven har vist et eksempel på hvordan kirkens representanter som egentlig kom med en statlig instruks om å bidra til omvendelse av den samiske og kvenske tro og kultur, samtidig bidro til dokumentasjon av det de så, og til forståelsen av sin egen rolle. Slik kan de, innenfor sin kontekst, gi ny kunnskap om både prestefolkets så vel som den lokale befolkningens virkelighetserfaring av Sør-Varanger-områdetets religiøsitet.

4.5 Avslutning

I denne oppgaven har jeg forsøkt å komme tettere på prestekone Dikka Christophersen og sogneprest Mads le Maire, og måten de så seg selv og omgivelsene sine på under sine opphold i Sør-Varanger. Det jeg har funnet, er én versjon. Jeg har streifet innom andre kilder som kan gi flere nyanser, men som jeg her har måttet avgrense eller utelate. Offentlige brev, og særlig private brevsamlinger, vil kunne gi andre og mer utfyllende perspektiver. le Maires bildesamling likeså (den er per dags dato ikke digitalt tilgjengelig, men finnes på Sør-Varanger museum). Personene fra lokalbefolkningen som nevnes i bøkene, hadde det vært interessant å trekke frem og finne ut mer om, for å forsøke å fremme deres stemmer. Til sist ville det vært svært interessant å undersøke hvordan prestefolk av i dag opplever religiøsitet og folk i grensekommunen Sør-Varanger.

Kildehenvisninger

- Berg, Per R. M. (1989): *Nils Chr. Vibe Stockfleth Liv og misjon blant Finnmarks samer*. Forlaget Sàmi Varas, Trondheim.
- Bergkvist, Johanne og Hovdhaugen, Unn (2013): «Fattig og umyndiggjort». I: Brødreskift, Audhild (red): *Lokalhistorisk magasin* nr. 1.
- Brantenberg, Terje m.fl.(1994): «Myter om Nord-Norge og nordlendingen gjennom tidene». I: Drivenes, Einar-Arne, Hauan, Marit Anne og Wold, Helge A.: *Nordnorsk kulturhistorie 1. Det gjenstridige landet*. Oslo: Gyldendal.
- Cavallin, Clemens (2006): «Forholdet mellom teori og metode». I: Kraft, Siv Ellen og Natvig, J.Richard (red): *Metode i religionsvitenskap*. Oslo: Pax forlag.
- Christophersen, Dikka Thinn (1902): *En prestekones erindringer Fra de unge dage i Finmarken*. Oslo: Aschehoug.
- Christie, Elisabeth (red) (1976): *Prestegårdsliv: Minner fra norske prestegårder*. Fjerde samling. (2.oppl.). Oslo: Land og Kirke.
- Drivenes, Einar-Arne og Jernsletten, Regnor (1994): «Det gjenstridige Nord-Norge. Religiøs, politisk og etnisk mobilisering 1850-1990». I: Drivenes, Einar-Arne, Hauan, Marit Anne og Wold, Helge A.: *Nordnorsk kulturhistorie 1. Det gjenstridige landet*. Oslo: Gyldendal.
- Edvardsen, Edmund (1994): «Om å opplyse en gjenstridig allmue». I Drivenes, Einar-Arne m.fl.: *Nordnorsk kulturhistorie 2. Det mangfoldige folket*. Oslo: Gyldendal.
- Eriksen, K.E. & Niemi, E.(1981): *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord. 1860-1940*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Forsdahl, Anders (2001): «Helsemessige og sosiale forhold». I Sør-Varanger Historielag: *Sør-Varanger 1826-1906. Fra fellesdistrikt til lokal forvaltning*. Kirkenes.
- Galschiødt, Ernst (1965): *Sør-Varanger prestegjeld 100 år*. Tromsø.
- Gran, Trond (2001): «Den norske kirke i Sør-Varanger. Kirke og menighet». I Sør-Varanger historielag: *Sør-Varanger 1906-1939. Jernmalmen skaper et nytt samfunn*. Kirkenes.
- Hauan, Anne Marit og Bolstad Skjelbred, Ann Helene (1995): «Mellom sagn og virkelighet». I Hauan, Anne Marit og Skjelbred, Ann Helene Bolstad: *Mellom sagn og virkelighet i nordnorsk tradisjon*. Vett og viten A/S.
- Holm, Helge Vidar og Skorgen, Torgeir (red)(2006): *Dialogens tenker. Nordiske perspektiver på Bakhtin*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Holtedahl, Lisbeth (1994): *Hva mutter gjør er alltid viktig. Om å være kvinne og mann i en nordnorsk bygd i 1970-årene*. Pensumtjenesten. Oslo: Universitetsforlaget 1986.
- Holtedahl, Lisbet og Haugen, Inger (1994): «Køn og metode. Et kønsrolle-perspektiv på forskere, eller: om at finde ut af, hvorledes man plejer, at finde ut av det». I: Rudie,

- Ingrid (red): *Myk start- hard landing. Utdrag*. Pensumtjenesten. Oslo: Universitetsforlaget 1984.
- Jensen, Eivind Bråstad (1991): *Fra fornorskningsspolitikk mot kulturelt mangfold*. Stonglandseidet: Nordkalott-forlaget.
- Johansen, f. Johannes (red)(2004): *En russisk ortodoks helgen i Norge*. Utgitt av Hl. Trifon Skita, Hurdal.
- Jubileumsnemda i samarbeid med Sør-Varanger kulturstyre (1977): *Neiden kapell 1902-1977*
- Karlsen, Silje Solheim (2011): *Triumf, lojalitet, avstand Fridtjof Nansens Fram-ekspedisjon (1893-1896) - og bøker i dens kjølvann*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Tromsø, Institutt for kultur og litteratur.
- Kraft, Siv Ellen og Natvig, Richard J. (red) (2006): *Metode i religionsvitenskap*. Oslo: Pax forlag.
- Kristiansen, Roald (1996): «Om å være from og framsynt». I Kristiansen, Roald m.fl.: *Religion i kontekst. Bidrag til nordnorsk teologi*. Oslo: Norges forskningsråd. KULTs skriftserie nr. 49.
- Lervåg, Kristin (2007): *Prestefruerollen- en kvinnerolle i takt med tiden?* Hovedfagsoppgave i sosiologi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Lindkjølen, Hans (1987): «Forord» i J.A.Friis: *Lajla og Ella*. [1881]. Oslo: Ansgar.
- Lund, Svein m.fl.: (2005): *Samisk skolehistorie 1. Artikler og minner fra skolelivet i Sápmi*. Karasjok: Davvi Girji.
- Lunde. Aage (1979): *Sør-Varangers historie Med bidrag av Povl Simonsen og Ørnulv Vorren*. Sør-Varanger kommune.
- Maire, Mads le (1982): *Fra Sydvaranger*. Sør-Varanger museum.
- Maire, Mads le (1946): *Med rein og pulk i kirkens tjeneste*. Bergen.
- Mathisen, Stein R. (1994): «Etnisitet, nasjonalisme og modernitet. Norsk sameforskning i 'Lappologiens' periode». I *Dugnad* nr. 2.
- Meistad, Tore (1996): «Teoretiske refleksjoner om bruk av skjønnlitteratur som kilde til studiet av nordnorsk religiøsitet». I Meistad, Tore (red): *Religiøsitet og litteratur i regionalt perspektiv*. KULTs skriftserie nr. 68. Oslo: Norges forskningsråd.
- Mikaelsson, Lisbeth (2006): «Studiet av livsskildringer i religionsvitenskapen». I: Kraft, Siv Ellen og Natvig, Richard J. (red): *Metode i religionsvitenskap*. Oslo: Pax forlag.
- Mykland, Knut (red) (1978): *Norges historie bind. 10. Den vanskelige frihet (1814-1851)* av Francis Sejerstad. Oslo: J. W. Cappelens Forlag.
- Mykland, Knut (red) (1978): *Norges historie bind. 12. Norge i støpeskjeen 1884-1920* av Per Fuglum. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.

- Niemi, Einar (1991): «Kven- et omdiskutert begrep». I: Rautio, Rune (red): *Varanger årbok 1991*. Vadsø historielag og Sør-Varanger historielag
- Niemi, Einar (2000): «Skolt, skoltesame eller østsame- kjært barn, mange navn?» I: Rushfeldt, Reidun (red): *Varanger årbok 2000*. Sør-Varanger historielag, Vadsø historielag og Vardø historielag.
- NOU 1995:6 Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge:
<<http://www.regjeringen.no/Rpub/NOU/19951995/006/PDFA/NOU199519950006000DDDPDFA.pdf>> [lesedato 16. 2.13]
- Olsen, Torjer A. (2006): «Diskursanalyse i religionsvitenskapen». I: Kraft, Siv Ellen og Natvig, J. Richard (red): *Metode i religionsvitenskap*. Oslo: Pax forlag.
- Olsen, Torjer A. (2008): *Kall, skaperordning og makt En analyse av kjønn i lyngenlæstadianismen*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Tromsø. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Institutt for religionsvitenskap.
- Pollan, Brita (1999) [1997]: «Forord» i *Samiske beretninger. I utvalg fra J.K Qvigstads samiske eventyr og sagn I-IV, 1927-1929*. Oslo: Aschehoug.
- Ryymin Teemu (2008): «De nordligste Finner: Kvenene sett fra finsk side». I *Ottar: Kvenene - i går og i dag*. 269/2008.
- Sildnes, Unni (1997): *Trifon Pečenskij: En ortodoks helgen i russisk og norsk tradisjon*. Hovedoppgave i russisk litteratur, Universitetet i Tromsø.
- Sjaljapin, Sergej (1992): «Klostrene i Nord-Russland». I *Ottar: Norge og Russland i nord*. Nr. 192.
- Stausberg, Michael (2006): «Sammenligning». I: Kraft, Siv Ellen og Natvig, Richard J. (red): *Metode i religionsvitenskap*. Oslo: Pax forlag.
- Storaas, Kari (2007): *Finland er bak oss, Norge er vårt land. Konteksters betydning for etniske endringsprosesser i Sør-Varanger*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Institutt for sosialantropologi.
- Suorza, Frank (1973): *Befolkningsutvikling i Sør-Varanger 1900-1920*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Sørensen, Svein H. (2010): «Kongelig barnedåp i Kirkenes». Artikkel i *Sør-Varanger avis* 18.2. 2010.
- Sørensen, Svein H. og Wikan, Steinar (1982): «Forord». I: Maire, Mads le: *Fra Sydvaranger*. Sør-Varanger museum.
- Sør-Varanger historielag (2003): *Sør-Varanger 1826-1906. Fra fellesdistrikt til lokalforvaltning*. Kirkenes.
- Sør-Varanger menighetsråd i samarbeid med Sør-Varanger museum (1984): *Sør-Varanger hovedkirke Kirkenes 1862-1981*. Kirkenes.

- Sør-Varanger museum (1991): *Kong Oskar II Kapell. Glimt fra Grense Jakobselvs historie*. Kirkenes.
- Sør-Varanger museum (1990): *Svanvik kapell-en grensekirke*. Kirkenes.
- Talseth, Eva Marie (1999): *Etnisitet, kultur og natur i reiseskildringer fra Finnmark på 1800-tallet*. Hovedoppgave, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Historieseksjonen, Universitetet i Tromsø.
- Thoresen, Magdalene (1884): *Billeder fra Midnatsolens Land*, København
- Vogt Nils Collett (1918): *Smaa Breve fra Finmarken*. Kristiania: Aschehoug.
- Vorren, Ørnulf (1979): «Den samiske bosetning i Sør-Varanger». I Lunde, Aage: *Sør-Varangers historie Med bidrag av Povl Simonsen og Ørnulv Vorren*. Utgitt av Sør-Varanger kommune.
- Vorren, Ørnulf og Manker, Ernst (1976): *Samekulturen. En kulturhistorisk oversikt*. Universitetsforlaget.
- Wadel, Cato (1990 [1988]): *Den samfunnsvitenskapelige konstruksjon av virkeligheten*. Flekkefjord.
- Wessel, A. B. (1978): *Småskrifter om Sør-Varanger*. Av forskjellige forfattere. Dagfinn Hansens Trykkeri, Kirkenes
- Wessel, Dr. A. B.(1979) [1938]: *Optegnelser fra Sør-Varanger*. Folkets frihets trykkeri, Kirkenes.
- Wessel, Dr. A. B. (1991) [1979]: *Fra vor grændse mod Russland*. Dagfinn Hansens Trykkeri
- Wikan, Steinar (1980): *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen*. Oslo: Tiden norsk forlag.
- Wikan, Steinar (1989): «Utviklingen av skolen i Finnmark. Grunnskolen 250 år». I Beddari, Olav m.fl: *Statsinternatene i Finnmark*. Skoledirektøren i Finnmark.
- Wikan, Steinar (1995): *Grensebygda Neiden: møte mellom folkegrupper og kampen om ressursene*. Stonglandseidet: Nordkalott-forlaget
- Wikan, Steinar (2006): *Grubeforeningen Nordens Klippe. Arbeiderkamp i nord 1906-2006*. Oslo: Pax forlag.
- Wikan, Steinar (2008): *Ellisif Wessel En biografi*. Oslo: Pax forlag.
- Wollmann, Siv Merete (2003): «Administrative forhold». I Sør-Varanger Historielag: *Sør-Varanger 1826-1906. Fra fellesdistrikt til lokal forvaltning*. As verbum Grafiske, Stavanger

Arkivverket Riksarkivet (RA):

Arkivverket Riksarkivet (RA) S-1007 Kirke- og undervisningsdepartementet, Kontoret for kirke- og geistlighet A. serie Dcb, Sakarkiv

Sør-Varanger museums arkivsamling (SMU) (2013):

Borgenmanuskriptet (1965). B8 «Kirke og geistlighet i Sør-Varanger». Utkast til bygdebok for Sør-Varanger.

Ellisif Wessels fotosamling.

Mads og Lagertha le Maires brevsamling.

Vedlegg 1

Utdrag fra korrespondanse angående søknad om ansettelse av Christian Christophersen som sogneprest:²⁵

Til Kongen

Christian August Christophersen, født 1841, [...] ansøger underdandigst om naadigst at blive udnævnt til Sogneprest til Talvigs Sognekald under Altens provsti i Tromsø Stift.

[...]

Med hensyn til mine kundskaper i det lappiske språk skal jeg (berette? red.), at jeg i 1867 gjennomgik et Kursus paa en Maaned ved Tromsø Seminarium. Siden den tid har jeg flere Ganger havt Anledning til praktisk at øve mig i dette Sprog. Særlig har de to siste vintres Ophold i Karasjok som forrettende Prest bidraget til at udvide mine Kundskaber og min Færdighet i Sproget, saa at jeg har kunnet undervise i Konfirmationsskolen og katekisme i Kirken uden hjælp av tolken. En gang har jeg ogsaa prædiket og et Par Gange holdt Skrifttaler paa lappisk uden Tolk, Jeg får/tør derfor haabe at kunne ansees for dygtig til at betjene den lappiske del af Menigheten.

Bø i Vesteraalen den 30. Aug. 1870

Underdandigst

Christian August Christophersen

Svar fra biskop Waldemar Hvoslef i Hålogaland bispedømme:

Undertegnende skylder underdandigst at erklære, at Stiftskappelan Christophersen, saavidt jeg har kunnet bringe i erfaring, har udført sine Embedsforretninger med Flid og dygtighet, ligesom hans levnet i alle Maader er hæderligt. Uagtet dette finder jeg dog ikke at kunne anbefale han til at erholde Talvik Sognekald, hvor der kun er ganske faa Kvæner, saa hans dyktighet i det kvenske sprog der kun vilde faa liden eller ingen Anvendelse. Hans Ansettelse i Talvik synes saaledes mindre rimelig i Betragtning saavel af de Udgifter, det offentlige har havt for hans Oplærelse i nevnte språk [...].

Tromsø Bispe(dømme red.) 9. sept. 1870

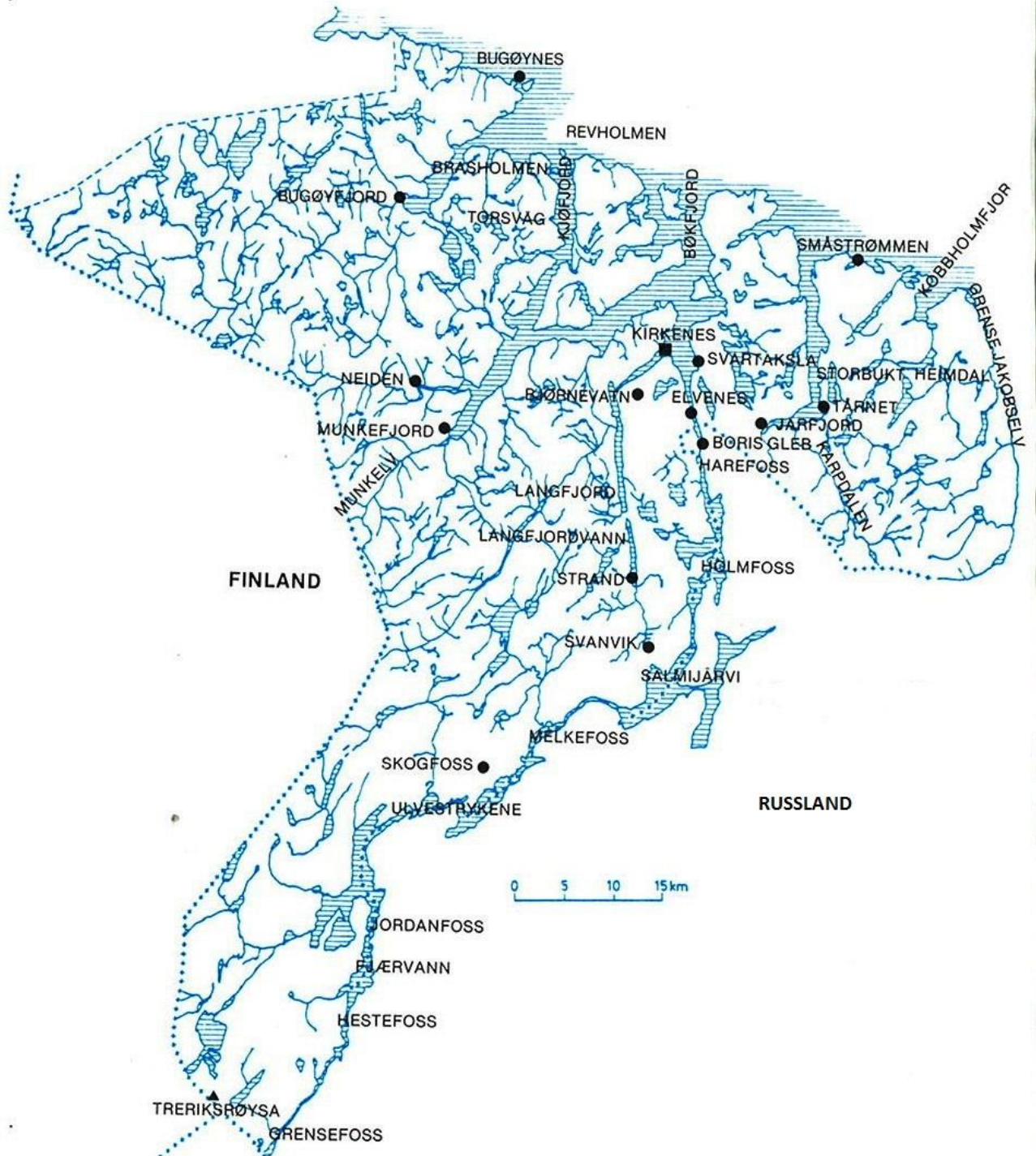
Underdandigst

F. W. Hvoslef²⁶

²⁵ Dokumenter oversendt fra Arkiverket Riksarkivet (RA) S-1007 Kirke- og undervisningsdepartementet, Kontoret for kirke- og geistlighet A. serie Dcb, Sakarkiv.

²⁶ Waldemar Hvoslef, født i Oslo, norsk teolog. 1851 sogneprest i Kautokeino, der han ble overfalt og pisket under det sosiale og religiøse opprøret i november 1852. 1857 styrer av lærerseminaret i Tromsø, 1861 stiftsprost, 1868 biskop i Tromsø, 1876 sogneprest i Lier. Biskop i Bergen 1881–98.

Vedlegg 2

Kartet er hentet fra Mads le Maires bok *Fra Sydvaranger* (1982).